

У віснику наведено результати теоретичних та практичних розробок у галузі геоекології, геоморфології, метеорології, гідрології, суспільної географії, картографії.

In this bulletin are presented the results of theoretical and practical studies in the fields of Geoecology, Geomorphology, Meteorology, Hydrology, Human Geography, and Cartography.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	Я.Б. Олійник, д-р екон. наук, проф., чл.-кор. АПН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	К.В. Мезенцев, д-р. геогр. наук, проф. (відп. секр.), С.Ю. Бортник, д-р геогр. наук, проф.; М.Д. Гродзинський, д-р геогр. наук, проф.; С.Ю. Дмитрук, д-р геогр. наук, доц.; П.О. Масляк, д-р геогр. наук, проф.; А.М. Молочко, канд. геогр. наук, проф.; О.Г. Ободовський, д-р геогр. наук, проф.; В.М. Самойленко, д-р геогр. наук, проф.; С.І. Сніжко, д-р геогр. наук, проф.; В.В. Стецюк, д-р геогр. наук, проф.; В.К. Хільчевський, д-р геогр. наук, проф.; В.О. Шевченко, д-р геогр. наук, проф.; П.Г. Шищенко, д-р геогр. наук, проф., чл.-кор. АПН України; Б.П. Яценко, д-р геогр. наук, проф.
Адреса редколегії	03127, Київ-127, просп. акад. Глушкова, 2, географічний факультет (38044) 521 3270
Затверджено	Вченою радою географічного факультету 10.09.07 (протокол № 1)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1-05/7 від 09.06.99
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

Теоретико-методичні дослідження

Олійник Я.Б.	
Географічному факультету – 75.....	4
Шищенко П., Муніч Н.	
Історія географії та історична географія: галузі науки і навчальні дисципліни.....	6
Мохначук С., Мезенцев К.	
Особливості аналізу географічних структур.....	9
Смірнов І.	
Передумови та чинники територіальної організації логістичних систем.....	12
Барановський М.	
Методичні аспекти дослідження депресивних аграрних територій.....	14
Гладкий О.	
Формування промислово-агломераційних утворень в ринкових умовах	18
Бондаренко Е.	
Можливості Інтернету як джерела еколого-географічної інформації.....	23

Прикладні дослідження

Лозовіцький П., Молочко А.	
Екологічна оцінка якості води річок басейну Прип'яті.....	26
Мезенцева Н.	
Оцінка продовольчої доступності у регіонах України	30
Любіцева О., Сировець С.	
Суспільно-географічні аспекти сталого розвитку туризму в Україні.....	33
Бейдик О.	
Лінгво-географічний аналіз творів Джозефа Конрада (Юзефа Коженевського).....	38
Винниченко І.	
Українці в країнах Балтії: історико-географічний та соціально-демографічний аспекти.....	43
Шишацький В.	
Електорально-географічний аналіз підсумків парламентських виборів 2007 року	46

Праці молодих вчених

Нестерчук І.	
Аналіз придатності розкривних порід Коростишівського буровугільного розрізу для лісової рекультивациі та оптимізації навколишнього середовища на Житомирщині.....	48
Пацюк В.	
Індустрія дозвілля як складова туристичної сфери.....	51
Мархонос С.	
Суспільно-географічні аспекти вивчення працересурсного потенціалу туристичної сфери України	53
Січкаренко К.	
Вплив ринку праці на структуру вищої освіти.....	55
Лисенко А.	
Деякі аспекти вивчення інформаційного суспільства	57
Озем Г., Шавель А.	
Особливості формування конфесійної структури Гродненської області Республіки Білорусь	59
Кібка А.	
Географічні аспекти фінансування малого підприємництва в Україні	60

Ювілеї

Декану географічного факультету – 55!	62
Василію Іларіоновичу Пелешенку – 80!.....	63
Степану Івановичу Іщуку – 70!	63

CONTENTS

Theoretical-methodic works

Oliynyk Y. The Geography Faculty celebrates its 75 anniversary	4
Shyshchenko P., Munich N. History of geography and historical geography: branch of science and academic subject	6
Mochnachuk S., Mezentsev K. Characters of the geographical structure analysis	9
Smirnov I. Prerequisites and factors of the territorial organization of logistic systems	12
Baranovsky M. Methodical aspects of the research of the depression agrarian territories	14
Gladkey O. The development of industrial-agglomerate formations in market economy	18
Bondarenko E. Internet potential as source of the ecological-geographical information	23

Applied work

Lozovitskyj P., Molochko A. Ecological estimate of the river water of the Prypyat basin	26
Mezentseva N. An estimate of the food availability in the Ukrainian regions	30
Lyubitseva O., Syrovets S. Human-geographical aspects of sustainable development of tourism in Ukraine	33
Beydyk O. Linguistic-geographical analyses of the Josef Conrad (Juzef Korzenyovsky) works	38
Vynnychenko I. Ukrainians in Baltic countries: historical-geographical and social-demographical aspects	43
Shyshatsky V. Electoral-geographical analysis of results of parliamentary elections in 2007	46

Young scientist works

Nesterchuk I. Analysis of Korostyshivsky brown coal section open rocks being fit for the forest recultivation and the environmental optimization in Zhytomyr region.....	48
Patsyuk V. Leisure industry as constituent of the tourist sphere	51
Marhonos S. Human-geographical aspects of studies of the labour resources potential of tourist sphere in Ukraine	53
Sichkarenko K. Labor market impact on the structure of higher education	55
Lysenko A. Some aspects of studies of the information society	57
Oziem G., Shavel A. The features of religious structures of the Grodno region in Republic of Belarus	59
Kibka A. Geographical aspects of small enterprise financing in Ukraine.....	60

Jubilees

The Dean of the Geography faculty is 55!.....	62
Vasyl Peleshenko – 80!	63
Stepan Ishchuk – 70!	63

I. ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911

Олійник Я., член-кор. АПН України, д-р екон. наук

ГЕОГРАФІЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТУ – 75

Розкрито історію розвитку географічного факультету.

The History of the Geography Faculty Development is opened.

Із заснуванням Київського університету пов'язаний початок серйозної наукової роботи в Києві, спрямованої, головним чином, на вивчення історії, археології, природи й географії України. Викладачі університету вже у перші роки його існування розпочали роботи по вивченню природних умов України. Ці дослідження вели не тільки географи, а також біологи та геологи. У дореволюційний період Київський університет не готував географів, хоча фізична географія як предмет була введена до навчальних планів і викладалася з перших років його існування. Учені Київського університету М. Авенаріус, О. Клосовський, К. Жук, П. Броунов, П. Тутковський, Й. Косоногов та ін. зробили значний внесок у розвиток вітчизняної географії.

На фізико-математичному відділі філософського факультету діяла кафедра фізики і фізичної географії. У перші роки курс фізичної географії читали професори **В. Чехович** та **Е. Кнорр**, головну увагу звертаючи на метеорологію, а викладання в цілому мало геофізичний напрямок.

У 1830-40-х роках географічні дослідження проводили викладачі університету геоботанік **А. Андржейовський** (у Волинській, Київській, Подільській та Херсонській губерніях), геолог і мандрівник **Е. Гофман** (учасник навколосвітньої подорожі 1823–1826 рр., дослідження на території Київської, Таврійської та Чернігівської губерній).

Крім фізичної географії та метеорології, у 40–50-х роках XIX століття в університеті читалися курси ботанічної географії (професор **Р. Траутфеттер**) та геодезії і способів визначення географічного положення (**В. Федоров**, **І. Федоренко**).

Викладачі університету готували підручники та навчальні посібники. Так, професор фізики і фізичної географії **М. Талізін** опублікував у 40–50-х роках XIX ст. три видання підручника з математичної та фізичної географії для гімназій.

У 1851–1864 рр. при університеті діяла "Комісія для опису губерній Київського учбового округу", що мала чотири відділи: географічний, природничо-історичний, промисловий і статистичний. Найактивнішу участь у її роботі брали професори **К. Феофілактів**, **Р. Траутфеттер**, **К. Кесслер**, **О. Рогович**, а також відомий статистик **Д. Журавський**, праці якого мали економіко-географічне спрямування. У результаті робіт комісії було зібрано цінний фактичний матеріал про природні умови і господарство, що було першою спробою комплексного вивчення території південного заходу Європейської Росії.

З ініціативи Російської Академії наук у 1855 р. у Київському університеті було засновано метеорологічну обсерваторію, яка згодом стала центром дослідження клімату місцевого краю і відіграла значну роль в розвитку метеорології та кліматології в Україні.

Важливу роль у вивченні природних умов України відіграло Київське товариство дослідників природи, створене при Київському університеті в 1869 р. Товариство, об'єднавши кращі наукові сили Києва, систематично обговорювало наукові доповіді, допомагало організовувати наукові дослідження, видавало свій журнал, популяризувало природничі науки серед широких кіл населення. У "Записках" товариства публікувалися наукові праці з геології, метеорології, ботанічної географії, зоогеографії, геоморфології та фізичної географії. Серед лекцій, що їх читали члени товариства для населення, важливе місце належало лекціям з фізичної та математичної географії.

У 1870-80 роках значного розвитку в Київському університеті набула метеорологія та кліматологія, що пов'язано передусім з практичним використанням метеорологічних даних, у першу чергу – в сільському господарстві. У цей час в Київському університеті працював відомий фізик і метеоролог, член-кореспондент Російської Академії наук, професор **М. Авенаріус**, який читав курс метеорології та очолював метеорологічну обсерваторію університету. Він створив київську школу метеорологів, з якої вийшли відомі вчені, які зробили значний внесок у загальний розвиток метеорології, особливо у вивчення погодних процесів і клімату України (О. Клосовський, К. Жук, Р. Савельєв, Й. Косоногов).

О. Клосовський читав лекції з питань фізичної географії, був одним з організаторів магнітно-метеорологічної обсерваторії та мережі метеорологічних станцій південного заходу Росії, автором наукових праць про грозову діяльність і зливи на півдні України, про кліматичні особливості Чорноморського узбережжя, а також автором підручників з метеорології, геофізики та фізичної географії. **К. Жук**, крім роботи на кафедрі фізики, виконував основні спостереження на метеорологічній обсерваторії і керував їх обробкою. Значний внесок він зробив у вивчення теплового режиму ґрунту, снігового покриву і води в Дніпрі, в численних ставках і озерах, досліджував шкідливі метеорологічні явища. **Р. Савельєв** – один з організаторів метеорологічних і актинометричних досліджень, проводив спостереження над сонячною радіацією, виконав ґрунтовні праці з питань теорії психрометра.

Значну роль у вивченні географії, етнографії і в статистичному дослідженні правобережної України відіграв створений у 1873 р. в Києві Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Активними діячами були викладачі університету **М. Драгоманов**, **М. Зібер**, **В. Антонович** та інші. У 1874 р. відділ організував одноденний перепис населення Києва, матеріали якого було оприлюднено. Були видані два томи "Записок" відділу, що містять цікавий статистично-етнографічний та інший матеріал, етнографічні збірники тощо.

У Київському університеті кафедра фізичної географії розпочала активну діяльність з 1891 р., коли Рада університету обрала **П. Броунова** професором фізичної географії. Зміцненню його авторитету в наукових колах сприяли блискучі праці з питань синоптичної та загальної метеорології, а також з фізичної географії. П. Броунов мав особисті контакти з вченими різних країн, що сприяло безпосередньому обмінові думками з низки питань. Керуючи кафедрою фізичної географії, професор П. Броунов читав фізичну географію, метеорологію і земний магнетизм, а також був директором метеорологічної обсерваторії. У 1895 р. він виїхав з Києва до Петербурга для організації бюро з сільськогосподарської метеорології в Департаменті землеробства. Під час роботи в Київському університеті він сформу-

лював основні положення нової наукової дисципліни – сільськогосподарської метеорології. Був автором підручників із загальної фізичної географії.

Після від'їзду з Києва П. Броунова викладання метеорології та керівництво метеорологічною обсерваторією було доручено Й. Косоногову. Професор **Й. Косоногов** протягом 20 років завідував кафедрою фізичної географії, читаючи лекції з метеорології і фізичної географії. У своїх наукових дослідженнях він приділяв значну увагу метеорологічним і агрометеорологічним питанням, висвітлюючи річний та сезонний хід тривалості сонячного сяйва, інтенсивність нічного випромінювання, а також залежність розвитку цукрових буряків та їх урожаю від температури і вологості повітря, опадів, хмарності та інших метеорологічних елементів.

Поряд з розвитком метеорології та кліматології в Київському університеті ще в дореволюційний період успішно розроблялися питання загальної фізичної географії, палеогеографії та геоморфології. Важливу роль у розвитку цього напрямку відіграла багаторічна наукова діяльність **П. Тутковського**, який у перший період своєї роботи (до 1895 р.) займався переважно геологічними дослідженнями, а згодом виявив значний інтерес до вивчення палеогеографічних умов четвертинного періоду, рельєфу та фізико-географічних умов. П. Тутковський читав в Київському університеті курс лекцій з фізичної географії. На основі кропінки польових досліджень він опублікував низку праць з геоморфології та фізичної географії Полісся, досліджував зональність ландшафтів та ґрунтів у Волинській губернії. П. Тутковський розробив і обґрунтував гіпотезу еолового походження лесу.

Значний внесок у розвиток картографії зробив відомий математик, професор Київського університету **Д. Граве**, який опублікував важливі праці про картографічні проєкції.

У 1917 р. професори університету П. Тутковський, В. Лучицький, О. Фомін, М. Довнар-Запольський та ін. організували в Києві Географічний Інститут. директором якого було обрано П. Тутковського. Інститут готував викладачів географії для середніх навчальних закладів, а також географів-дослідників. У 1919 р. Інститут було приєднано до університету.

За розпорядженням Наркомосвіти УРСР у 1920 р. на базі Київського університету було створено Київський вищий Інститут народної освіти ім. Драгоманова (з 1926 р. – Київський Інститут народної освіти – КІНО). Спочатку Інститут мав три факультети: дошкільний, шкільний та профосвіти. Шкільний факультет мав два відділи: *гуманітарних наук* з циклами: а) педагогічно-філософським, б) історичним, в) літературним, г) лінгвістичним, д) мистецтвознавчим, е) історико-соціальним та *природничих наук* з підвідділами: фізико-математичним з циклами: а) математичним, б) прикладної математики, в) фізичним, г) геофізичним, д) астрономо-геодезичним; органічної природи з циклами: а) ботанічним, б) зоологічним, в) антропологічним; неорганічної природи з циклами: а) геологічним, б) фізико-географічним, в) хімічним; географічний з циклами: а) природничо-географічним, б) економіко-географічним. Факультет профосвіти мав відділи: *фізико-математичний, природничо-географічний, соціально-історичний, мови і літератури*. Випускники факультету профосвіти одержували спеціальність "керівника-організатора" відповідної дисципліни – математики, фізики, біології, географії, мови, соціально-економічної дисципліни у профшколі або технікумі.

Згідно з постановою Центрального Виконавчого Комітету, колегія Наркомосвіти УРСР ухвалила з вересня 1933 р. відкрити у Києві на базі Інституту професійної освіти та Фізико-хіміко-математичного інституту університет у складі 6 факультетів: фізико-математичного, хімічного, біологічного, геолого-географічного, історичного та літературно-мовного. Цього ж року почав діяти географічний факультет як відділення у складі геолого-географічного факультету на базі трьох кафедр: фізичної географії (завідувач – професор **В. Юденич**), економічної географії (академік **К. Воблий**), геодезії та картографії (професор **В. Леонтович**). У передвоєнному 1940 р. університет дав країні 32 географи.

Під час Великої Вітчизняної війни факультет та його кафедри не працювали, а Київський університет було евакуйовано та об'єднано з Харківським університетом (Об'єднаний український державний університет).

Географічний факультет як самостійний підрозділ організовано в Київському університеті у 1944 році. Педагогічну і наукову роботу в різні роки на факультеті вели: академіки **К. Воблий**, **М. Паламарчук**, **П. Погребняк**, **П. Тутковський**; члени-кореспонденти **О. Маринич**, **Б. Пишкін**; професори **М. Белонін**, **Н. Вернандер**, **Л. Горєв**, **А. Григоренко**, **О. Діброва**, **Б. Добринін**, **П. Заморій**, **А. Золовський**, **Ю. Кошик**, **Г. Кривчик**, **В. Крокос**, **В. Леонтович**, **Б. Лічков**, **К. Логвинов**, **Л. Малишева**, **І. Мукомель**, **В. Назаров**, **П. Нечипоренко**, **М. Пістун**, **І. Половко**, **В. Попов**, **С. Пустовойт**, **І. Рослий**, **Л. Сакалі**, **В. Сердюков**, **І. Соколовський**, **А. Харченко**, **В. Червинський**, **М. Щербань**, **В. Юденич**, **В. Юрківський** та багато інших.

У 1948 р. було створено нові кафедри: геоморфології та палеогеографії, метеорології та кліматології, гідрології суші (з 1976 р. – гідрології та гідрохімії, з 2002 р. – гідрології та гідро екології). У 1990 р. створено кафедру країнознавства і туризму, у 1995 р. – географії України.

Нині факультет є одним в Україні навчально-методичним і науковим центром географічної освіти у складі 8 кафедр: географії України (завідувач – професор **О. Дмитрук**), економічної та соціальної географії (професор **Я. Олійник**), фізичної географії і геоєкології (професор **М. Гродзинський**), землезнавства та геоморфології (професор **С. Бортник**), країнознавства та туризму (професор **О. Любіцева**), метеорології та кліматології (професор **С. Сніжко**), гідрології і гідроєкології (професор **В. Хільчевський**), геодезії і картографії (професор **А. Молочко**).

За роки свого існування факультет підготував близько 10000 кваліфікованих спеціалістів, 70 з яких стали докторами, а 280 – кандидатами наук.

На факультеті навчаються студенти двох відділень (денного та заочного) і здійснюється підготовка фахівців за новими навчальними планами: бакалаври, спеціалісти і магістри з рекреаційної географії та менеджменту туризму, менеджменту природоохоронної діяльності та екотуризму, міжнародного екологічного співробітництва, менеджменту природних ресурсів, управління розвитком регіону, розміщення продуктивних сил та регіональної економіки, гідрології та гідрохімії, метеорології, картографії, землевпорядкування та кадастру, менеджменту міжнародного туризму, країнознавства і міжнародних досліджень. Навчальний процес ведуть 23 професори, доктори наук, 34 доценти, кандидати наук, 16 асистентів, кандидатів наук.

Серед викладачів є два члени-кореспонденти АПН України, три Заслужені діячі науки і техніки України, Заслужений працівник народної освіти України, Заслужений професор Київського університету. З метою підвищення науково-практичного рівня викладання факультет залучає до навчального процесу провідних вчених з Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, Інституту географії НАН України, Українського гідрометеорологічного інсти-

туту, а також державних службовців з Міністерства економіки, Державної гідрометслужби України, Державного комітету по водному господарстві України, які читають нові спецкурси.

Для забезпечення навчальних та виробничих практик, які передбачені напрямами підготовки фахівців на факультеті, використовуються чотири постійно діючі навчально-наукові бази університету: *Канівський природний заповідник* (м. Канів Черкаської області), де всі студенти I курсу проходять нормативну навчальну фізико-географічну практику; *Богуславська гідрологічна база* (м. Богуслав Київської області), де проходять гідрометричну практику гідрологи II курсу; геофізичну – метеорологи II курсу; геодезичну – картографи I курсу; топогеодезичну – курсанти та студенти II курсу; *Ясінянська навчально-наукова база* в Карпатах (с. Чорна Тиса Рахівського району Закарпатської області), де проходить літня комплексна географічна практика географів; *База спортивно-оздоровчого табору університету в с. Плюти* Обухівського району Київської області (СОТ "Мрія"), що використовується для проведення нормативної топографо-геодезичної практики студентів I курсу всіх напрямів підготовки (крім картографів).

З метою підготовки спеціалістів у сфері географічної науки та туризму з поглибленим знанням італійської мови і культури географічний факультет в 1999 р. виступив з ініціативою підписання Угоди між Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та Асоціацією з розвитку італійської мови і культури "ІТАШАМО".

Факультет має **науково-дослідні лабораторії**: *регіональної економіки і політики, ландшафтної екології та аерокосмічного моніторингу навколишнього середовища та 2 науково-дослідні сектори: гідрогеології та гідрохімії, картографії та геоінформатики* співробітники яких проводять дослідження різних аспектів географічної науки. На факультеті виконуються шість держбюджетних тем за Комплексними університетськими програмами – "Охорона навколишнього середовища", "Педагогіка вищої школи", "Наукова термінологія".

На факультеті працює дві спеціалізовані ради із захисту докторських дисертацій за спеціальностями 11.00.02 – економічна та соціальна географія; 11.00.11 – конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів; 11.00.12 – географічна картографія; 11.00.13 – історія географії; 11.00.07 – гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія; 11.00.09 – кліматологія, метеорологія, агрометеорологія.

Географічний факультет має постійний науковий та навчальний спілкування із зарубіжними університетами: Ягеллонським (Польща), Дебреценським (Угорщина), Мюнхенським (Німеччина), географічними факультетами університетів США, Великої Британії, Росії, Білорусі, Словаччини, Чехії, Узбекистану, Нідерландів та ін. На кафедрах і в науково-дослідних лабораторіях виконуються значний обсяг досліджень. За останні 5 років опубліковано 22 монографії, 11 підручників, 58 навчальних посібників і 430 статей. Професорсько-викладацький склад брав участь у 209 наукових конференціях, в т.ч. у 55 міжнародних. Факультет провів 10 міжнародних і загальноукраїнських конференцій.

Набір в аспірантуру здійснюється за дев'ятьма спеціальностями. В аспірантурі навчається 80 осіб, у тому числі 49 з відривом, 31 – без відриву від виробництва. За п'ять років захищено 8 докторських і 14 кандидатських дисертацій.

Географічний факультет щорічно готує до друку періодичні фахові видання: "Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Географія", "Економічна та соціальна географія", "Картографія та вища школа", "Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія", "Фізична географія та геоморфологія".

УДК 911.551.4

П. Шищенко, д-р геогр. наук, Н. Муніч редактор

ІСТОРІЯ ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ: ГАЛУЗІ НАУКИ І НАВЧАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ

Аналізується об'єктно-предметне поле історії географії як науки і навчальної дисципліни в порівнянні з історичною географією.

This article is consist of the analysis of the situation in the historical geography and consideration of the subject-object sphere of history of geography as branch of science and academic subject.

Постановка проблеми. Історія географії та історична географія позиціонуються як наукові галузі і навчальні дисципліни, мають певні понятійно-термінологічні перехрестя, потребують з'ясування їх об'єктно – предметного поля [11].

Історична географія, історичне ландшафтознавство, палеогеографія, палеоландшафтознавство розвиваються як складові географічної науки та навчальних планів і програм, підготовки фахівців на географічних факультетах. Історія географії набула статус наукової спеціальності (постанова президії ВАК України від 17.11.1995 р. та від 13.02.2002 р.). Вочевидь необхідно розрізняти ці галузі географії за атрибутами логічних основ науки та наукових систем, що саморозвиваються.

Метою статті є порівняльний аналіз сутності історії географії та історичної географії, визначення атрибутивних ознак історії географії як науки і навчальної дисципліни.

Викладання основного матеріалу. Серед складників логічних підвалин науки: об'єкт, предмет, методи, наукові факти, гіпотези, теорії, ідеї, практика, П. Копнін [13] найважливішими вважав нові наукові ідеї, які реалізуються в інтелектуальній, господарській, суспільній,

освітній практиці. Запропонований підхід до визначення логічних підвалин науки потрібний для утвердження історії географії та історичної географії як самостійних наук і навчальних дисциплін. Цьому слугує сформульований Б. Кедровим [12] принцип історизму в його застосуванні до системного аналізу розвитку науки: наука як система, що саморозвивається, проходить певні етапи (стадії) в своєму становленні: (наука натуральна → наука прикладна → наука технічна, інженерна → наука економічна → наука екологічна → наука конструктивна). В загальному плані вимальовується така схема: палеогеографія – історична географія – сучасна (актуальна географія). М. Веклич пропонував розрізняти палеоландшафтознавство і неоландшафтознавство [2].

Діапазон думок про зміст історичної географії, історичного ландшафтознавства є таким же поліфонічним [2, 5, 6, 9, 17, 18], як і розуміння суті історії географії [1, 7, 8, 15, 16], їх положення в структурі наукових знань. За А. Геттнером, який трактував географію як хорологічну науку про земну поверхню і ландшафтознавство, за своїми методами історична географія є дисципліною географічною і антропологічною, її формують історики та археологи [6]. С. Рудницький до складу історичної

географії відносить: 1) історичне дослідження природи краю (історичні: геоморфологія, гідрологія, кліматологія, біогеографія); 2) історичну антропогеографію (історичні: демографія, етногеографія, селитьби, топографія, картографія, ономастологія, історико – політична географія). Однак на запитання, чи можна історичну географію вважати за самостійну науку, чи бодай дисципліну, відповідає, що історична географія, як самостійна галузь землезнання, не існує [18]. В. Жекулін визначає історичну географію як національну науку, розташовану на межі між географією та історією [9]. У Л. Воропай історична географія – галузь історико-географічних знань, її предметом є просторово-вікові зв'язки та взаємодія природних і соціально-економічних територіальних систем [5]. С. Романчук визначає історичне ландшафтознавство як складову історичної географії, його предмет – історія розвитку освоєння та змін географічного середовища і ландшафтів. В системі географічних наук історична географія розташовується між актуальною географією та палеогеографією [17]. У В. Круля історична географія є комплексною наукою, яка об'єднує наукові напрями на межі географії та історії [14].

Поліоб'єктно-предметною є палітра історичної географії світу у В. Максаковського: давній світ, середні віки, ранній новий світ, великі географічні відкриття, новий час [15]. На тлі цих суджень найближчими до істини вважаємо визначення М. Веклича: 1) ландшафтознавство – це самостійна наука і в той же час частина (а не галузь) фізичної географії, яка досліджує сучасні ландшафти, сучасну ландшафтну оболонку; 2) палеоландшафтознавство: а) самостійна наука про генетично однорідні єдності природи земної поверхні – ландшафти, які існували в минулому; б) частина палеогеографії, яка вивчає давню географічну оболонку Землі.

Сказане засвідчує той незаперечний факт, що історична географія перебуває в пошуку власного об'єктно-предметного поля, формуванні понятійно-термінологічного апарату.

На це акцентується увага і в історії географії, що виконує суттєві пізнавальні наукові і дидактичні функції, аналізує, як виникла сучасна наукова картина світу. Вона вимагає узагальнень теоретичних підвалин географії, визначення її ролі в формуванні географічних досліджень, накопичення наукових фактів, знань, польоту географічних ідей [1, 6, 10, 15]. Загальним об'єктом дослідження виступає власне історія географії. Образно кажучи, це географія в минулому світі [15], всі можливі світи [8], географія і географи [7]. В офіційних виданнях історія географії визначена як "наукознавча дисципліна, що досліджує процеси еволюції наукових ідей, творчу діяльність наукових шкіл та окремих учених у галузі географічних наук з метою відтворення цілісної картини історії наукової думки, виявлення концептуальних засад і закономірностей її розвитку" (Бюлетень ВАК України, № 7, 2003). Критеріально-фактологічною базою, на тлі якої розвивається географічна думка, є знакові географічні події, до яких відносять: 1) міжнародні географічні конгреси, національні і регіональні географічні з'їзди, конференції, симпозіуми, наради, круглі столи; 2) комплексні географічні експедиції; 3) територіальні і теоретичні географічні відкриття і узагальнення; 4) створення географічних державних установ і громадських організацій (географічних інститутів і лабораторій, факультетів і кафедр, географічних товариств, асоціацій); 5) вихід наукових монографій, в яких розкриваються нові наукові проблеми, обґрунтовуються нові ідеї, напрями розвитку географії; 6) видання атласів: національних, комплексних, тематичних; 7) бібліографічні географічні публікації; 8) вихід оригінальних підручників для вищих і середніх освітніх закладів; 9) матеріали негеографічних установ, які слу-

гують географічному аналізу природних, соціально-географічних, геоекологічних явищ і процесів в суспільстві, країнах і регіонах.

Об'єктами історико-географічних досліджень стають географічні події різного просторово-часового виміру. Предметне поле історії географії є багатоаспектним, що пов'язано з диференційованістю загальних і регіональних розділів в монографіях і підручниках, важливістю авторських концепцій, різним баченням змісту географії в різних країнах і географічних світах. Очевидно, цим обумовлене твердження, що в ХХ ст. воно залишається мало розробленим в теоретичному і методологічному плані [16]. Подолання цієї ситуації вбачається в обґрунтуванні основних напрямів досліджень, реалізація яких відповідає б суті історії географії як науки: аналіз розвитку географічної думки, трансформація об'єктно-предметного поля ландшафтознавства в часі, процес накопичення наукових фактів. В цьому сенсі історико-географічний вимір має врахувати часові зміни глобальних, регіональних природних і соціальних функцій ландшафтних систем та їх диверсифікації. Сучасні ландшафтні системи – складні природно-антропогенні єднання різних рівнів з накладними чи вмонтованими в них спорудами і видами природокористування. При формулюванні принципів ландшафтознавчого аналізу для цілей регіонального проектування було сформульовано положення про те, що трансформовані в процесі господарської діяльності існуючі і спроектовані ландшафти, ландшафтно-технічні (техногенні) системи – це територіальні об'єкти з диверсифікованими функціями, які можуть регулюватися в процесі природокористування шляхом введення в природні ландшафти нових структурно-функціональних елементів і зв'язків. Саме тому формується нове уявлення про сучасний ландшафт, в якому поєднуються історичні, структурно-системні та функціональні риси існуючих і спроектованих ландшафтно-антропогенних систем. Останні функціонують і функціонуватимуть у заданих і мінливих режимах природокористування. В умовах глобальної антропогенізації ландшафтів на перший план виступають саме існуючі і спроектовані функції ландшафтних систем. З огляду на це необхідно з'ясовувати як збудована ландшафтно (ландшафтно-технічна) система і якими є функціональні зв'язки між її елементами; для чого вона так збудована і придатна і які вона виконує і може виконувати природні і соціально-економічні функції. Сформульоване положення ґрунтується на тому, що в ландшафтній (ландшафтно-технічній системі) наявні природні і технічні (техногенні) елементи виконують (повинні виконувати) притаманні їм функції, зокрема господарські, соціальні. Це дозволяє пов'язувати ландшафтні системи з диверсифікацією виробництва як явища поширення сфери діяльності підприємства переважно з метою зменшення підприємницького ризику.

Серед різних значень терміну "функція" розуміють і спосіб поведінки, завдяки якій об'єкт зберігається, і його – ландшафту – функціональне призначення в природних і природно-антропогенних системах. Функціональна класифікація ландшафтів базується на врахуванні відображення природних і соціально-економічних факторів у функціонально спрямованій антропогенізації ландшафтних систем, класифікації господарських навантажень на ландшафтні системи, що є важливим при вирішенні проблем регіонального природокористування. При розробленні методології обґрунтування регіональних схем і проектів було сформульовано положення про те, що основою типології ландшафтів за функціональними ознаками є характер їхньої виробничої і невиробничої ролі в процесі природокористування. Саме тому необхідно встановлювати не тільки показники ступеня антропогенної трансформації природного ланд-

шафту, але й оцінювати можливості ефективного виконання ним певної соціальної функції, визначати, наскільки він є функціонально довершеним і чи раціонально трансформована його природна структура для виконання даних господарських і соціальних функцій. Таким функціональним підходом має визначатися вибір найбільш оптимального з-поміж інших проєктів раціональної організації ландшафту при екологічно обґрунтованій технології природокористування.

При дослідженні господарського освоєння ландшафтів науковими фактами мають бути результати власне історико-географічних пошуків: знаходження (відкриття) досі невідомих літературних і картографічних документів, описів, архівних матеріалів, рукописів, епістолярної спадщини відомих учених, оприлюднення забутих, заборонених з політичних мотивів і замовчуваних досі імен вчених та їх творів; важливим засобом поповнення фактологічного арсеналу історії географії була б публікація архівів, експедицій відомих дослідників.

Історико-географічні пошуки і розвідки повинні давати можливість простежити долю і достовірність географічних гіпотез і теорій, спираючись на наукові факти і практичний досвід. Однак найважливішим аспектом цих пошуків має бути хронологічний аналіз теоретичної обґрунтованості і практичної значимості географічних ідей, принципів, законів і закономірностей, внеску наукових колективів, окремих вчених у їх формування і реалізацію в наукових монографіях, підручниках і навчальних посібниках, практичній діяльності. Історико-географічний аналіз останньої – суттєвий спосіб оцінки траєкторії і дієвості географічних ідей. Так, свого часу географи-професіонали (або ті, хто себе таким вважав) не до кінця оцінили географічні за своєю суттю ідеї В. Докучаєва, О. Воєйкова, Г. Морозова, А. Краснова про географічний зміст меліорації як засобу відновлення продуктивності ландшафтів. Ідеї цих учених були сприйняті гідро- та лісомеліораторами, а тривалий час їх траєкторія роздвоювалася: меліорація залишалася без географії (залишається і досі без економічної географії), а географія намагається увібрати в себе чи стикуватися із меліорацією (як наукою і практикою) через нові наукові і навчальні дисципліни (меліоративна географія, меліоративне ландшафтознавство, контурно-меліоративне землеробство ландшафтно-екологічний аналіз в меліоративному природокористуванні, ландшафтний аналіз в регіональному проектуванні, основи ландшафтно-екології, оцінка стійкості геосистем до антропогенних навантажень та ін. Географи пройшли повз глибокі розробки В. Вернадського про земні оболонки і геосфери [3].

В. Вернадський розрізняв земні оболонки: біосферу, яка охоплює тропосферу, гідросферу і частину стратосфери (кору вивітрювання) і геосфери: термодинамічні, фазові, хімічні, парагенетичні (в них елементи знаходяться в змінних природних динамічних рівновагах), променеві. Геосфери "вмонтовані" в земні оболонки, мають різкі відмінності за фізичними, хімічними, геохімічними, біологічними властивостями. У їх вертикальному розрізі рельєф "є нижньою межею концентричної оболонки, що відокремлює газову оболонку – повітря – від твердої оболонки – поясів ландшафтів суші, або так званих геохор" [3]. В опублікованій його доповіді стверджується: в біосфері ми розрізняємо такі геосфери: 1) тропосферу; 2) гідросферу, або Світовий океан; 3) континенти і острови, заповнені земним життям, так звані геохори, чи зони ландшафтів, встановлені О. Гумбольдтом; 4) область підземного життя під геохорами і океанами з підземною тропосферою [4].

Аргументація В. Вернадського щодо геосферної структури земних оболонок повинна знайти належне місце в навчальних дисциплінах з географії та ландшафтознавства, історії географії.

Важливим аспектом історико-географічних досліджень виступає оцінка рівня унаслідкованості економічних функцій ландшафтів. Так, про історичну унаслідкованість урболандшафтних функцій свідчить той незаперечний факт, що від заснування Києва і до 19 ст. кожна частина міста виконувала певні функції в залежності від придатності ландшафтів до виконання цих функцій [18]. Ця загальна тенденція зберігалася до часу, коли з'явилися умови безконтрольної зміни функцій ландшафтів (міська, шляхова, дачна забудова), ігнорування їх геоекологічних і природоохоронних функцій (збудова руслових островів, наміви руслового алювію під приватну забудову). Отже, унаслідкованість урбаністичних функцій ландшафтів повинна стати критерієм їх збереження чи переведення в інші через категорії земель (за їх призначенням).

Сучасні ландшафти – сегменти ландшафтно-сфери і водночас основні складники національної природної, історико-культурної, етнонаціональної спадщини. У системі збереження ландшафтного різноманіття виняткову позицію повинні зайняти категорії національних ландшафтів. Національні ландшафти поєднують в собі риси, типові для природних, природно-господарських умов України, та унікальні доміанти сучасного і минулого архітектурно-ландшафтного, етноландшафтного, історико-ландшафтного наповнення. Вони є народним надбанням і потребують професійного дослідження та ідентифікації.

Висновки. Історико-географічні дослідження є важливим інструментом самопізнання науки, діяльності вчених, колективів географів, які здобувають нові знання. Історія географії – невід'ємна складова професійної культури, прогнозу розвитку науки географії, засіб "маркетингу на ринку географічної праці" [15]. Об'єктно-предметне поле історії географії вбирає в себе не тільки історію відкриттів нових земель, формування і змін наукових шкіл, а також і те, як співвідносилися в часі теоретичні і прикладні дослідження, відбувалося впровадження географії в економіку, соціальне життя і культуру, теорію і практику вузівської і шкільної географічної освіти.

1. Богучаров В. Г. История географии. – М., Ростов Н/Д, 2004.
2. Веклич М. Ф. Основы палеоландшафтоведения. – К., 1990.
3. Вернадский В. И. Геосферы. История марганца. Энергия геосфер // Избранные сочинения. – Т. 1. – М., 1954. – С. 61-73.
4. Вернадский В. И. Выбранные работы. Про геологические оболочки Земли как планеты. – К., 1969.
5. Воробай Л. И. Историческая география // Географическая энциклопедия Украины: В 3-х т. / Редкол. О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін. – К., 1990. – Т. 2. – С. 85.
6. Геттнер А. География, ее история, сущность и методы. – Л., М., 1930.
7. Грегори К. География и географы: физическая география. Пер. с англ. / Под ред. А. Ю. Ретеюма и Л. Р. Серебрянского. – М., 1988.
8. Джеймс П., Мартин Дж. Все возможные миры: Пер. с англ. / Под ред. А. Г. Исаченко. – М., 1988.
9. Жекулин В. С. Историческая география: предмет и методы. – Л., 1982.
10. Жупанский Я. И. История географии в Украине. – К., 2006.
11. Историческая география: початок XXI сторіччя: 36 наук. праць. – Вінниця, 2007.
12. Кедров Б. Принцип историзма в его приложении к системному анализу развития науки // Системные исследования. Ежегодник. – М., 1974. – С. 5-19.
13. Колпи П. В. Логические основы науки. – К., 1968.
14. Круль В. П. Ретроспективная география поселень Західної України. – Чернівці, 2004.
15. Максаковский В. П. Историческая география мира. – М., 1997.
16. Преображенский В. С., Александрова Т. Д., Максимова Л. В. География в меняющемся мире. Век XX. Побуждение к размышлению. – М., 1997.
17. Романчук С. П. Историческое ландшафтознание: теоретико-методологические засадки та методика антропогенно-ландшафтних реконструкцій давнього природокористування. – К., 1998.
18. Рудницький С. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання // Історія української географії. – 2003. – Вип. 8. – С. 45-51.
19. Шищенко П. Г., Романчук С. П., Шур Ю. В. Містобудівне освоєння ландшафтів території Києва // Вісник Київського університету. Географія. – 1987. – Вип. 29. – С. 3-11.

Надійшла до редакції 27.08.2007

УДК 911.3

С. Мохначук, канд. геогр. наук, К. Мезенцев, д-р геогр. наук

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ГЕОГРАФІЧНИХ СТРУКТУР.

Розкрито специфіку структурного аналізу краю (ландшафту, району) як географічного комплексу та географічного процесу. Охарактеризовано географічні закони стабільного складу елементів, необхідної різноманітності елементів краю та структурної географічної гармонії.

The specificity of the structural analysis of kraj (landscape, region) as geographical complex and geographical process is opened. The geographical laws of stable structure of elements, necessary variety of elements of kraj and structural geographical harmony are characterized.

Методам дослідження завжди відводилось належне місце у системі наукового пізнання. Системологи підкреслювали, що будь-яка наука розвивається лише тоді, коли постійно удосконалюються функціонуючі і успішно розвиваються нові методи дослідження. Гармонія між ними досягається лише у тому разі, коли чітко визначені об'єкти дослідження, а це, у свою чергу, досягається лише при єдності теорії відображення і засобів пізнання, тобто шляхом досягнення такого стану, коли методи стають теорією, а теорія – методом.

Із загальнонаукової теорії пізнання відомо, що метод – це спосіб дослідження об'єктів реальної дійсності, засіб пізнання практичної і теоретичної діяльності людини, специфічний механізм розкриття глибинної суті утворень різної природи в їх статичі і русі, шлях до розкриття якісної визначеності об'єктів реального світу, в основі пізнавальної діяльності яких лежать відповідні закони і закономірності або інші фундаментальні положення конкретної чи загальної теорії.

При вивченні складних формувань незалежно від їх природи використовується система методів, елементами якої є конкретні засоби пізнання, що взаємодіють у рамках специфічних моделей. Звідси виникає потреба їх систематизації. В основу класифікації методів пізнання можуть бути покладені найрізноманітніші ознаки – вивчення специфіки об'єкту, пізнання його в часі і просторі, вивчення кількісних і якісних змін, розкриття можливостей кожного методу та їх поєднання і т.п. Найчастіше зустрічається поєднання методів, зумовлених природою об'єктів дослідження. Саме за цією ознакою робилися спроби розробити географічний метод, який міг стати не тільки способом дослідження країв (ландшафтів, районів) як специфічних утворень, а й міждисциплінарним засобом пізнання. Однак йому не судилося оформитися в систему. Це пояснюється тим, що географам так і не вдалося чітко визначитися з об'єктом дослідження, обґрунтувати своє право на вивчення взаємодії людини з іншими складовими навколопланетної оболонки. Цю привабливу сферу дослідницької діяльності намагаються використати фахівці суміжних наук, але безуспішно. Згадаймо останні спроби екологів. Вони, наприклад, вважають, що ландшафт є середовищем життєдіяльності людини, а географи переконані, що людина є елементом ландшафту.

Розробляючи на цій базі теорію географії, яка включає в себе і географічний метод, спробуємо зупинитися на поглибленому вивченні засобів пізнання географії. Географічний метод як спосіб дослідження країв, засіб відображення їх якісної визначеності, суті, як шлях до осмислення їх різних сторін, є взаємообумовленою, взаємозв'язаною складною системою. Вона включає в себе сукупність методів аналізу і синтезу країв як об'єктів взаємодії їх системоутворюючих складових, моделювання з використанням логічних і математичних засобів тощо.

Загальні положення про сутність *географічного методу*, його склад вимагають конкретизації. Вона зводиться до осмислення адекватності відображення об'єктів дослідження – країв. Якість відображення оціню-

ється при співставленні реальної або теоретичної конструкції із одержаними результатами. Неважко здогадатися, що можливі лише два варіанти – якісне або неякісне (хибне) відображення. Неякісне відображення одержується при невірному уявленні про природу краю або недосконалості методів дослідження. Адекватними вважаються різні варіанти – ідеальне відображення, край з проблемами або позитивами.

При такому підході до вивчення країв виникає потреба в кількісних оцінках елементів, якісних зв'язків між ними та результатів взаємодії, переходу кількості в якість, тобто збереження і розвитку якісної визначеності країв як об'єктів дослідження. Це, як підтверджує досвід, не проста задача. Вона вимагає оцінки стану літогенної складової, води, педокомпонентів, біоти, складових перетвореної природи і людських компонентів. Кожний з елементів потрібно оцінювати з позицій їх впливу на ціле.

Основна трудність полягає в тому, що до цього часу немає єдиного підходу до оцінки і співставності цих елементів. Складові літогенної основи, наприклад, описуються механічними характеристиками і специфічними властивостями, впливом на розвиток краю і т.п. Не меншою складністю характеризуються і інші елементи географічних утворень. Не зважаючи на труднощі, вихід із складної ситуації знайти можна. Певний оптимізм вселяє спроба використати умовні оцінки для їх співставлення. Вони дозволяють одержати загальну оцінку результатів.

Робота з використанням методів дослідження включає в себе два взаємозв'язаних етапи – етап препарування, підготовки самого об'єкту до дослідження (у даному випадку краю) та етап удосконалення самих засобів пізнання, методів. На першому етапі попередньо з'ясовуються тип методів, з якими збирається працювати фахівець, і, відповідно до їх вимог, препарується край. На другому етапі ведеться пошук методів найкращого відображення географічних об'єктів. При дослідженні країв результати їх аналізу або синтезу звіряються із географічними законами.

В цілому дослідження країв охоплює *структурний, функціональний, інформаційний, ретроспективний, ситуаційний аналізи, теоретичні (гіпотетичні), фактичні та регулятивні прогнози, а також синтез – розробку варіантів програм (проектів)*. Орієнтовно так виглядає обсяг робіт з об'єктами дослідження. Із засобами дослідження справа ще складніша. Значна частина засобів пізнання лежить у сфері впливу інших наук, що частково обмежує можливості їх застосування. Вирішують досягнення наук у галузі моделювання – логічного і математичного.

Будь-який об'єкт дослідження можна розглянути в статичі і динаміці. Край як географічний комплекс доцільніше вивчати, розглядати з позицій стабільності і виявлення законів будови. Дослідження краю як географічного процесу може включити в себе усі етапи, зокрема, аналізу. Кожний з етапів дослідження заслуговує на детальний розгляд. У даній статті зроблено спробу конкретизувати один із способів аналізу – структурний аналіз. Під структурним аналізом розуміємо спосіб

поділу цілого (краю) на частини, з'єднані найстабільнішими, інваріантними географічними відношеннями. Саме такі зв'язки лежать в основі законів будови, географічної структури.

Ефективність бінарних і складніших зв'язків оцінюється на виході за їх впливом на стан краю, його якісну визначеність. Теоретично це пояснюється порівняно просто. Якщо елемент краю наділений географічною властивістю і взаємодіє з іншим елементом, що не може існувати без послуг елементу-донора, а їх взаємодія продуктивно впливає на життєдіяльність краю, то на виході залишається лише кількісно виміряти продуктивність цієї дії та рівень її стабільності. Якщо вони ведуть до скорочення елементного складу, зниження його якості, то вони вважаються шкідливими.

Аналіз краю як конкретного географічного процесу вимагає застосування значно складніших процедур. Вони передбачають аналіз фактичних даних, що включає усю сукупність структурних відношень краю з обов'язковим виділенням результативних зв'язків і вузьких місць у системі. Однак такий аналіз професійно може бути виконаний лише на основі глибоких теоретичних знань, лише співставляючи результати фактичного структурного аналізу із об'єктивними законами структури. У даному випадку – із **законом стабільного складу елементів краю**. Він стверджує, що географічна структура може існувати лише при наявності і гармонійному поєднанні людини з іншими географічними елементами навколоземної оболонки. Іншими словами, географічний закон стабільності елементного складу – це необхідний, стабільний, внутрішній, істотний зв'язок між складовими структури краю, спрямований на її збереження і зміцнення. Коли результати аналізу відповідають вимогам цього закону, то край розвивається нормально; у випадку наявності відхилень фактичних даних від закону фіксується наявність проблем, які повинні бути враховані у процесі синтезу.

Важливо відмітити, що в наш час більше людей, зокрема науковців, розуміє необхідність природоохоронної діяльності. Цікаво підкреслити, що вже праукраїнці трипільської доби добре відчували гармонію людини й природи і бережно ставились до кожного елементу краю. Такі переконання підсилювались характером господарської діяльності – землеробством і скотарством. У добу середньовіччя порівняно висока культура сприйняття краю, що навіть встигла оформитись традиційно, почала занепадати. Значна частина українських природознавців і навіть представників гуманітарних дисциплін розцінюють факт занепаду традицій впливом зайд. Особливо сильно відчувається дія чужинського фактора на стан господарства і грабіжницьке використання природи і культури в новій і новітній історії. У ХХІ ст. проблеми краю переосмислюються. Ці обставини активізували наукову діяльність географів, спрямовану на вивчення взаємодії людини і природи, на підвищення інтересу до вивчення краю, його географічного комплексу і географічного процесу. У зв'язку з цим посилюється інтерес до структурного аналізу країв. Однак, як відомо, продуктивна діяльність у цьому напрямку можлива лише за умови різкого підвищення інтересу до загальної теорії географії, зокрема, виявлення її законів, і, в першу чергу, закону стабільного складу елементів краю.

Структурний аналіз спирається не лише на географічний закон стабільності елементного складу краю, але і на інші географічні закони і закономірності будови формувань такого типу. При структурному аналізі не можна не враховувати дії географічного **закону необхідної різноманітності елементів краю**. Його дія на будову об'єкту є очевидною. Саме тому, аналізуючи

структуру конкретного географічного об'єкту, слід звернути увагу на підпорядкованість дії цього закону або відхиленість від його вимог. Зупинимось на цьому аспекті аналізу детальніше.

Спочатку проводиться структурний аналіз краю з позицій необхідної різноманітності його складових. Під необхідною різноманітністю будемо розуміти кількість властивостей кожного з елементів та їх здатність впливати позитивно на об'єкт дослідження. У даній ситуації – на край як географічний процес. Кожний елемент є носієм багатьох географічних властивостей, але в одному і тому ж елементі різних країв їх кількість може бути різною. Попередньо на інтуїтивному рівні оцінюється властивість кожного елементу з погляду її актуальності та впливу на об'єкт дослідження, а результати роботи узагальнюються.

Такий аналіз дає уявлення про причини недовикористання ресурсів конкретного краю і дозволяє окреслити можливості продуктивнішого використання існуючого потенціалу. Уже попередній аналіз дає уявлення про стабільність і стан країв. Літогенний компонент в одному може бути представлений більшою питомою вагою порід з лесоподібним складом і з покладами кам'яного вугілля, в других – неглибоким заляганням кристалічних порід і наявними родовищами мідної руди і т.п. Значні відмінності існують між краями та іншими елементами географічних утворень.

Отже, детальніший структурний аналіз краю спирається на закон необхідної різноманітності елементів географічного утворення, в якому постулюється, що якісна визначеність географічного процесу або комплексу досягається при найбільшій повноті географічних властивостей кожного елементу цілого.

Акцентуючи увагу на географічній суті закону, його можна висловити дещо у зміненому варіанті. Закон необхідної різноманітності – це стабільні, необхідні, внутрішні, істотні відношення між властивостями різних географічних елементів, що забезпечують становлення і розвиток якісно визначеного цілого, інваріантності його структури. З визначення випливає, що накладаються обмеження не на різноманітність географічних утворень, а на їх природу. Вони можуть бути лише при взаємодії географічних властивостей – елементів навколоземної оболонки.

В теорії географії підкреслюється, що різноманітність країв обумовлюється не лише особливостями їх внутрішньої будови, а й впливом середовища. У складних утвореннях, до яких відносяться і географічні структури, на життєдіяльність країв впливає сонячна енергія, форма планети (її кулястість), дія космічних факторів і т.п. Одночасно до складу країв у зняттю вигляді відносяться суспільні, біологічні, геологічні, фізичні та хімічні процеси, що впливають на ускладнення зв'язків між властивостями елементів географічного цілого.

Лише співставивши фактичні результати аналізу краю з його теоретичною моделлю можна одержати достовірнішу інформацію про якість відображення необхідної різноманітності в структурному аналізі. В теоретичних судженнях це може виражатися як у позитивних, так і негативних характеристиках. В конкретних ситуаціях краю результати проявляються в небажаному, тобто негативному варіанті. Така оцінка підтверджується навіть тоді, коли в краї є позитиви.

Хижацька експлуатація ресурсів України протягом останніх двох століть негативно вплинула на стан природи. Особливо різко знизився показник необхідної різноманітності в кожному краї України. Зокрема це стосується країв південно-східної України. За роки незалежності фактично не розроблено жодного проекту розвит-

ку краю. Давно назріла потреба старі краї чорної металургії з важким машинобудуванням доповнити краями з новою територіальною спеціалізацією.

Завершальною складовою структурного аналізу країв є дослідження інваріантних відношень, що об'єднуються у специфічну географічну будову, конструкцію. Ця робота передбачає проведення детального фактичного аналізу краю з погляду відповідності його структури вимогам об'єктивних географічних законів, зокрема, **закону структурної географічної гармонії**, використання теорії географії при побудові ідеальної композиції, застосування даної конструкції як міри гармонії структурної композиції краю.

У результаті узагальнення багаторазових спостережень і використання методів аналогії та ідеалізації, розкривається суть закону структурної географічної гармонії. Під законом гармонії розуміємо необхідні у конкретних умовах, стабільні, істотні відношення між елементами, що забезпечують функціонування якісно визначеної цілісності. Істотні відношення між елементами географічних структур мають відновлюватися у часі та просторі за умови збереження сприятливого середовища.

За наявності зрілої теорії структури географічних утворень можна переходити до ґрунтового аналізу фактичної композиції конкретного досліджуваного краю. Це відповідальний, але, разом з тим, логічний етап аналітичної діяльності, в результаті якої потрібно виділити і оцінити типи відношень – спонтанно структуроформуючі, структуровані антропогенними зусиллями, структурозберігаючі та деструктивні антропогенного і спонтанного походження.

Ця робота може виконуватися інтуїтивно, із застосуванням традиційних методів аналізу, із використанням теорії географії. В умовах високого рівня розвитку науки, зокрема пізнавальних заходів одержання надійних результатів найдоцільніше застосовувати теоретичні моделі. Вони гарантують не інтуїтивну кількісну оцінку структури, а є надійним матеріалом для розробки нових проектів.

В межах України краї формувалися в одній природній зоні (лісовій, лісостеповій, степовій) або комбінації двох зон (лісової і лісостепової, лісостепової і степової, лісостепової і гірської, степової і гірської), але, як свідчать результати структурного аналізу, вони далекі від гармонійності. Це підтверджує навіть поверховий аналіз Донецького, Луганського, Дніпропетровського країв. Тут спостерігалася диспропорція між важкою промисловістю та природними підрозділами, що проявилася у високому рівні забрудненні території тощо.

Далекі від гармонії структури і краї інших регіонів України. В них стримуючим фактором виступає тривале хижацьке ставлення до природи, що простежується у надмірній розораності території, винищені лісів, особливо на вододілах, вирубці цінних порід дерев у Карпатах, забруднені довкілля. Дисгармонію породжували розрив між наявними природними ресурсами країв і стримуванням розвитку переробної промисловості. Усе це негативно вплинуло на динаміку кількості робочих місць та життєдіяльність нації в краях у цілому.

У сучасній географічній літературі в якості ознаки різноманітності краю використовують її розчленованість,

зокрема, чергування суші і моря. При цьому підкреслюється, що острівне положення краю сприяє ефективнішому його розвитку, ніж розташування на великих масивах суші. Для підтвердження цієї думки наводять, як приклад, розвиток Греції, Великобританії, Японії, забуваючи, як правило, Індонезію та країни з протилежними характеристиками. Насправді ж розчленованість території є результатом дії геологічних сил. Хоча при цьому постійна дія зовнішнього середовища може викликати і суттєві зміни у структурі краю. На підтвердження цієї думки можна привести такі факти, як вплив сонячної енергії, форми планети Земля, геологічні явища у вигляді катастроф, зокрема, вулканів і землетрусів тощо. Вирішальний вплив на формування і розвиток країв географічної оболонки має комбінована дія енергії Сонця і кулястості планети.

Дію зовнішніх факторів на структуру країв можна проілюструвати на прикладі закономірних змін у гармонії країв з урахуванням поясності у гірських регіонах і широтних зонах. У гірських регіонах закономірні зміни в гармонізації країв зумовлені змінами у одержанні сонячної радіації із збільшенням висоти місцевості. Ця обставина вносить свої корективи у гармонізацію структур країв. Із збільшенням висоти місцевості процес гармонізації дещо гальмується. Він посилюється у напрямку від екватора до полюсів.

Ще рельєфніше дія цих факторів виявляється при аналізі властивостей елементів і гармонізації структур країв при переході від зони до зони у широтному напрямку. Тут теж у напрямку від екватора до полюсів кількість сонячної енергії, що припадає на одиницю площі, зменшується. Це негативно впливає на кількість властивостей кожного елементу та географічної структури, що, звичайно, негативно впливає на гармонізацію елементів краю.

Зосереджуючись на дії зовнішніх факторів на структуру і гармонізацію географічних об'єктів, увага зверталася на географічну теорію будови краю. Аналіз фактичних географічних структур України і планети в цілому виглядає дуже непривабливо. Це пояснюється дією не так зовнішніх, як внутрішніх факторів, зокрема географічних. Попередній аналіз країв помірного і жаркого поясів показує, що їм властиве у більшій чи меншій мірі не просто гальмування, а різною мірою деструктивні процеси.

Проаналізувавши географічні структури країв України і вибірково планети можна зробити висновок, що традиційні методи дослідження у сучасних умовах мають порівняно обмежене застосування. Саме тому наука пропонує частіше звертатися до послуг засобів пізнання, що ґрунтуються на ширшому використанні теоретичних знань як методів контролю надійності аналітичних розрахунків. Вони характеризуються дещо більшою працездатністю, яка компенсується значними перевагами.

Надійшла до редколегії 03.01.2007

ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ

Розкрито суспільно-географічні передумови та чинники в контексті їхнього впливу на територіальну організацію логістичних систем.

Shown human-geographic conditions and factors in connection with their influence on spatial organization of logistical systems.

Постановка наукової проблеми. Ефективність логістичних систем безпосередньо залежить від їхньої територіальної організації. Останні, в свою чергу, формуються під впливом передумов та чинників, багато з яких мають чіткий суспільно-географічний характер.

Наукові джерела та публікації з даної проблематики є нечисленні, оскільки в працях з логістики питання територіальної організації логістичних систем якщо і згадуються, то побіжно, без глибокого розкриття їхньої сутності. Вигідно відрізняється на цьому тлі книга Т. Прокоф'євої та О. Лопаткіна "Логістика транспортно-розподільчих систем: регіональний аспект" (М., 2003) [1] та монографія автора "Логістика: просторово-територіальний вимір" (К., 2004) [2]. Також слід відзначити працю американського логістика Д. Уотерса [4], в якій проблемам розміщення логістичних систем присвячено цілий розділ.

Метою даної статті є розкриття суспільно-географічних передумов та чинників та їх вплив на територіальну організацію логістичних систем.

Виклад основного матеріалу. При розробці логістичних систем, зокрема при проектуванні ланцюжка поставок, питання їх територіальної організації та оптимізації розміщення їх елементів відіграють надзвичайно важливу роль [2, 12]. На це вказують багато ав-

торів підручників та посібників з логістики [3, 111, 161], зокрема західних. Так Д. Уотерс пише: "Проблеми розміщення в логістиці пов'язані з пошуком найкращих географічних точок для різних елементів ланцюжка поставок" [4, 161]. При цьому вдале розміщення підприємства ще не гарантує успіху в бізнесі, але невдале говорить само за себе й практично визначає невдачу в майбутньому. В багатьох організаціях забувають, що рішення з розміщення бізнес-об'єктів мають довгостроковий характер, отже обирають місця, орієнтовані на короткотермінові вигоди, такі як отримання грантів на розвиток від місцевих влад, тимчасове зниження орендних платежів чи надання податкових канікул.

Таким чином, прийняття рішення з розміщення логістичних об'єктів не є простим й організації повинні врахувати при цьому множину чинників. Останні можна поділити принаймні на дві групи – вимірювальні й невимірювальні. До перших відносять операційні витрати, ставки оплати праці, податкові ставки, поточні обмінні курси валют, число конкурентів, відстань до вже діючих підприємств, гранти на розвиток, чисельність та доходи населення, надійність постачальників. До других – якість інфраструктури, політичну стабільність, стосунки суспільства, профспілкову діяльність, правову систему, майбутній розвиток економіки тощо (рис. 1).

Рис. 1. Чинники, що впливають на розміщення логістичних об'єктів

Якщо вимірювальні чинники можна розрахувати, то невимірювальні можливо визначити за допомогою, наприклад, експертного оцінювання. Тому, коли організації аналізують подібні обставини, вони часто приходять до подібних заключень. Ось чому деякі регіони світу є нині надзвичайно популярними. Адже більшість організацій вважають їх найкращим місцем для розміщення своїх елементів. Це, у свою чергу, призводить до появи деяких нових тенденцій у розміщенні продуктивних сил світу та його регіонів. Наприклад, у 1990-х роках було створено тисячі нових підприємств у смузі Макіладорас на північному кордоні Мексики. Стимулами для територіальної концентрації промислових закладів у цій смузі були, по-перше, низькі операційні витрати, характерні

для Мексики, а по-друге, близькість до величезного ринку США, куди й експортувалася практична вся вироблена продукція. Інші швидко зростаючі регіони світу розміщуються в Китаї, Центральній Європі, Тихоокеанському кільці. В межах цих обширних регіонів існують окремі зони, що користуються особливою популярністю, такі як Шанхай, Варшава чи Сінгапур. Спостерігаються й інші тенденції, пов'язані з розміщенням логістичних об'єктів. Так, явно виражена тенденція до скорочення ланцюжків поставок веде до зменшення кількості посередників та до концентрації логістичних функцій у меншому числі елементів. Вільна торгівля та розвинута транспортна інфраструктура в межах Європейського Союзу, наприклад, сприяють відмові компаній від наці-

ональних складів та переходу до єдиного європейсько-го логістичного центру.

Зміни в розміщенні логістичних об'єктів відбуваються під впливом таких передумов, як: а) вихід на нові географічні ринки; б) зміна в розміщенні замовників або постачальників; в) зміна виробничої технології (наприклад, коли електрична компанія переходить з вугільних генераторів на газові); г) модернізація споруд, наприклад, для впровадження нових технологій; д) закінчення терміну лізингу споруд, що нині використовуються; е) зміна транспортних засобів, що використовуються (наприклад, перехід із залізничного транспорту на автомобільний); є) зміна в транспортних мережах (наприклад, відкриття тунелю під Ла-Маншем чи мосту через протоку Ересунн між Швецією та Данією); ж) злиття або поглинання бізнесових структур, в результаті чого виникає необхідність усунення дублюючих операцій.

Реакція фірми щодо впливу (тиску) усіх передумов у галузі розміщення (територіальної організації бізнесу) може мати лише три варіанти: 1) консервативний, який передбачає розширення або зміну наявних елементів, що знаходяться на нині зайнятому місці; 2) компромісний (перехідний) – передбачає відкриття допоміжних елементів в іншому місці з збереженням існуючих; 3) радикальний – передбачає закриття діючих операцій і потужностей і їх перенесення в інше місце.

За наявними емпіричними даними 45% західних компаній використовують консервативний варіант змін у розміщенні бізнесу, стільки ж вдаються до компромісного варіанту і лише 10% застосовують радикальний варіант [4, 164]. Пояснюється це тим, що консервативний

та компромісний варіанти супроводжуються найнижчим ризиком та забезпечують економію на масштабах діяльності, у той час як радикальний варіант повної переміщення підприємства часто пов'язаний з дуже високими затратами та перервою в його діяльності. Але при цьому останній радикальний варіант зміни розміщення бізнесу може здійснюватися за жорстким або м'яким "сценарієм". Так, якщо виробник розширює мірило своєї діяльності та хоче працювати на новому ринку, йому можна запропонувати п'ять варіантів дій із зміни розміщення бізнесу у порядку збільшення інвестицій:

1. Ліцензування або франчайзинг: місцеві організації виробляють та реалізують продукти компанії, виплачуючи їй за це частину свого прибутку.

2. Експортування: компанія виробляє продукцію на своїх діючих підприємствах та продає її дистриб'ютору, що обслуговує новий для неї ринок.

3. Місцева дистрибуція та продаж: компанія виробляє продукцію на своїх заводах та створює власну мережу дистрибуції та продажу на новому ринку.

4. Місцеве збирання та кінцева доводка: компанія виробляє більшу частину продукції на діючих підприємствах, але відкриває допоміжні структури на новому ринку, де здійснюється кінцева доводка або збирання готової продукції.

5. Повне виробництво на місці: компанія створює на новому ринку підприємство з новим виробничим циклом.

Саме таким чином діяла відома міжнародна компанія "Procter & Gamble" (США), поступово виходячи на ринок України (табл. 1).

Таблиця 1. Виробнича, маркетингова та логістична діяльність компанії "Procter & Gamble" в Україні [5, 1]

Роки	Заходи	Сфера дії
1990	Поява товарів виробництва компанії в Україні	Експорт товарів
1993	Відкриття представництва компанії в Україні	Дистрибуція
1995	Створення власної дистриб'юторської мережі та маркетингова підтримка	Дистрибуція, маркетинг
1997	Придбання підприємства в м. Борисполі (бувше СП з британською фірмою "Tambrands")	Виробництво
2000	Відкриття дистриб'юторського центру компанії в м. Львові	Дистрибуція, логістика
2002	Створення підприємства в м. Орджонікідзе Дніпропетровської обл.	Виробництво
2004-2005	Виконання логістичних проектів "Концентрація та спеціалізація складського господарства" (Бориспільське підприємство) та "Оптимізація інтегральної системи логістики "Procter & Gamble Ukraine"	Виробнича та розподільча логістика

Якщо компанія створює нове підприємство на новому ринку, вона отримує вигоди більш повного контролю продукції та ланцюжка поставок, отримує більший прибуток, уникає виплат імпортерських тарифів або застосування квот та встановлює тісніші зв'язки з місцевими замовниками. З іншої сторони, цей варіант потребує значніших інвестицій, є більш ризикованим та складним, а також супроводжується підвищеною невизначеністю. У кожному випадку найкращий вибір залежить від множини чинників, а саме: наявності капіталу, відношення компанії до ризику, цільових показників доходності та інвестиції, існуючих операцій, часового мірила,

знання місцевих умов, транспортних витрат, митних тарифів, обмежень торгівлі та можливості найняття працівників потрібної кваліфікації.

В якості практичного прикладу розглянемо американську компанію NN, яка планує розширити свою діяльність та почати працювати в Європі. Компанія NN розробила низку варіантів, кожний з яких передбачає фіксовану річну виплату (за оренду, електроенергію та інші накладені витрати) та змінні витрати, обсяг яких залежить від загального потоку операцій (вантажопереробки, амортизації, заробітної плати тощо). Ці витрати в узагальненій формі представлені в табл. 2.

Таблиця 2. Постійні та змінні витрати за альтернативними варіантами бізнесових стратегій з виходу на новий ринок

Альтернативні варіанти	Постійні витрати, євро	Змінні витрати, євро
1. Експортування продукції, що виробляється на наявних підприємствах	800 000	900
2. Використання місцевого дистриб'ютора	2400 000	700
3. Створення місцевого підприємства до кінцевої доводки продукції	9000 000	520
4. Створення виробничих закладів обмеженої потужності	8000 000	360
5. Створення більш потужних виробничих підприємств	12 000 000	440

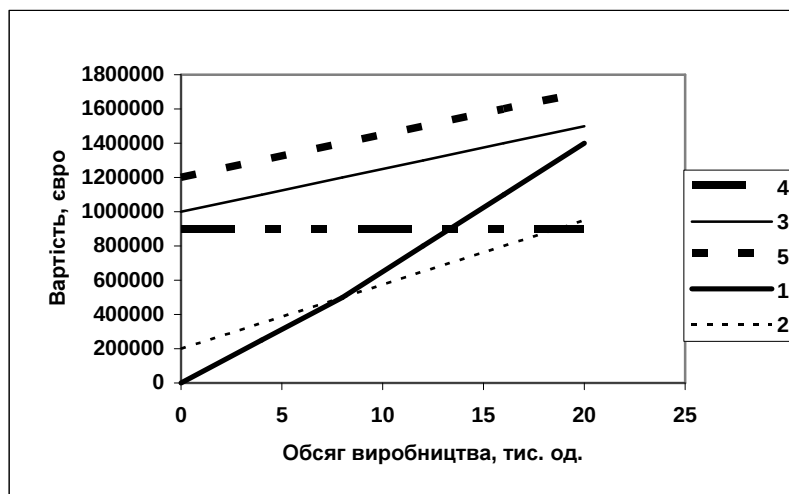

Рис. 2. Аналіз беззбитковості для розміщення логістичних об'єктів компанії NN

У якості альтернативи NN може взагалі не виходити на ринок, а надати ліцензію місцевому виробнику, який буде виробляти її продукцію та сплачувати роялті – 2% від вартості продажу. Яку ж стратегію слід обрати фірмі NN, якщо вона планує продавати приблизно 10 000 од. в рік за цільового показника внеску в прибуток 10%?

Для вирішення задачі виконаємо аналіз беззбитковості варіантів 1-5 (рис.2). З нього витікає, що варіанти 3 та 5 є найдорожчими. Отже, обирати слід серед варіантів 1, 2 та 4. За обсягу виробництва X_1 варіант 1 буде найдешевшим від 0 до X : $800\,000 + 900X_1 = 2400\,000 + 700X_1$, звідси $X_1 = 8000$ од.

Після цієї точки найдешевшим стає варіант 2 та залишається таким аж до моменту:

$$2400\,000 + 700X_2 = 800\,000 + 360X_2, \\ \text{звідси } X_2 = 16\,471 \text{ од.}$$

Після цієї точки найдешевший стає варіант 4.

За обсягу виробництва 10 000 од. в рік та використання місцевого дистриб'ютора найдешевшим буде варіант 2, при цьому витрати складуть $(2400\,000 + 10\,000 \times 700) = 9,4$ млн. євро. Варіант 1, тобто експортування за умови використання існуючих потужностей, виявляється дещо дорожчим $(800\,000 + 10\,000 \times 900) = 9,8$ млн. євро, але його, можливо, легше організувати. За варіанта 2 середні витрати на одиницю продукції складуть 940 євро, що із врахуванням внеску в прибуток 10% дає ціну продажу $940 \times 1,1 = 1034$ євро, а загальний дохід 940 000 євро. Якщо компанія NN домовить-

ся, щоб розмір роялті складав 2% вартості продажу, вона отримає $1034 \times 0,02 \times 10\,000 = 206\,800$ євро.

Зрозуміло, що при прийнятті кінцевого рішення ці дані слід розглядати тільки в якості стартових. Нині компанія NN повинна здійснити більш детальний аналіз витрат, своїх цілей, довгострокових планів, мірила контролю, який вона прагне здійснити, та розглянути інші значущі чинники.

Висновки. Питання територіальної організації та оптимізації розміщення відіграють істотну роль при розробці логістичних систем та при проектуванні ланцюжка поставок. При цьому важливо визначити та виявити вплив суспільно-географічних передумов та чинників. Зокрема, останні поділяються на дві групи – вимірювальні та невимірювальні. Реакція фірми щодо впливу (тиску) передумов в галузі розміщення може мати три варіанти: консервативний, компромісний та радикальний. Визначати оптимальну стратегію фірми щодо змін у розміщенні її виробничо-бізнесових структур слід на підставі розрахунку обсягів постійних та змінних витрат за альтернативними варіантами бізнесових стратегій з виходу на новий ринок.

1. Прокофьева Т.А., Лопаткин О.М. Логистика транспортно-распределительных систем: региональный аспект. – М., 2003.
2. Смирнов И.Г. Логистика: просторово-территориальный вимір. – К., 2004.
3. Крикавський Є. В. Логістика. Основи теорії. – Львів, 2006.
4. Уотерс Д. Логистика. Управление цепью поставок: Пер. с англ. – М., 2003.
5. Смирнов И.Г. Логистика фірми: Procter & Gamble Ukraine // Логистика. Проблемы и решения. – 2006. – №1. – С.40-44.

Надійшла до редколегії 17.06.2007

УДК 911.3:33

М. Барановський, канд. геогр. наук

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕПРЕСИВНИХ АГРАРНИХ ТЕРИТОРІЙ

Розроблено загальний алгоритм дослідження депресивних аграрних територій, визначені головні методи, критерії та показники ідентифікації, аналізу та прогнозування розвитку проблемних територій сільської місцевості.

The general algorithm of the research of the depression agricultural territories is worked out, the main methods, criteria and indicators of identification, analysis and forecasting of problem territories, development of the country determined.

Постановка проблеми. Вивчення різних типів проблемних територій, у т.ч. і депресивних, є складним науково-прикладним завданням, яке за останні роки набуло загальнодержавної ваги. Пошук стратегії соціально-економічного відродження депресивних територій має базуватися на глибокому аналізі їх виникнення, делімітації, механізмів формування. Кожен із зазначених етапів передбачає використання лише "своїх" методів дослідження, що ускладнює загальну системну

оцінку депресивних територій. Існуючі на сьогодні методичні підходи торкаються лише окремих фрагментів вивчення депресивних регіонів (наприклад, критеріїв їх діагностики), тоді як складність об'єкту дослідження потребує розробки чіткого загального алгоритму дослідження проблемних територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичні аспекти вивчення депресивних аграрних територій не знайшли належного відображення у наукових дослі-

дженнях, насамперед учених України. Найбільш ґрунтовно методика вивчення депресивних територій представлена в дослідженнях Ф. Заставного [3], фахівців Інституту реформ [7], російських учених В. Лексина та А. Швецова [4]. Водночас у цих роботах увага авторів акцентується на методиці діагностики (ідентифікації) депресивних територій, що, безперечно, є важливим завданням. При цьому поза увагою лишаються інші аспекти дослідження депресивних територій, як оцінка рівня гостроти депресії, визначення чинників формування регіональних депресій, оцінки їх ресурсного, фінансового та демографічного потенціалів тощо.

Головним **завданням** даного дослідження є розробка загального алгоритму вивчення депресивних аграрних регіонів (територій), під яким розуміється "...строго впорядкована щодо послідовності застосування дослідницьких процедур сукупність методів дослідження" [9, с. 84].

Виклад основного матеріалу. У суспільній географії та регіональній економіці накопичений чималий досвід комплексного вивчення соціально-економічного розвитку адміністративних утворень різного рангу. Частково результати комплексного вивчення регіонів України, рейтинги регіонів та міст, які визначаються Інститутом реформ, можуть використовуватися і для ідентифі-

кації депресивних територій. Проте специфіка вивчення останніх полягає у тому, щоб віднайти такі індикатори, які б дозволили діагностувати саме проблемні території. Загальний алгоритм вивчення депресивних територій подано на рис. 1.

Першим етапом дослідження депресивних регіонів є визначення типу проблемних (депресивних) територій. Згідно Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів", а також розроблених Кабінетом Міністрів України методик моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів [6, 8], депресивні території бувають чотирьох видів: регіони (області), промислові та сільські райони, міста обласного підпорядкування. У зазначених документах для розрізнення промислових та сільських районів пропонується використовувати критерій зайнятості населення. Аграрними вважаються ті адміністративні райони, де частка зайнятих у сільському господарстві (включаючи роботи та послуги) перевищує частку зайнятих у промисловості. У тому разі, коли з допомогою даного критерію ідентифікувати район неможливо, використовується додатковий критерій, зокрема співвідношення між душевими показниками виробництва сільськогосподарської та промислової продукції.

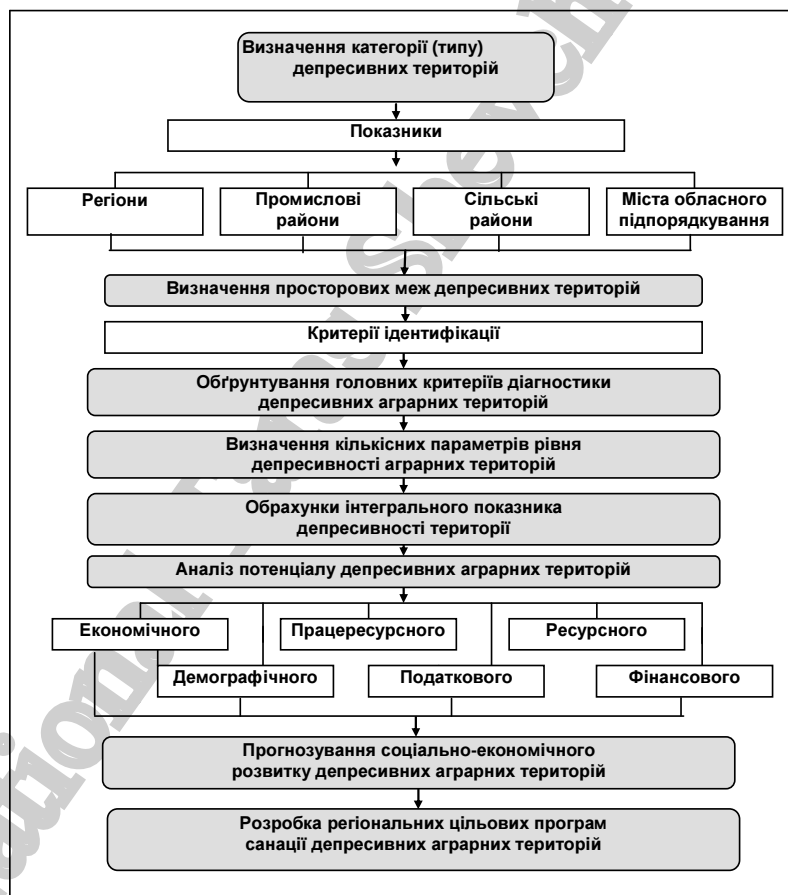

Рис. 1. Загальний алгоритм дослідження депресивних аграрних територій

Визначення просторових меж депресивних аграрних територій є найскладнішим і водночас найвідповідальнішим етапом дослідження проблемних регіонів. Воно починається з визначення критеріїв їх ідентифікації. Дослідниками різних наукових шкіл України запропоновано багато критеріїв діагностики депресивних територій, які досить детально проаналізовані автором даної статті [1]. Є також офіційно визначені критерії ідентифі-

кації депресивних аграрних територій (Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів").

Ознайомлення з науковими здобутками фахівців, які займаються діагностикою проблемних територій, показує, що дискусійними тут є кілька питань: 1) якою має бути кількість критеріїв ідентифікації депресивних аграрних територій, оскільки, з одного боку, депресивність є системним явищем і чим більше показників їх характеристики ми використовуємо, тим краще, а, з іншого боку,

надмірна їх кількість призводить інколи до втрати головних індикаторів; 2) які показники справді є найбільш важливими критеріями депресивності; 3) на скільки показники, виписані в Законі України "Про стимулювання розвитку регіонів", є реальними індикаторами депресивності; 4) які з показників стану ринку праці, доходів населення, особливостей розвитку аграрного сектору, демографічної ситуації тощо варто включити до переліку критеріїв діагностики стану депресивності території.

Важливим є пошук нових критеріїв депресивності, які не пов'язані з традиційними економічними параметрами, оскільки в період трансформації економічних відносин, переходу до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку регіонів, саме вони є свідченням деградації чи відродження території (розвиток малого підприємництва в сільській місцевості, рівень ділової активності території, рівень самофінансування регіону тощо). Також доцільно включити до критеріїв діагностики депресивних територій самооцінку населення (перцепційна оцінка), на що наголошує у своєму дослідженні К. Мезенцев [5]. Прикладом останньої можуть слугувати статистичні опитування "Доходи та витрати домогосподарств", а також "Базова захищеність населення України".

Для визначення головних критеріїв ідентифікації депресивних територій та чинників формування регіональних депресій доцільно використовувати факторний аналіз. Він включає кілька взаємозв'язаних процедур: стандартизацію вихідних показників; отримання матриці коефіцієнтів парної кореляції; визначення матриці факторних навантажень; обертання факторної матриці; визначення дії головних факторів у розрізі окремих регіонів.

В основі побудови моделей факторного аналізу лежить твердження про те, що множину взаємопов'язаних показників, які характеризують певний процес, можна представити меншою кількістю гіпотетичних змінних – факторів та множиною незалежних залишків. Зміст факторного аналізу полягає у лінійному перетворенні n -вимірному простору у k -вимірний. Іншими словами, за допомогою факторного аналізу систему n -показників можна замінити меншою кількістю (k) факторів, що математично виражається так:

$$X_i = \sum l_{ij} f_j + \varepsilon_i; i = 1, \dots, n; j = 1, \dots, k,$$

де X_i – i -й показник; f_j – j -й фактор; l_{ij} – факторні навантаження; ε_i – залишки, що відбивають випадкові відхилення [5, с. 193].

Окремого пояснення потребує процедура обертання факторної матриці. Вона необхідна для того, щоб можна було здійснити економічну інтерпретацію факторів. Часто факторні ваги мають рівномірний розподіл їх значень. Геометрично це відповідає ситуації, коли в n -мірному просторі координати вектора F_r рівновіддалені від n осей. Інтерпретація можлива лише тоді, коли більшість факторних ваг прилягають до координатних осей, тобто їх значення дорівнює нулю або близьке до нуля. Для досягнення таких результатів і здійснюється обертання факторної матриці за одним із способів: varimax, biguvarimax, quartimax, equamax.

Безпосередня інтерпретація результатів факторного аналізу розпочинається з оцінки факторних навантажень a_{ir} . Воно показує вагу i -го показника у формуванні r -го фактора. Фактично a_{ir} є частковими коефіцієнтами кореляції, що відображають зв'язок вихідного показника X_i з певним фактором F_r . Однією з найважливіших переваг факторного аналізу є те, що він дозволяє "стиснути" велику кількість показників до кількох найбільш значимих факторів.

Аналіз численних досліджень з проблем ідентифікації депресивних територій дає підстави стверджувати, що поряд з офіційно визначеними критеріями діагностики депресивних територій (щільність сільського населення, природний приріст, рівень безробіття, середньомісячна заробітна плата, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу), важливе значення мають також показники міграційної рухомості населення, особливостей розселення, економічного розвитку, фінансової самозабезпеченості тощо.

Якщо критерії ідентифікації висвітлюються в багатьох наукових дослідженнях, то методика їх застосування практично не визначена. У постанові Кабінету Міністрів України "Порядок здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в АР Крим і обласного значення для визначення територій депресивними" зазначається, що депресивними вважаються ті сільські райони, які протягом останніх трьох років мають найнижчі показники щільності сільського населення, природного приросту, рівня заробітної плати, обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу та найвищу частка зайнятих у сільському господарстві. Причому адміністративний район вважатиметься депресивним лише за умови його відповідності всім критеріям одночасно. Відсутність чітких кількісних параметрів меж депресивності є головним недоліком викладеної у зазначеній постанові методики визначення депресивних територій.

Ще на стадії обговорення проекту Закону "Про стимулювання розвитку регіонів" фахівці незалежного аналітичного центру "Інститут реформ" висунули пропозиції стосовно визначення меж депресивності території. Вони виходили із прийнятих у країнах ЄС підходів до визначення проблемних (структурно слабких) територій. Такими вважаються ті з них, що мають показники менші за 75% від пересічних для ЄС критеріїв. На думку аналітиків Інституту реформ методика виділення депресивних аграрних районів включає такі процедури: а) стандартизацію вихідних показників; б) визначення медіального значення для кожного стандартизованого показника; в) групування адміністративних районів за значеннями стандартизованих показників; г) визначення "критичної" області значень стандартизованого показника, що є підставою розглядати відповідні райони як потенційно депресивні.

У якості кількісної межі "критичної" області використовується 25% відхилення в "гіршу" сторону від медіанного значення відповідного стандартизованого показника. Для показників-стимуляторів "критичною" областю є усі значення стандартизованого показника, що відповідають умові:

$$Z_{ij} \leq 0.75 \cdot Me_i,$$

де Z_{ij} – стандартизоване значення i -го показника для j -го району; Me_i – медіанне значення i -го показника. Для показників-дестимуляторів "критичною" областю є усі значення стандартизованого показника, що задовольняють умову: $Z_{ij} \geq 1.25 \cdot Me_i$.

У кінцевому підсумку депресивними визнаються ті аграрні адміністративні райони, що потрапляють у "критичну" область одночасно за всіма показниками.

Для визначення порогових значень депресивності можна також використовувати розрахунки індикатора проблемності, запропонованого В. Галушак [2]. Він виражається за формулою:

$$i_{np}^c = I_{\max} - r; i_{np}^{np} = I_{\min} + r,$$

де i_{np}^c та i_{np}^{kp} індикатори відповідно середнього та кризового рівнів проблемності. У свою чергу r визначається як $r = \frac{I_{\max} - I_{\min}}{g}$, де $I_{\min}$ та $I_{\max}$ – максимальні та мінімальні значення інтегрального індексу (показника), g – кількість груп часткових показників. Якщо $i_{np}^c \leq x_i$, то це середній рівень проблемності; $i_{np}^{kp} \leq x_i \leq i_{np}^c$ – то це високий рівень проблемності; $i_{np}^{kp} \geq x_i$ – то це регіон кризовий.

Дискусійними є підходи до визначення інтегрального показника депресивності адміністративного району. З даного питання немає одностайної думки або чітко визначеної загальноприйнятої методики. Наприклад, інтегральний показник може бути визначений як сума нормованих (стандартизованих) значень вихідних показників: $I_r = \sum_{i=1}^n \hat{X}_{ij}$, де I_r – інтегральний показник депресивності території, $\hat{X}_{ij}$ – нормоване значення вихідного показника; n – кількість показників. У свою чергу стандартизоване значення показника визначається за формулою: $Y_{iy} = \frac{X_{iy} - \bar{X}_j}{S_{xj}}$, де Y_{iy} – стандартизоване значення j -го показника для i -го регіону; X_{ij} – фактичне значення j -го показника i -го регіону; $\bar{X}_j$ – середнє значення j -го показника; S_{xj} – стандартне відхилення за показником X_{ij} . При такому варіанті визначення інтегрального показника депресивності він може мати від'є-

мні значення. Для подолання цього недоліку може бути використана формула, де враховуються порівняння мінімальних та максимальних значень показників з їх фактичним рівнем. Одна частина формули стосується показників-стимуляторів, друга – показників-дестимуляторів: $R = (\sum_i \frac{X_{\max} - X_i}{X_{\max} - X_{\min}}) + (\sum_i \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}})$,

де R – інтегральний показник депресивності території, $X_{\min}$ та $X_{\max}$ – відповідно мінімальне та максимальне значення вихідних показників.

Нарешті визначення інтегрального показника депресивності певної території можливе також і на основі рейтингових оцінок. При визначенні рейтингів знову ж таки враховуються показники-стимулятори та дестимулятори. Сумарний рейтинг визначається за формулою:

$\bar{R}_i = \frac{1}{m} \cdot \sum_{j=1}^m R_{ij}$, де R_{ij} – ранг j -го регіону за i -тим показником; m – число показників.

Після визначення просторових меж депресивних аграрних територій важливим завданням є аналіз їх потенціалу. На цьому має базуватися розробка програм санації проблемних територій. Оцінці підлягають демографічний, економічний, фінансовий, податковий потенціали, а також потенціал соціальної сфери. Якщо методики вивчення демографічних та розселенських тенденцій, потенціалу соціальної сфери є відносно сформованими, то методи оцінки фінансового, податкового потенціалів, окремих аспектів економічного розвитку для суспільної географії є новими. Формули обрахунку окремих показників фінансового, економічного та податкового потенціалів представлені в табл. 1.

Таблиця 1. Показники оцінки фінансового, податкового та економічного потенціалів регіону

Показники	Методи розрахунку
Рівень самофінансування регіону	$P_c = \frac{\Phi_m}{\Phi_3} \cdot 100\%$, де P_c – рівень самофінансування території (регіону); Φ_t – фінансові ресурси, що формуються і залишаються в регіоні; Φ_3 – загальні фінансові ресурси регіону
Рівень податкоспроможності регіону	$T_i = K \cdot (V - D \cdot P) \cdot N_i$, де T_i – позитивний чи негативний трансферт, який має одержувати чи сплатити i -й регіон; V – середні видатки на душу населення у всіх регіонах; D – середні доходи на душу населення у всіх регіонах; P – відношення податкоспроможності i -го регіону до середньої податкоспроможності; K – коефіцієнт бюджетного вирівнювання; N_i – чисельність населення i -го регіону
Податковий потенціал регіону за основними видами податків	$НПО_j = \sum НБ_{ij} \cdot PC_i \cdot K_{ci}$, де $НБ_{ij}$ – очікувана база оподаткування по i -му виду податку; PC_i – середня репрезентативна ставка по податку; K_{ci} – коефіцієнт податкових зусиль
Індекс структурних зрушень в економіці	$I_c = \frac{\sum K_{jo} \cdot V_{j1}}{\sum K_{jo} \cdot V_{jo}}$, де K_{jo} – якісний показник j -ї галузі матеріального виробництва базового року; V_{jo}, V_{j1} – частка j -ї галузі базового та звітного років
Sigma-показник неоднорідності регіонального розвитку	$\delta = \sqrt{\sum P_i (\ln x_i - \ln \bar{x})^2}$, де P_i – частка i -го регіону; x_i – показник економічного розвитку i -го регіону (регіональний ВДВ); $\bar{x}$ – середньодержавний показник
Індикатор стійкості економічного зростання	$KYR = \frac{a \cdot k_a}{n \cdot (a + b) \cdot (1 + k_b)}$, де $a = \sum_{i=1}^{k_a} a_i$ та $b = \sum_{m=1}^{k_b} b_m$ – суми темпів зростання відповідно сприятливого та несприятливого періодів; k_a та k_b – кількість сприятливих та несприятливих періодів; n – загальна кількість періодів спостереження

Завершальним етапом оцінки потенціалу території має стати SWOT-аналіз, який все частіше використовується в економічних та суспільно-географічних до-

слідженнях. Метою SWOT-аналізу в даному дослідженні є всебічне вивчення сукупного потенціалу депресивних аграрних територій з точки зору оцінки їх

слабких і сильних сторін, існуючих ризиків та обмежень, а також потенційних можливостей для соціально-економічного відродження.

Комплексний аналіз потенціалу депресивних аграрних територій є основою для прогнозування розвитку цих проблемних територій.

Прогнозування соціально-економічного розвитку депресивних територій найдоцільніше здійснювати з використанням фактографічних методів, які ґрунтовно проаналізовані у монографії К. Мезенцева [5]. У свою чергу вони базуються на засадах системно-структурного підходу.

Найбільш об'єктивними методами прогнозування є побудова, вивчення та використання однофакторних та багатфакторних моделей, зокрема моделей парної лінійної та множинної регресії.

Парна лінійна регресія має досить обмежену сферу застосування на практиці, оскільки зазвичай доводиться досліджувати зв'язок між багатьма екзогенними змінними та однією ендогенною. За таких умов застосовується множинна регресійна модель. Модель множинної регресії можна записати у вигляді: $y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_nx_n + \varepsilon$, де $b_1, b_2, \dots, b_n$ - коефіцієнти регресії при відповідних показниках, b_0 - вільний член рівняння регресії. Розрахунок прогнозних значень здійснюється шляхом підставлення можливих значень незалежних змінних у рівняння регресії з урахуванням величини довірчого інтервалу.

Завершальним етапом вивчення депресивних аграрних територій є розробка цільових програм їх санації. Законодавчою основою їх створення є Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм",

"Методичні рекомендації щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання", а також окремі статті Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів". Цільові програми мають містити аналіз причин виникнення регіональних депресій, шляхи і способи розв'язання проблеми, обсяги та джерела фінансування тощо.

Висновки. Створення загального алгоритму дослідження депресивних аграрних територій є відносно новим для суспільної географії завданням. Специфіка їх вивчення полягає у відборі таких методів та індикаторів, які дозволяють діагностувати проблемні території, визначати їх просторові межі, глибину та рівень депресивності, аналізувати їх потенціал та розробляти цільові програми санації.

1. Барановський М.О. Ідентифікація депресивних територій: критерії, підходи, результати // Географія. Економіка. Екологія. Туризм. – Збірн. наук. праць. – Ніжин, 2007.
2. Галушак В.Л. Організаційно-економічні засади формування та реалізації політики розвитку проблемних територій. – Автореф. дис...канд. економ. наук. – Полтава, 2006.
3. Заставний Ф.Д. Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічні, екологічні, демографічні): Монографія. – Львів, 2006.
4. Лексин В., Швецов А. Приоритеты региональной политики. Депрессивные территории и механизмы их санации // Российский экономический журнал. – №1, 1995.
5. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – Київ, 2005.
6. Методика визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 4 лютого 2004 р.). – www.rada.gov.ua.
7. Місцевий економічний розвиток: моделі для успіху. Бібліотека державного службовця /Вітер О., Дацків Р., Дацшин М. та ін.- Київ, 2003.
8. Постанова Кабінету Міністрів України "Порядок здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в АР Крим і обласного значення для визначення територій депресивними" – www.rada.gov.ua.
9. Толчів О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. – Одеса, 2005.

Надійшла до редколегії 02. 09. 2007

УДК 911.3

О. Гладкий, канд. геогр. наук

ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВО-АГЛОМЕРАЦІЙНИХ УТВОРЕНЬ В РИНКОВИХ УМОВАХ

Розкрито підходи до розуміння сутності, генезису та факторів розвитку промислових агломерацій при плановій та ринковій економіці. Досліджено вплив ринкових відносин на трансформацію галузевої і територіальної структури промислових агломерацій. Окреслено особливості спеціалізації, концентрації і кооперування агломерованих підприємств в ринкових умовах. Визначено напрямки подальшого розвитку промислово-агломераційних утворень.

The different scientific approaches to investigation of essence, genesis and factors of development of industrial agglomeration in both planned and market economies are disclosed. The influence of market relations on transformation of branch and territorial structures of industrial agglomeration is investigated. The peculiarities of specialization, concentration as well as cooperation of agglomerated enterprises in market economy are highlighted. The directions of further development of industrial-agglomerate formations are proposed.

Промисловий комплекс України переживає процеси глибокої структурної трансформації та формування ринкового середовища, що розвивається на засадах підприємницької ініціативи, комерційної ефективності виробництва та розширеного доступу до різноманітних економічних ресурсів. Провідну роль у цих процесах відіграють прогресивні форми територіального зосередження виробництва – промислово-агломераційні утворення. На сьогоднішній час в них сконцентровано понад 35% від всіх обсягів виробництва, чисельності працюючих та основних засобів промисловості країни. Однак, економічна ефективність виробничої функції промислових агломерацій залишається невисокою, а продукція – здебільшого неконкурентоздатною на міжнародних ринках. Основними причинами цього є застарілість ведення і організації промислового виробництва, диспропорції галузевої і територіальної структури, неефективна система управління, що виникли у вітчизняному промисловому комплексі за радянських часів. Саме тому, формування нових теоретичних засад розвитку промислово-

агломераційний утворень України в ринкових умовах набуває в наш час особливої актуальності.

Вивченню локальних територіально-виробничих комплексів, до яких відносяться і промислові агломерації, присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, традиційні для радянської школи уявлення про формування планової системи соціалістичного господарювання в промислових агломераціях та вузлах найбільш повно висвітлені в роботах А. Деменева, М. Колосовського, А. Пробста, А. Хрущова, Н. Агафонова, В. Давидовича, Б. Хорева, О. Паламарчука, Б. Щербицького, Р. Дулаєвої, В. Воротилова, Є. Кузьминської та інших. Трансформація економіки України і розвиток ринкових відносин спричинили появу новітніх теоретичних досліджень процесів промислового комплексування та агломерування. Серед них особливої уваги заслуговують праці С. Іщука, Г. Підгрушного, В. Захарченка тощо. Серед зарубіжних вчених особливості формування промислових агломерацій в ринкових умовах досліджували П. Гаггет, М. Фуджіта та Ж.-Ф. Тісс, В. Гендерсон. Практичні сторони проблеми

© Гладкий О., 2008

вдосконалення розвитку промислово-агломераційних утворень України розкрито в роботах Р. Литвиненко, О. Драпівського, О. Топчієва, А. Степаненка, В. Амітана та ін. Однак, до цього часу комплексне дослідження характеру розвитку промислово-агломераційних утворень і трансформації їх галузевої і територіальної структури в ринкових умовах ще не проводилось.

Саме тому, об'єктом даного дослідження є промислово-агломераційні утворення України, а предметом – особливості їх розвитку в умовах трансформації економічних відносин і переходу до ринкових умов господарювання. Метою даного дослідження є встановлення теоретичних основ промислового агломерування в ринкових умовах, а завданнями – дослідження сутності, генезису та факторів розвитку промислових агломерацій при плановій та ринковій економіці, дослідження впливу ринкових відносин на трансформацію галузевої і територіальної структури промислових агломерацій, встановлення особливостей спеціалізації, концентрації і кооперування агломерованих підприємств в ринкових умовах та окреслення напрямків їх подальшого розвитку.

Протягом 70-х–80-х років у вітчизняній економіко-географічній школі кристалізувалась думка про те, що промислові агломерації являють собою компактні поєднання промислових пунктів, центрів та вузлів зі специфічною системою розселення у зв'язку із концентрацією промисловості [10]. Вони зосереджуються навколо одного чи декількох вузлів на основі тісних виробничих і трудових зв'язків, які створюють на території агломерації додатковий економічний ефект внаслідок скорочення витрат на транспортування, інженерну підготовку території, комплексне використання сировини і ресурсів, робочої сили та об'єктів інфраструктури, а також завдяки тісній кооперації і спеціалізації виробництва.

Для промислових агломерацій, що розвивались за умов планової економіки, були характерні такі риси:

- Висока концентрація на обмеженій території спеціалізованих підприємств, що поєднані між собою тісними виробничими, енергетичними, інфраструктурними та техніко-технологічними зв'язками і досягають скорочення витрат і економії ресурсів шляхом здійснення комплексної послідовної переробки сировини, використання єдиних потужних транспортних комунікацій, енергетичної та будівельної бази, наукових розробок та інновацій;
- Орієнтація галузевої структури агломерації на важку індустрію та ВПК, а також на виробництво засобів виробництва, що потребували значної кількості мінерально-сировинних, паливно-енергетичних, трудових ресурсів, обсяги освоєння і використання яких здебільшого визначали ефективність господарювання;
- Формування приміської зони тяжіння шляхом виношення з ядра агломерації до малих і середніх агломерованих міст ряду промислових підприємств (або філіалів) з метою деконцентрації системи розселення і господарства, скорочення трудових міграцій, зменшення витрат на виробничу і соціальну інфраструктуру, зниження екологічного навантаження на територію;
- Формування територіальної структури агломерації зі значними диспропорціями у розвитку ядра (через неврахування законів земельної ренти), надмірною концентрацією у ньому застарілих нерентабельних підприємств та недостатнім розвитком периферійної зони, що був пов'язаний із обмеженням фінансуванням і низьким рівнем забезпечення кваліфікованими кадрами, трудовими ресурсами (що прагнули працювати в центрі через підвищені заробітки та ширший доступ до споживчих благ), інноваційними технологіями тощо;
- Здійснення контролю та управління промисловим комплексом агломерації за галузевим директивним

принципом, який передбачав плановий розподіл і використання ресурсів, зміни обсягів виробництва, технологій та асортименту продукції без урахування суспільного попиту на неї. Інтереси виробництва, підпорядкованих іншим галузевим міністерствам і відомствам, а також інтереси розвитку невиробничої сфери при цьому майже не враховувались.

Відсутність ринкових важелів господарювання призвела до поширення негативних тенденцій у розвитку промислових агломерацій України та СРСР. Зокрема, відбувалось постійне зниження якості продукції, падіння продуктивності праці через недостатню мотивацію промислового персоналу, низькі темпи розробки та впровадження інновацій, погіршення екологічного стану агломерованих міст, поширення ресурсозатратної системи природокористування. Значні диспропорції стали характерними і для територіальної структури агломерацій. Так, в її ядрі сформувався потужний комплекс промислових виробництв – повідних ланок енерговиробничих циклів – які складали основну містоутворюючу базу і зосереджували значну частку трудових ресурсів міста. В результаті, в центрі агломерації не отримали достатнього розвитку невиробничі види діяльності, науково-дослідні, фінансові, комерційні послуги, поширювався дисбаланс в системі соціального обслуговування населення, почали загострюватися соціальні та екологічні проблеми. Розвиток периферійної зони був ослаблений через значний відтік кваліфікованих кадрів до центру агломерації (внаслідок нерівномірного розвитку соціально-культурного забезпечення), а також через високу централізацію перерозподілу фінансових ресурсів, недостатній розвиток транспорту, виробничої і соціальної інфраструктури, обмеженість реалізації планових управлінських рішень.

Промислові агломерації в ринкових умовах формуються зовсім на інших засадах, ніж при плановій економіці. Їх територіальна структура і спеціалізація підпорядковуються законам земельної ренти, які накладають істотні обмеження на розвиток промислових підприємств в ядрі агломерації, особливо тих, що належать до галузей важкої промисловості. В силу високої вартості земельних ділянок, в ядрі агломерації розвиваються лише високотехнологічні та високорентабельні види індустрії модульного типу, які не потребують відведення значних територій і концентрації трудових ресурсів середньої кваліфікації. Вони орієнтовані переважно на наявність споживача, осередки комерційної і підприємницької активності, науково-інноваційний потенціал, потужні засоби зв'язку і комунікацій. В останній час, в розвинених країнах світу, активно проходить процес деіндустріалізації ядер промислових агломерацій. Їх підприємства повністю виносяться в периферійну агломеровану зону, поступаючись місцем більш прибутковим галузям комерційної сфери послуг, банківської та фінансово-кредитної діяльності тощо. Ці тенденції є частиною загального переходу високорозвинених країн світу до постіндустріального розвитку.

В агломерованих містах навколо ядра промислових підприємств можуть отримувати значно вищі прибутки, ніж у центрі системи, завдяки низьким затратам на земельну ренту, широким територіальним можливостям розбудови підприємства, скороченню обмежень на розвиток виробничих потужностей, що викликані у ядрі високонцентрованим та щільно урбанізованим середовищем, наближенню до споживача і спрощенню механізму реалізації продукції, а також завдяки формуванню специфічного праценадлишкового ринку робочої сили. Додатковим фактором перенесення промислової функції на периферію агломерації виступає висока ко-

румпованість влади в ядрі, яка істотно гальмує розвиток комерційного господарювання, постійна боротьба за обмежені земельні ділянки і непрозорість розподілу прав власності на них. Жорстка і подекуди нечесна конкуренція, що виникає в урбанізованому середовищі через обмеженість економічних ресурсів розвитку, призводить до витіснення крупних низькорентабельних виробництв, які заважають реалізації територіальних інтересів різних підприємств соціального комплексу, житлово-комунального господарства і будівництва тощо.

Таким чином, стимулювання розвитку приміської агломерованої зони проходить не на директивній плановій основі, за якої попередньо з ядра до малого чи середнього міста-супутника виноситься певне промислове підприємство (виходячи з мотивів децентралізації, обмеження розвитку великих міст, скорочення витрат на транспорт та інфраструктуру, або з екологічних міркувань) і закладається його прогнозна чисельність населення та кількісні параметри розвитку соціального комплексу і житлового фонду, а переважно шляхом перерозподілу вартості предметів і засобів праці, землі і робочої сили та ряду інших чинників [6; 16]. Промислові підприємства периферійної зони розвиваються завдяки ефективному використанню всіх переваг приміського розміщення, до яких, крім ренти, відносяться близькість до осередку інновацій, ринкової та підприємницької активності, фінансових та інвестиційних ресурсів, комунікацій, робочої сили тощо.

В ринкових умовах промислові агломерації розвиваються на основі не виробничих, а соціальних зв'язків і функцій. Основою їх формування стає висока концентрація людських ресурсів, їх інтелектуального і творчого потенціалу, комерційної та підприємницької ініціативи, бізнесової активності. В результаті центральне ядро спеціалізується на усебічному розвитку різноманітних послуг, продиктованих вимогами ринку, які, поширюючись на периферію, спричиняють виникнення агломерацийного ефекту, за якого промислові підприємства агломерованих територій отримують більш високі прибутки і мінімізують витрати. Таким чином, основними рушійними силами формування агломерацій за умов ринкової економіки виступають рентні відносини на землі, територіальний перерозподіл ринку трудових ресурсів, а також додатковий агломерацийний ефект, який полягає у формуванні середовища підвищеної контактності, конкурентності та підприємницької ініціативності, що характеризується високим динамізмом перебігу суспільних процесів, всебічним розвитком комерційної та бізнесової діяльності, активізацією науково-інноваційної сфери та системи зовнішньоекономічних зв'язків.

Формування і розвиток промислових агломерацій є об'єктивним процесом як при плановій, так і при ринковій системах господарювання. Однак, виходячи з різного генезису та набору провідних факторів розвитку, їх галузева і територіальна структура істотно відрізняються. Як вже зазначалось, за умов планової економіки, в промислових агломераціях переважали потужні комплекси добувної, металургійної, хімічної та низькоінноваційної машинобудівної промисловості, які розвиваються на основі наявних природних ресурсів в рамках енерговиробничих циклів. В ринкових умовах, промислові агломерації стають осередками модульного, наукоємного, високорентабельного виробництва, для якого характерні низькі потреби у мінеральній сировині, земельних і водних ресурсах, орієнтація на споживача, прогресивні технології, широкі міжнародні відносини [16; 17]. Важка промисловість витісняється з агломерацийних утворень, оскільки вона не відповідає критеріям комерційної підприємницької спрямованості та неефек-

тивно використовує переваги агломерацийного ефекту. Енерговиробничі цикли в ринковій економіці можуть розвиватися лише в рамках потужних корпорацій, які мають розгалужену систему виробництва, що технологічно доповнюють одне одного.

Різниця між плановою і ринковою моделями розвитку промислових агломерацій простежується не лише в характері їх концентрації, а також в особливостях спеціалізації і кооперування підприємств. Основою для спеціалізації і кооперування при плановій економіці ставали широкі можливості економії на технологічних, інфраструктурних, транспортних і будівельних витратах, уникнення дублювання виробничих процесів, вдале використання ефекту масштабу, які були можливими в рамках єдиної державної монополістичної управлінської структури. Правда, це вимагало створення гігантських виробничих комплексів високого рівня спряженості, що гальмувало інновації, посилювало уніфікацію продукції, ускладнювало систему управління і негативно відбивалось на якості [15].

В ринкових умовах закономірності територіальної спеціалізації продовжують працювати, проте їх зміст та характер впливу на промислове виробництво агломерації істотно змінюється. Агломерацийний ефект створює сприятливе середовище для розвитку модульних наукоємних підприємств комерційного спрямування, їх спеціалізація визначається попитом на певні види продукції, вагомим суспільним замовленням на розробку новітніх технологій, а також комерційною вигодою від виробництва в конкретній точці простору при конкретних ринкових умовах. Тобто, значною мірою спеціалізація виробництва буде залежати від того, яку нішу займе підприємство на ринку промислової продукції. Територіальна диференціація спеціалізації промислових підприємств в межах агломерацій буде залежати від економічних (розподіл цін на землю і ресурси, близькість до осередків інновацій та підприємницької і комерційної активності), комунікаційних (наближення до транспортних магістралей та засобів зв'язку), соціальних (чисельність трудових ресурсів і характер ринку праці та зайнятості) та природних чинників (запаси мінеральної сировини, водних, лісових ресурсів та ін.).

Що ж стосується кооперування виробництва, то в ринкових умовах воно далеко не завжди виступає основою для утворення та цілісного розвитку локальних промислових комплексів високого рівня організації, якими є деякі промислові вузли та агломерації. Зв'язки сучасного виробництва поширюються далеко за межі локальних та регіональних систем. Їх широкий географічний простір значний технологічний прогрес у галузі транспорту і комунікацій, бурхливий розвиток міжнародних відносин і глобалізації, поширення франчайзингу, територіальна розірваність місць виробництва деталей і комплектуючих та зборки кінцевої продукції, ускладнення технічних вузлів і деталей та урізноманітнення технологічних рішень виробництва. Кооперування із простого технологічного доповнення основного енерговиробничого циклу трансформувалось у складний процес передачі і обміну технологіями, виробничими та трудовими ресурсами потужностями і ринками збуту (за умови розірваності місць виробництва і складання продукції) на взаємовигідній комерційній основі, що має переважно екстериторіальний характер. Підприємство само вирішує, з ким і на яких умовах кооперуватися. Замкненість його зв'язків в межах лише окремого територіально-виробничого комплексу не є необхідною умовою як для підвищення ефективності роботи самого виробництва, так і для загального зростання рівня розвитку промислового комплексу агломерації в цілому [3]. Отже, коо-

перування виробництва в ринкових умовах значно розширює свої територіальні обсяги і поступово набуває трансрегіонального (транснаціонального) характеру.

Таким чином, можна стверджувати, що виробничі і технологічні зв'язки агломерованих підприємств не можуть бути остаточним критерієм виділення і делімітації промислових агломерацій [1]. Вони розвиваються не на основі горизонтальних виробничих, технологічних, постачальницько-збутових, трудових зв'язків, а завдяки поширенню впливу ринкових, підприємницьких, бізнесових сил, наукових, інтелектуальних та комунікаційних ресурсів від ядра до агломерованих периферійних територій. Ці ресурси прискорюють в приміській зоні процеси господарювання та забезпечують зростання прибутку підприємства завдяки факторам, окресленим вище.

Отже, вирішальну роль у виникненні агломерацій відіграє перш за все той економічний ефект, який поширюється з ядра на прилеглі до нього поселення. Тому при визначенні їх територіальних меж слід користуватися синтетичними показниками оцінки ефективності виробництва в окремих промислових центрах і пунктах прилеглих до ядра територій. Дослідження, проведені нами на прикладі окремих промислових агломерацій України, дали можливість попередньо встановити межі поширення агломераційних процесів на основі аналізу показників рівня рентабельності виробництва, продуктивності праці, фондоозброєності та фондовіддачі.

Як приклад, розглянемо межі впливу агломераційного ефекту на основі показників рентабельності, яка характеризує вигідність та ефективність виробництва за критеріями його прибутковості [10]. З метою оцінки рентабельності підприємств промислово-агломераційних утворень України було зібрано та проаналізовано показники чистого доходу (виручки) від реалізації промислової продукції та собівартості реалізованої продукції у розрізі усіх міських населених пунктів адміністративних областей, в межах якої розвиваються агломерації. В результаті було розроблено серію просторових моделей поля потенціалу рентабельності виробництва (рис. 1.). Для їх побудови було використано формулу гравітаційної моделі, вперше запропоновану Дж. Стюартом, 1958 р. та доповнену і розвинену в працях вітчизняних науковців (Ю. Медведкова, О. Євтеєва, С. Ковальова). Відразу ж, слід зазначити деякі обмеженості зазначених моделей: 1) в дослідженнях були включені лише міські населені пункти, проте агломераційні процеси поширюються й на інші типи поселень; 2) при проведенні гравітаційного моделювання піки та улоговини поля потенціалу можуть зміщуватись убик від точок максимальних (мінімальних) даних, що є недоліком математичного апарату; 3) концентричні ізолінії потенціалу навколо агломерації порушуються наявністю інших близько розташованих промислових вузлів, що призводить до розмивання меж перших промислових утворень і поширення замкнених ізоліній на неагломеровані території.

Тому, конкретна методика встановлення меж промислових агломерацій вимагає суттєвого вдосконалення як математичного апарату, так і картографічного забезпечення і є одним із перспективних завдань майбутніх розвідок у цьому напрямку.

Проте, в результаті проведених досліджень нами було встановлено межі найбільш інтенсивного поширення агломераційного ефекту в ряді моноцентричних

агломерацій України (Київській, Харківській, Одеській), а також в поліцентричному Дніпропетровсько-Дніпродзержинсько-Новомосковському агломераційному утворенні (рис. 1). Ці дані в цілому збігаються із нашими розробками попередніх років [5] та з матеріалами досліджень інших учених [2; 11; 12; 13; 14]. Встановлення меж поширення агломераційного ефекту в Донецько-Макіївській та Львівській агломераціях було проведено лише умовно з огляду на попередньо висвітлені допуски та обмеження методичного апарату. В першому випадку, поле потенціалу було порушене наявністю в Донецькій області значної кількості крупних промислових вузлів, які характеризуються в цілому низьким рівнем рентабельності, однак отримали високий рівень потенціалу внаслідок скупченості виробництва. У другому випадку, поле потенціалу Львівської агломерації порушується близькістю до неї Дрогобицько-Бориславського промислового вузла, абсолютна рентабельність підприємств якого знову ж таки незначна.

Таким чином, проведені вище дослідження підтверджують попередньо висловлені думки про характер та рушійні сили процесів агломерування в ринкових умовах. Розвиток цих тенденцій в майбутньому стимулюватиме зростання виробничого потенціалу промислово-агломераційних утворень нашої держави за умов оптимізації їх галузевої структури та раціональної територіальної організації. Існує декілька варіантів забезпечення ефективного розвитку промислових агломерацій в Україні, заснованих на використанні світового досвіду:

1. Формування агломераційних утворень у старо-промислових районах України (Донбас, Придніпров'я) можливе на основі стимулювання розвитку провідних виробничих функцій (металургія, добувна промисловість, матеріаломістке машинобудування), шляхом залучення іноземних інвестицій крупних компаній і транснаціональних корпорацій, або фінансування з державного сектору. При цьому, промислові підприємства, що володіють агломераційноутворюючими функціями, підпорядковуючись єдиній організаційній структурі, отримують можливість оптимального поєднання своїх виробничих потужностей на основі чітко скоординованих та взаємно узгоджених дій. Ринкові механізми розвитку цих виробництв будуть задіяні на стадії рентних відносин, розробки маркетингових стратегій просування кінцевої продукції на державному та міжнародному ринках, а також при формуванні виробничої інфраструктури, яка може розвиватися на основі модульних немонополізованих виробництв [4]. Подібні проекти розвитку промислових агломерацій були реалізовані переважно в США на основі створення виробничих комплексів таких потужних ТНК, як "Western Electric", "General Electric", "General Motors", "International Harvester" та ін. [3].

2. Формування агломераційних утворень у регіонах, де центром агломерації виступає, як правило, багатогалузеве місто з потужним соціальним комплексом та ринковою інфраструктурою, можливе за рахунок активного державного втручання в розвиток периферійної агломерованої зони. Державні (районні, муніципальні) органи влади виділяють в межах агломерованих населених пунктів території для розвитку промислових функцій, здійснюють їх інженерну та інфраструктурну підготовку, забезпечують якісними транспортними шляхами та системою зв'язку і комунікацій.

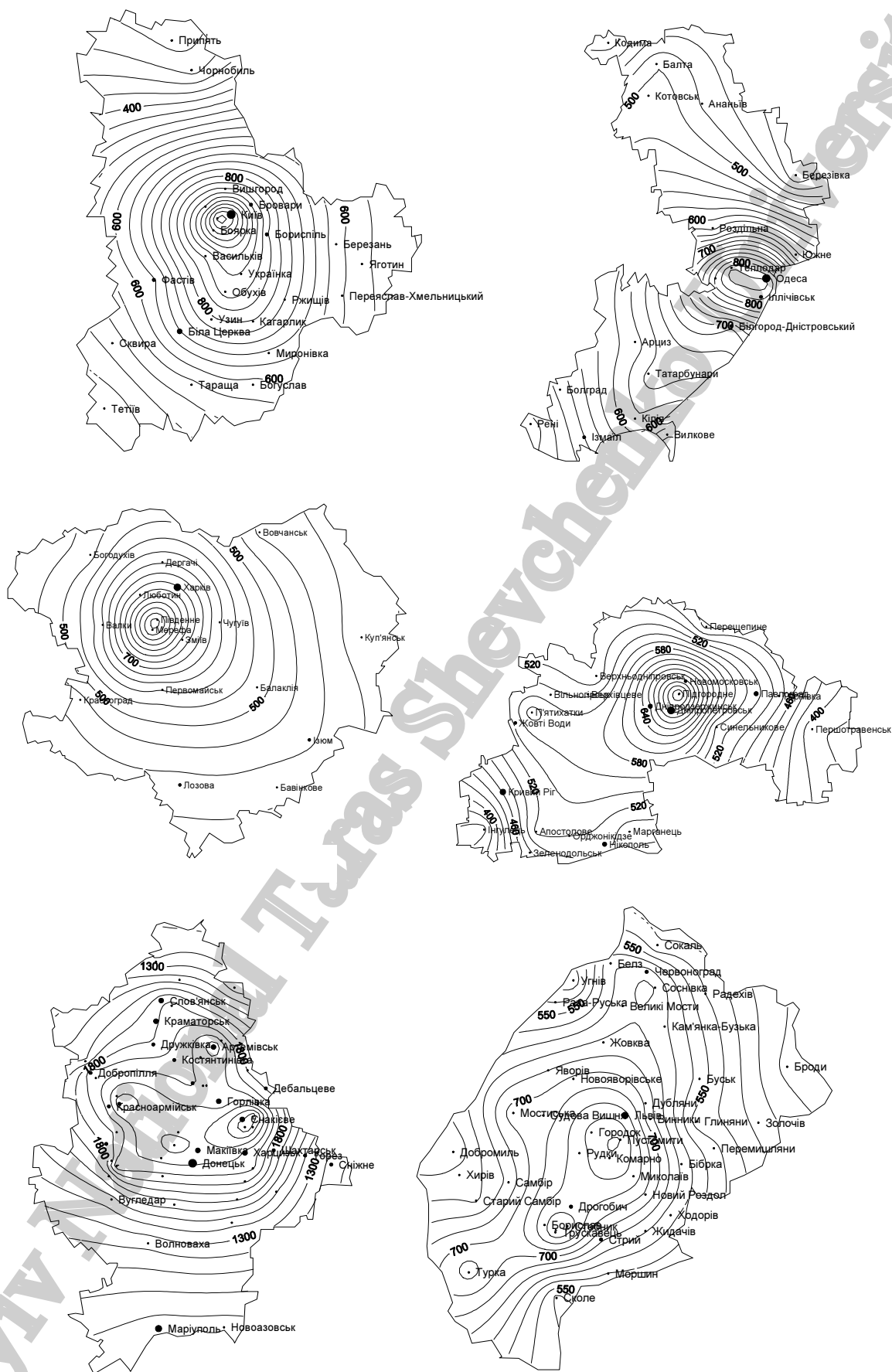

Рис. 1. Поле потенціалу рентабельності виробництва промислових агломерацій України (області: а – Київська, б – Одеська, в – Харківська, г – Дніпропетровська, д – Донецька, е – Львівська; масштаб картосхем окремих областей не витримано)

Ці ділянки виставляються на продаж або здаються в довгострокову оренду (у світовій практиці до 99 років) на тендерних засадах чи шляхом аукціонних торгів, що і складає основу державних прибутків. Оцінка земельних ділянок відбувається на основі розробленого земельного кадастру і підпорядковується законам диференційної ренти. Комерційні підприємства, використовуючи переваги агломераційного розміщення виробництва, розгортають в приміській зоні свої виробничі потужності, отримуючи додатковий комерційний прибуток. За такого розвитку промислових агломерацій, виробничі зв'язки між окремими комерційними підприємствам розвинені слабо, кожне з них має власну стратегію розвитку та орієнтоване на примноженні своїх власних прибутків, що особливо актуально в умовах конкурентного середовища. На агломерованих територіях розміщуються переважно модульні наукомісткі виробництва комерційного спрямування, що орієнтовані на окреслені вище фактори розвитку. Таким шляхом розвиваються промислові агломерації Великобританії, Франції, Італії та інших держав ЄС. Так, у Великобританії агломеровані ділянки під індустріальну забудову здаються в оренду декількома державними корпораціями. У Франції створення промислових зон знаходиться в юрисдикції спеціальної державної організації, яка розподіляє кошти, надає субсидії, визначає пільги тощо. В Італії цей процес підпорядковується муніципалітетам [3; 16]. У всіх випадках держава залишає за собою право контролю за цільовим використанням земельної ділянки і може позбавити підприємство ліценції у випадку порушення вимог оренди землі.

3. Формування агломераційний утворень відбувається в регіонах, де ядро агломерації утримує надмірну кількість застарілих промислових виробництв з низькими показниками економічної ефективності. В таких агломераціях державні (муніципальні) органи влади беруть на себе функції з вивозу за межі ядра агломерації непрофільних і неприбуткових виробництв. Вони здійснюють підготовку території в поселеннях агломерованої зони (як і в попередньому варіанті), та створюють в них пільгові умови для іноземних інвестицій, залучення під-

приємницького капіталу, розвитку винесених з ядра виробництв та ринкової інфраструктури. Землі ядра агломерації, що звільнились внаслідок винесення промислових підприємств, здаються в оренду (продаються) комерційним закладам соціального комплексу, житлово-комунального господарства, транспорту і зв'язку, що дає можливість органам влади на місцях отримувати високі прибутки. На цих територіях виникають нові житлові масиви, розвиваються торговельні, фінансово-кредитні, бізнесові, розважальні, обслуговуючі функції. Таким шляхом йдуть переважно країни Східної Європи, Російська Федерація та ін.

1. Алисов Н.В. О территориальном комплексировании производств в промышленности // Территориальные структуры промышленности: Сб. статей. – М., 1978.
2. Глазирин В.Л. Архитектурно-разпланивальне формування громадських приморських центрів у структурі Одеси та її міській агломерації: Автореф. дис... канд. архітектури: 18.00.04 / Київський держ. технічний ун-т будівництва і архітектури. – К., 1998.
3. Демінев А.И. Эффективность специализации и комплексного развития промышленных узлов. – Свердловск, 1970.
4. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. – Вінниця, 2004.
5. Ішук С.І., Гладкий О.В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту. – К., 2005.
6. Коваленко П.С. Развитие городов. – К., 1980.
7. Кривенко К. Рентабельність // Економічна енциклопедія. – К., Видавничий центр "Академія", 2002. – Т. 3. – С. 197-198.
8. Кузьминская Е.К. К вопросу о производственных агломерациях (экономико-географический анализ) // Экономическая география. – 1979. – № 28. – С. 86-93.
9. Кузьминская Е.К. О понятиях "городская агломерация" и "промышленная агломерация" и некоторых закономерностях их формирования // Экономическая география. – 1982. – № 34. – С. 76-78.
10. Кузьминская Е.К. Промышленная агломерация как форма территориальной организации производства // Экономическая география. – 1981. – № 31. – С. 22-25.
11. Ладигина І.В. Функціонально-планивальна організація зовнішньої зони Харківської агломерації: Автореф. дис... канд. архітектури: 18.00.04 / Державний технічний ун-т будівництва та архітектури. – К., 1993.
12. Литвиненко Р.И. Промышленные агломерации УССР и перспективы их комплексного развития // Основные направления комплексного развития регионов. – К., 1980.
13. Одесса: город- агломерация – портово-промышленный комплекс / Под ред. А.Г. Топчиева) – Одесса, 1994.
14. Шумілін Н. В. Місто Харків: вчора, сьогодні, завтра // Управління сучасним містом. – 2004. – № 7-9. – С. 3-9.
15. Щербицкий Б.В., В.С. Кипоть, В.М. Паламарчук Развитие промышленных комплексов крупных городов. – К., 1987.
16. Fujita M., Thisse J.-F. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. – Cambridge, 2004.
17. Henderson V. How urban concentration affects on economic growth? // The World Bank development research group. – New York, 2000.

Надійшла до редколегії 08.09.2007

УДК 528.92

Е. Бондаренко, канд. геогр. наук

МОЖЛИВОСТІ ІНТЕРНЕТУ ЯК ДЖЕРЕЛА ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Розглянуто основні можливості мережі Інтернет як джерела еколого-географічної інформації. Визначено його особливості, переваги та недоліки, що істотно впливають на пошук та застосування інформації в геоінформаційному еколого-географічному картографуванні.

The basic possibilities of a network the Internet as source of the ecological-geographical information are considered. Features, advantages and disadvantages of the Internet which essentially influence search and application of the information in geoinformation ecological-geographical mapping are determined.

Вступ. Середина 1990-х років поклатала початок розвитку мережі Інтернет в плані її інтеграції з географічними інформаційними системами та технологіями. Саме з цього часу, незважаючи на тривалий час зародження (початок 1950-х – кінець 1960-х рр.), становлення (1970-ті – середина 1990-х рр.), Інтернет-технології почали швидко розвиватися і зайняли переважające становище в питаннях інформаційного обміну, перетворившись в засіб стрімкого зростання ефективності розповсюдження, отримання та використання різної географічної (в т.ч. еколого-географічної) інформації у різноманітних її формах та форматах.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Формулювання цілей. Аналіз літературних [4, 7, 8] та електронних джерел показує, що дійсно, протягом короткого періоду часу була створена принципово нова техноло-

гічна база розвитку телекомунікацій, орієнтована на широке залучення різноманітних груп користувачів до формування єдиної глобальної інформаційної мережі, що привело до закладення основ створення різноманітних Інтернет-геоінформаційних програмних продуктів (як самостійних, так і модулів географічних інформаційних систем). Їх застосування дозволило окреслити ряд переваг Інтернету перед іншими засобами комунікації, які полягають, зокрема для картографів, в наступному: по-перше – можливість доступу до однієї і тієї ж інформації декількох користувачів одночасно; по-друге – рухомістю (динамічністю) даних, тобто здатністю зберігатися не в одному електронному осередку (комп'ютері), а в декількох, що дозволяє різко збільшити їх загальний максимальний обсяг і, крім того, використовувати для аналізу дані з декількох джерел одночасно; по-третє –

зняттям проблеми простору і часу при роботі, яке полягає в тому, що ГІС (програмне забезпечення) і її користувач можуть знаходитися на будь-якій відстані один від одного. Ці відмінності ГІС, що знаходиться на сервері в мережі Інтернет від геоінформаційної системи, встановленої на персональному комп'ютері, визначають усі переваги і обумовлюють перетворення ГІС в абсолютно нову якість – із засобу проведення просторового аналізу до інструменту управління просторово розподіленими даними та виконавцями. Крім того, що теж є досить важливо, Інтернет дає можливість: знаходити і отримувати фактичні дані різного регіонального рівня; швидко ознайомлення з новітньою літературою (книги, опубліковані в Інтернеті, наукові статті, дискусії і телеконференції), а також відкриває широкий простір для отримання в режимі реального часу наукових консультацій з фахівцями з інших організацій та можливість співпраці з ними.

Метою даної статті є визначення особливостей, переваг та недоліків мережі Інтернет щодо пошуку для подальшого використання різноманітної еколого-географічної інформації.

Виклад матеріалу дослідження. Еколого-географічну інформацію, що знаходиться в Інтернеті, для її практичного використання в геоінформаційному еколого-географічному картографуванні доцільно поділити на *картографічну, офіційну (нормативно-правову), офіційну статистичну, аерокосмічну та іншу (текстову).*

Еколого-географічні *карти* або інші картографічні твори, що до них відносяться, створюються та функціонують в електронному середовищі і певним чином відрізняються від традиційних, які виготовлені на папері або інших матеріальних носіях. Відповідно до цього та для усвідомлення і фіксації змін у визначенні та використанні Інтернет-карт, Міжнародна Картографічна Асоціація (МКА) в серпні 1999 року на зустрічі в Оттаві (Канада) організувала спеціальну Комісію "Карти та Інтернет" (<http://www.maps.unomaha.edu/ica/>), метою діяльності якої було визначено координату та розвиток міжнародної співпраці і дослідження в певних галузях картографії, вирішення наукових та прикладних проблем, пов'язаних з розподілом і використанням карт через Інтернет [5]. Крім того, Комісія повинна сприяти впровадженню заснованої на можливостях Інтернету картографічної освіти, розробці та впровадженню професійних і технічних стандартів для карт, доступних через Інтернет.

Особливості і переваги використання еколого-географічних карт в мережі Інтернет крім того, що вже було зазначено, можна побачити ще й в тому, що Інтернет визначає способи використання власне картографічних творів. На відміну від традиційних (паперових) карт, електронні карти в Інтернеті передаються користувачеві за дуже короткі проміжки часу. Це актуально, зокрема, для багатьох видів оперативних карт, наприклад, карт погоди, які оновлюються безперервно протягом дня, що безпосередньо може бути пов'язано із різноманітними еколого-географічними ситуаціями та оперативністю реагування на них тощо. Також необхідно зазначити, що карти в мережі Інтернет є діалоговими. До них можна звернутися через структуру гіперпосилань, написану на мові гіпертексту, що дає можливість користуватися електронною картою на більш високому рівні, ніж паперовою, наприклад, дуже швидко змінювати навантаження, вносити доповнення, змінювати оформлення тощо. І, нарешті, Інтернет дає можливість більш легко розподілити і представити різноманітні види відображення картографічної інформації (статичні карти, інтерактивні, мультимедійні).

Серед інших конкретних особливостей і переваг можна виділити підвищену досяжність до карт, які в паперовому вигляді недоступні для використання, як, наприклад, старовинні унікальні документи, які зберігаються в єдиному примірнику.

У цілому, мережа Інтернет відкриває великі можливості для збору, зокрема, еколого-географічної інформації, для всебічної діяльності картографа (від розробки карт до їх аналізу та інших форм використання). Такими є:

- електронні карти, атласи та інші картографічні зображення у вигляді закінчених розробок (геозображення);
- аерокосмічні знімки, які надаються компаніями, що спеціалізуються на дистанційному зондуванні Землі або організаціями, що обробляють ці знімки;
- географічні основи в різних форматах, наприклад, карти окремих областей різних масштабів для подальшого використання як основ в геоінформаційних системах;

- цифрові моделі рельєфу – тривимірні зображення, які використовуються для наочного представлення змін рельєфу земної поверхні, наприклад, при прогнозуванні екологічних катастроф;

- статистичні дані, які можуть бути використані при картографуванні у готовому вигляді або потребують подальшої обробки;

- інша інформація, що може бути використана як допоміжний ресурс в картографічній діяльності.

Крім переваг існують також і недоліки, зокрема їх можна звести до проблем, пов'язаних з інтеграцією геоінформаційних систем та технологій Інтернет. Досвід роботи автора в мережі Інтернет, а також аналіз літератури [4], дозволив окреслити головні з них. Це проблеми:

- розвитку технологій роботи з географічною інформацією, які включають створення спеціалізованих програмних засобів для серверів, де вона зберігається та обробляється, для місць користувачів, де така інформація використовується та аналізується; для мережних комунікацій, де контролюються потоки інформації між серверами та користувачами;

- розробки стандартів, що забезпечують повноцінний та ефективний мережевий обмін різноманітною географічною інформацією, що підтримується різнорідними системами та платформами;

- проведення досліджень з підвищення швидкості обробки запитів, формування та передавання картографічних зображень, підвищення функціональності послуг, удосконалення способів збереження великих обсягів географічної інформації, підвищення якості картографічного відображення;

- пов'язані з подальшою комерціалізацією мережі Інтернет та, як слідство, проблеми забезпечення доступу різних груп користувачів до різноманітних видів даних та послуг;

- що стосуються створення спеціалізованих Інтернет-геоінформаційних технологій.

Окремі названі проблеми вже сьогодні досить вдало вирішуються. Це, насамперед, стосується останньої, яка є, за твердженням авторів [4], ключовою в подальшому удосконаленні інтернетівського напрямку. Запропоновані сьогодні технологічні рішення засновані на інтеграції геоінформаційних та web-технологій, що привело до формування нового технологічного напрямку роботи з просторовими даними в мережевому режимі. Цей напрям, як свідчить література [2-6], дістав назву WebGIS-технологій, які практично дозволяють додати функції географічних інформаційних систем багатьом програмним продуктам, що засновані на мережевому доступі та використовуються в різноманітних сферах та галузях.

Сучасні картографічні матеріали, що представлені в мережі Інтернет, поділяються на три основні групи [1, 5]:

- статичні – це карти, атласи, тривимірні моделі та ін., одержані шляхом сканування друкованих або рукописних оригіналів або створені спеціально в цифрових форматах;

- інтерактивні – укладаються і оновлюються за запитами користувачів;

- анімації, фільми і мультимедійні зображення.

Статичні карти найбільш численні в мережі, що пов'язано з найменшими затратами на розміщення, наприклад, кольорової карти на web-сторінці в Інтернеті, ніж друкувати її на папері. При цьому для поширення такої карти не доводиться витрачати кошти на упаковку, перевезення, продаж і т. і. В цьому одна з причин того, що Інтернет все частіше використовується як канал картографічної комунікації, ефективний засіб взаємодії виробників та користувачів карт.

На відміну від статичних, *інтерактивні картографічні зображення* надають користувачам можливості для зміни або оновлення змісту карти, комбінування шарів, вибору району, що вивчається і т. д. Більш того, в інтерактивному режимі користувач часто може наносити на карту додаткову інформацію. Після встановлення усіх необхідних параметрів майбутньої карти web-сервер генерує карту.

Анімації, що містяться в Інтернеті, дозволяють вивчати динамічні еколого-географічні явища та процеси.

За допомогою карт, розміщених в Інтернеті, можна отримати актуальну оперативну довідкову інформацію. До таких оперативних карт, зокрема, відносять:

- карти небезпечних атмосферних явищ (урагани, циклони і т. д.);

- карти навколишнього середовища і природних катастроф.

Особливе місце в Інтернеті займають електронні атласи. Відомо, що створення атласів науково-довідкового типу – капітальних картографічних енциклопедій – розтягується, як правило, на декілька років і головною проблемою стає їх старіння (вірніше – неактуальність закладеної інформації), нерідко ще в процесі підготовки. Електронні атласи стали вдалою альтернативою паперовим, дозволивши значно скоротити терміни розробки, використовувати як носії компакт-диски, застосовувати анімації і мультимедійні засоби. Такі атласи складаються з карт дуже високої якості і забезпечені досконалими довідково-пошуковими системами.

На сьогодні існує декілька типів електронних атласів [1, 5]:

- атласи тільки для візуального перегляду;

- інтерактивні – атласи, в яких є можливість змінювати оформлення, зміст карт, масштаб, отримувати паперові копії карт;

- аналітичні – атласи, що дозволяють комбінувати і зіставляти карти, проводити їх кількісний аналіз і оцінку, виконувати картографічне накладання.

Кarti електронних атласів часто містять різні види інформаційних шарів: базові шари, що використовуються для багатьох карт; тематичні шари; аналітичні і аналітико-прогнозні шари, що спираються на експертні інтегральні оцінки; моніторингові тематичні шари, що постійно оновлюються. Їх комбінування спрощує трудові процеси складання і взаємного узгодження карт.

Електронні атласи можна оновлювати по мірі надходження інформації, наприклад, від державних статистичних служб, здійснюючи таким чином постійне "чергування" по атласу. Цей процес за своєю сутністю складає процес формування національних атласних інформаційних систем, якими можуть користуватися установи

і приватні особи, що мають персональні комп'ютери і доступ до мережі Інтернет.

Офіційну (нормативно-правову) еколого-географічну інформацію, що включає нормативні та нормативно-правові акти легко, і що головне, зовсім безкоштовно можна отримати з оновленням на дату отримання з сайту Верховної Ради України (<http://www.rada.gov.ua/>).

Офіційну статистичну еколого-географічну інформацію різного регіонального рівня – основу для геоінформаційного картографування, представлена в цифровій формі – легко знайти з сайту Державного Комітету статистики України, що знаходиться в Інтернеті за адресою: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Аерокосмічна інформація представлена в мережі дуже широко, а попит на неї постійно зростає у зв'язку із великою її достовірністю та завдяки розвитку і вдосконаленню засобів дистанційного зондування, що в свою чергу, постійно актуалізують зображення. Їх можна знайти за різноманітними адресами, наприклад: <http://www.coresw.com>, <http://www.scanex.ru>, <http://www.geomapx.nnov.ru>, <http://www.gis.nnov.ru> та ін. Зокрема, на останньому з приведених сайтів міститься багато різноманітної інформації екологічного спрямування.

Для ведення архіву аерокосмічної інформації поширення даних дистанційного зондування Землі (ДЗЗ) із космосу і їх міжгалузевої та тематичної обробки в Україні в 1992 році було створено Державний науково-виробничий центр "Природа" з двома філіями: Донецькою та Північно-Східною (адреса в мережі Інтернет <http://www.pryroda.gov.ua/pryroda/index.jsp>), у структурі якого три відділи: обробки і поширення даних ДЗЗ; тематичного використання аерокосмічної інформації; підтримки і модернізації програмно-технічного комплексу центра архівації поширення даних.

Інші ресурси Інтернету (текстова інформація), що можуть бути використані в процесі геоінформаційного еколого-географічного картографування надають можливість:

- використання інформації, яку поширюють міжнародні або національні організації, пов'язані з картографією, геодезією, землевпорядкуванням і т. д.;

- ознайомлення з новітньою літературою, включаючи книги, наукові статті тощо;

- участь в телеконференціях з відповідної тематики;

- отримання наукових в режимі реального часу консультацій у фахівців з різних організацій;

- слідування за календарем проведення наукових конференцій з відповідних напрямів;

- ознайомлення з сучасними методиками і технічними засобами, які використовуються для географічних досліджень;

- володіння інформацією про географічні інформаційні системи на прикладі використання їх можливостей тощо;

- ознайомлення з математичними методами, що застосовуються в географії та географічній картографії для картографування об'єктів та явищ тощо [5].

Повертаючись до розгляду можливостей Інтернету як джерела інформації для геоінформаційного еколого-географічного картографування, спробуємо представити адреси сайтів, на яких можна знайти офіційну (нормативно-правову), статистичну, текстову, картографічну та інші види еколого-географічної інформації.

Незважаючи на достатню кількість публікацій в Інтернеті з практично будь-якої теми, знайти необхідну інформацію є завданням не з простих. Масштаби Інтернету настільки значні, що пошук іноді відкриває сотні тисяч посилань на різноманітні документи з даної, навіть вузької теми. Це обумовлює той факт, що не існує і не може існувати ідеальної методики пошуку необхідної інформації. Це складне завдання, хоча для полегшення

пошуку вироблено спеціальні засоби, які відрізняються за глибиною, охопленням, алгоритмами здійснення тощо. І хоча, в принципі, може бути вибрано багато альтернативних стратегій, досвід роботи в Інтернеті показує, що найкращих результатів можна досягти, використовуючи такі правила:

- пошук необхідно здійснювати за кількома напрямками із одночасним використанням альтернативних засобів і технологій;
- варто використовувати усі наявні логічні можливості обмеження простору пошуку;
- не слід обмежуватися сферою однієї конкретної мови, наприклад, російської, а використовувати міжнародні засоби;
- необхідно перевіряти отримані посилання на наявність документів, оскільки адреси з часом можуть змінюватися (особливо це стосується російськомовних і україномовних ресурсів Інтернет);
- доцільним є одночасний запуск кількох вікон браузера із задаванням у кожному своїх умов пошуку (якщо дозволяють комп'ютерні і мережеві ресурси);

Як відомо, зокрема з [5], всі засоби пошуку інформації умовно можна розділити на три класи: пошукові машини, каталоги ресурсів і пошукові агенти.

Пошукові машини – це програмно-апаратні комплекси, що використовують ключові слова як вихідну інформацію для пошуку та виконують перегляд простору IP-адрес за допомогою спеціальних програм-роботів (spider). На такій основі здійснюється пошукування на Інтернет-сторінки, що задовольняють заданим спочатку умовам пошуку. Далі посилання індексуються, сортується та видаються користувачеві.

Потрібно відмітити, що через розмаїття алгоритмів і стратегій пошуку, реалізованих у різноманітних пошукових машинах, результати пошуку за однаковими ключовими словами, що отримані на різних машинах, можуть бути різними. Тому краще проводити пошук відразу за кількома альтернативними напрямками, із використанням декількох пошукових машин. Така можливість передбачена технічно і для цього існують так звані мета-пошукові машини. У таких комплексів відсутні власні засоби пошуку, але використовуються запити одночасно до кількох пошукових машин, опрацьовуються отримані результати і видаються користувачеві.

Каталоги ресурсів – це добре структуровані за іменами списки IP-адрес з коротким описом кожного сайту. Оскільки цей засіб пошуку побудований за аналогією із звичайними каталогами (типу бібліотеки), то головним їх недоліком можна вважати відносну стабільність кількості і назв тематичних областей при постійному розширенні інформації. Це часто заважає чітко віднести певну інформацію до конкретної області.

Найчастіше функції названих класів пошукових засобів переплітаються (тобто деякі каталоги дозволяють зробити нескладний пошук за ключовими словами, а

деякі пошукові машини містять у собі можливості обмеження простору пошуку через узагальнення назв тематичних областей). Тому іноді важко віднести конкретний засіб пошуку до одного з класів.

Пошукові агенти дозволяють до деякої міри позбутися головного недоліку пошукових машин – наявності великої кількості нерелевантних посилань у результатах пошуку. Перевагами використання пошукових агентів є:

- можливість здійснення пошуку за великою кількістю пошукових служб, поділених на категорії;
- здатність проведення гнучкого налагодження процедури запиту;
- ефективність результатів пошуку з можливістю збереження інформації для наступної обробки і відновлення;
- можливість перевірки доступності з'єднання з Web-вузлом та достовірністю знайдених документів.

Не претендуючи на повноту подання інформації, зокрема із-за динамічності мережі Інтернет, на завершення викладу матеріалу щодо можливостей Інтернету як джерела еколого-географічної інформації, зосередимо увагу на ключових ресурсах, що концентруються навколо інформаційного еколого-географічного ядра України – Міністерства охорони навколишнього природного середовища (<http://www.menr.gov.ua>).

З даного сайту доступні різноманітні посилання на офіційні еколого-географічні інформаційні ресурси з відповідного розділу та екологічні інформаційні ресурси територіальних підрозділів Міністерства, що можуть бути актуальними для використання в процесі геоінформаційного картографування.

Висновки та перспективи подальших розробок. Подальші розробки повинні бути зорієнтовані на моніторинг мережі Інтернет з визначенням нових адрес посилань на еколого-географічні інформаційні ресурси, що дасть змогу залучення для геоінформаційного еколого-географічного картографування нових їх видів і типів, що, в свою чергу, сприятиме досягненню нових практичних результатів.

1. Блей С., Почтер Ф., Дойл А. Визуализация пространственных данных – web-картографирование // Пространственные данные. – 2005. – № 4. – С. 15–21. 2. Берлянт А.М. Картография: Учебник для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 336 с. 3. Бондаренко Е.Л. Створення віртуальних карт регіонів як один із способів web-картографування // Картографія та вища школа: 36. наук. пр. – К., Державна картографічна фабрика, 2003. – Вип. 8. – С. 59–63. 4. Геоинформатика: Учебн. для студ. вузов / Е.Г. Капралов, А.В. Кошкарёв, В.С. Тикунов и др.; Под ред. В.С. Тикунова. – М.: Издательский центр "Академия", 2005. – 480 с. 5. Картографічні ресурси Інтернет / В.О. Шевченко, Е.Л. Бондаренко, О.М. Селезньов, А.П. Нечай. – К., 2001. – 30 с. 6. Королев Ю.К. Общая геоинформатика. – Ч. 1. Теоретическая геоинформатика. Вып. 1. – М.: Дата+, 1998. – 118 с. 7. Основы геоинформатики / Е.Г. Капралов, А.В. Кошкарёв, В.С. Тикунов и др. – М.: Издат. Центр "Академия", 2004. – Кн. 1. – 352 с. 8. Основы геоинформатики / Е.Г. Капралов, А.В. Кошкарёв, В.С. Тикунов и др. – М.: Издат. Центр "Академия", 2004. – Кн. 2. – 480 с.

Надійшла до редколегії 24.08.2007

ПРИКЛАДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 551.482

П. Лозовіцький, канд. техн. наук, А. Молочко, канд. геогр. наук

ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ВОДИ РІЧОК БАСЕЙНУ ПРИП'ЯТІ

Наведено результати аналізу хімічного складу води річок басейну Прип'яті за період 1939-2005 р. і результати екологічної оцінки якості вод за багаторічний період.

The variance analyses of the chemical composition of water River drainage-basin Prypjat a period of 1939-2005 ys. The results of the ecological evaluation of the water quality for many years are revealed.

Українське Полісся – частина Полісся на території півночі України в межах Поліської низовини займає площу 117,7 тис. км², або 19,5 % площі держави, і про-

стягається із заходу на схід на 750 км, а з півночі на південь – на 150–180 км. На цій території формується водний стік багатьох тисяч малих річок. Так, тільки у

басейні Прип'яті їх нараховується 4 429, Горині – 2 255, Случу – 1 643, Тетерева – 1 788. Характеризується великою зволоженістю й заболоченістю (близько 70 % заболочених земель України). На території Українського Полісся розташовано 5 млн. га боліт, заболочених і перезволожених земель, частину яких осушено. Найбільш поширені відмітки рельєфу в межах України 150-160 м над рівнем моря. Максимальні островні відмітки 316 та 342 м розміщені на території Словечансько-Овруцького (Житомирська обл.) та Мізовецького (Рівненська обл.) країв.

Природні умови регіону характеризуються такими факторами: помірно-континентальний клімат, позитивний баланс вологи (кількість опадів за рік перевищує сумарне випаровування), низинний рельєф із слабкими схилами та малим ерозійним урізом, малі похили русел річок, підвищена лісистість, дерново-підзолистий тип ґрунтів суцільного й піщаного складу, незначна концентрація солей у ґрунтах і породах (породи промиті), малий поверхневий та підземний стоки, значна заболоченість території, неглибоке залягання рівня ґрунтових вод і водоупорів, тісний зв'язок поверхневих і ґрунтових вод із підземними напірними, їх регулярний обмін. На значній території проведено меліоративні осушувальні роботи.

Гідрографічна мережа Полісся є густою – 0,25-0,5 км/км². Це зумовлено надмірним зволоженням 550-650 мм/рік, відносно низькою випаровуваністю 450-470 мм/рік, близьким заляганням рівня ґрунтових (0,4-1,4 м) та підземних вод [4]. Усі річки правобережної частини Українського Полісся беруть свій початок у межах Волинської, Подільської або Придніпровської височин, мають невеликий похил і течуть Поліською низовиною на північ або північний захід. Русла річок у більшості своїй звивисті, розгалужені на рукави з похилами 0,2-0,8 м/км. Живлення річок змішане, із перевагою снігового 50-60 %, підземне – до 20-30 %, дощове – 10-20 %. Модуль стоку зменшується із заходу на схід від 4,5 до 2,5 л/с·км². Модулі підземного живлення малих річок Полісся коливаються в межах 0,3-1,0 л/с·км² [4].

Мета досліджень. Мета досліджень – установити хімічний склад води річок басейну Прип'яті та виявити закономірності його зміни у часі. Досягається при вирішенні наступних задач: 1) виявлення динаміки зміни складу головних іонів, концентрації й мінералізації води в часі; 2) виявлення тенденції до зміни хімічного складу природної води у часі [1], 3) оцінки забруднення води різними речовинами за методикою [2].

Методика досліджень. На основі результатів хімічних аналізів води протягом 1939-2005 рр. було складено банк даних за наступними показниками: втрата води (м³/с), уміст головних іонів (Са, Mg, Na, HCO₃, SO₄, Cl), загальна мінералізація води, величина рН, уміст біогенних речовин (NH₄, NO₂, NO₃), уміст загального

азоту й фосфору, мінерального фосфору, уміст зважених речовин, насиченість киснем (О₂, мг/дм³), кольоровість води, перманганатна й біхроматна окислюваність (ПО, БО), біохімічне споживання кисню (БСК₅), уміст важких металів (Fe, Cr, Zn, Cu, Pb, Ni, Mn, Cr, Co, Cd), уміст фенолів (Phen), уміст нафтопродуктів (НП), уміст синтетичних поверхнево-активних речовин (СПАР). Паралельні статистичні ряди даних хімічних аналізів річок Полісся містять до 286 значень.

Математико-статистичний аналіз зроблено на персональному комп'ютері з використанням стандартних обчислювальних програм "Excel", "Costat".

Результати досліджень. За період 1939-1970 рр. середньоарифметична мінералізація води у річках Полісся була: Уборть (Янча-Рудня – 100,0 мг/дм³), Уж (Поліське – 132,9), Прип'ять (Чорнобиль – 247,4), Случ (Сарни – 257,3), Турія (Ковель – 367,8, Стохід (Малинівка – 401,1), Стир (Луцьк – 402,1), Горинь (Оржів – 437,5), Устя (Рівне – 461,99 мг/дм³).

Найвищу середньоарифметичну мінералізацію води серед річок Полісся за період 1971-2000 рр. має права притока Горині Устя (Рівне) – 671,9 мг/дм³. Дещо меншу, але вищу за 500 мг/дм³ мінералізацію води мають праві притоки верхньої Прип'яті – Стохід (Малинівка – 586,3 мг/дм³), Горинь (Оржів – 538,9), Турія (Ковель – 508,9 мг/дм³). Мінералізацію води від 400 до 500 мг/дм³ мають річки Стир (Луцьк – 453,2; Зарічне – 499,8), Случ (Громада – 487,1; Новоград-Волинський – 400,4; Сарни – 430,8); від 300 до 400 мг/дм³ – Прип'ять (Чорнобиль – 344,5). Найменша мінералізація води за цей період була в річці Уборть (с. Перга – 264,9 мг/дм³) та Уж (Коростень – 231,8; Поліське – 293,9 мг/дм³) (табл. 1).

За останні 35 років загальна мінералізація води в річках зросла в значних межах: в Уборті – у 2,65 рази, в Ужі – 2,21, у Стоході – 1,46, в Усті – 1,45, у Прип'яті – 1,39, у Турії – 1,38, у Горині – 1,23 рази. Це пов'язано з антропогенною діяльністю. Так, у басейні р. Уборть у 1956-1963 рр. було побудовано Замисловицьку осушувальну систему площею 16,1 тис. га. Відведення ґрунтових дренажних вод з осушувальних систем у річки призвело до підвищення загальної мінералізації й зміни хімічного складу.

Зростання загальної мінералізації води усіх річок Полісся відбувалося за рахунок зростання, в першу чергу, токсичних іонів хлору (7,8-1,2 рази), натрію (8,3-1,2 рази), магнію (3,28-1,24 рази) та сульфатів (4,5-1,3 рази). Найбільш значно уміст цих іонів зростав у річках Турія й Прип'ять. Гідрокарбонати також зросли у всіх річках, але незначною мірою у річках Стир, Турія, Горинь, а в Уборті та Ужі – в 2,4 та 2,04 рази відповідно. Уміст катіонів кальцію зростав незначною мірою у більшості річок, крім Уборті та Ужа.

Таблиця 1. Хімічний склад води річок басейну Прип'яті за 1939-1970 рр.

Інгредієнт	Уміст у водах річок, мг/дм ³								
	Турія	Стир	Стохід	Горинь	Случ	Устя	Уборть	Уж	Прип'ять
HCO ₃ ⁻	261,7	279,5	264,7	291,5	167	286,7	61,2	76,9	170,2
SO ₄ ²⁻	13,0	18,4	17,8	26,7	17,8	33,7	8,2	12,9	11,0
Cl ⁻	4,3	5,0	18,3	8,3	8,9	21,3	4,2	8,5	4,75
Ca ²⁺	80,3	84,3	57,6	80,6	46,9	77,2	18,3	23,7	51,5
Mg ²⁺	5,9	7,6	14,2	10,8	8,5	18,8	3,1	4,0	4,12
Na ⁺ +K ⁺	4,3	6,4	26,8	15,0	7,4	21,5	2,8	6,3	5,55
Мінералізація	367,8	402,1	401,1	437,5	257,3	461,6	100,1	132,9	247,4
Жорсткість	4,51	4,84	4,05	4,92	3,04	5,40	1,17	1,51	2,91
pH	7,37	7,51	7,85	7,86	7,47	7,4	6,71	7,44	7,48
ПО	15,9	5,74	12,22	7,52	9,01	7,97	12,49	9,12	20,17
БО	53,1	15,03	21,2	21,62	19,23	-	34,23	21,83	27,55
БСК ₅	3,5	-	-	-	2,9	-	-	-	-
O ₂	9,2	8,38	-	8,76	10,6	6,9	6,99	8,08	10,21

Продовження табл. 1

Інгредієнт	Уміст у водах річок, мг/дм ³								
	Турія	Стир	Стохід	Горинь	Случ	Устя	Уборть	Уж	Прип'ять
CO ₂	-	11,87	10,0	6,6	-	8,2	22,1	-	11,85
NO ₃ ⁻	0,121	1,027	-	0,39	0,688	0,92	1,32	0,52	0,35
NO ₂ ⁻	0,293	0,041	0,044	0,073	0,036	0,036	0,024	0,049	0,01
P, міг.	0,017	0,084	0,11	0,096	0,028	0,036	0,01	-	0,02
Si	5,40	4,18	4,63	4,26	4,02	3,75	5,03	4,44	4,52
Fe	0,287	0,244	1,40	0,46	0,51	0,29	1,33	1,03	0,87

В умовах надлишкового зволоження зони змішаних лісів (куди відноситься Полісся України) формуються прісні річкові води гідрокарбонатного кальцієвого складу. У період 1939-1970 рр. уміст переважаючих гідрокарбонатів становив відсотків від умісту аніонів: Турія – 91,7; Стир – 89,7; Прип'ять – 88,5; Горинь – 85,8; Стохід – 83,0; Случ – 81,5; Уборть – 77,7; Устя – 74,0 %. Відсотковий уміст сульфатів відповідно становив: 5,8; 7,5; 7,2; 8,7; 10,0; 7,1; 11,0; 13,2; 11,0 %. Найвищий уміст хлори-

дів був у Усті – 15, %, найнижчий у Турії – 2,6 %. Серед катіонів у цей період у воді річок Полісся переважав кальцій: Турія – 85,5 %; Стир – 82,4; Прип'ять – 81,6; Горинь – 72,3; Уборть – 70,9; Случ (Сарни) – 69,8; Ірпінь – 68,9; Уж – 66,3; Стохід – 55,3 %. Відсотковий уміст магнію відповідно становив: 10,5; 12,2; 10,7; 16,1; 15,9; 19,6; 21,7; 22,4%. Різниця від 100 % припадає на суму натрію та калію. Найвищий уміст суми натрію та калію був у Стоході – 22,3 %, найнижчий у Турії – 4,0%.

Таблиця 2. Хімічний склад води річок басейну Прип'яті за 1971-2005 рр.

Інгредієнти	Уміст мг/дм ³								
	Турія	Стир	Стохід	Горинь	Случ	Устя	Уборть	Уж	Прип'ять
HCO ₃ ⁻	279,79	282,2	328,4	298,4	208,61	321	144,8	157,2	195,6
SO ₄ ²⁻	58,84	52,34	56,92	69,99	49,88	98,87	30,5	31,88	36,52
Cl ⁻	33,57	33,23	44,54	29,89	35,53	67,02	17,9	20,44	22,48
Ca ²⁺	80,69	78,4	79,8	78,15	59,74	76,57	35,6	31,71	51,78
Mg ²⁺	15,29	13,21	25,09	18,54	15,32	23,27	5,9	11,81	13,5
Na ⁺	31,24	34,9	37,7	37,19	23,57	76,2	27,2	25,63	17,27
K ⁺	4,44	4,8	5,4	5,2	6,64	6,3	2,3	5,7	5,08
Мінералізація	508,9	499,8	586,3	538,9	400,4	671,9	264,9	293,9	344,5
pH	6,83	7,78	7,84	7,74	7,47	7,68	6,88	7,04	7,41
Жорсткість	5,29	5,01	6,06	5,43	4,25	5,74	2,27	2,56	3,70
NO ₂	0,0938	0,0331	0,0106	0,154	0,027	0,17	0,0124	0,0248	0,02295
NO ₃ ⁻	0,603	0,22	0,0527	1,412	0,472	0,986	0,0776	2,1549	0,1174
NH ₄ ⁺	3,21	0,68	1,1117	1,31	1,109	3,396	1,298	1,8909	1,5396
N, заг.	4,025	0,9172	1,223	3,267	1,648	4,495	1,388	4,2938	1,7603
O ₂ , мг/дм ³	7,88	9,47	10,01	10,02	9,59	6,59	8,49	9,57	8,09
CO ₂	15,1	10,1	17,9	10,6	14,6	10,1	11,23	12,08	11,28
Прозорість	25,6	19,4	19,5	-	31,7	27,4	19,3	23,3	19,6
Кольоровість	22,57	30,87	17,22	22,7	26,58	22,54	121,4	20,54	36,36
Зважені речовини	22,59	23,1	28,88	29,77	26,06	35,05	41,3	15,7	42,0
ПО	8,61	8,84	12,2	10,97	12,25	13,55	22,0	11,5	10,24
БО	46,93	18,2	30,22	24,06	36,05	44,92	70,3	45,6	42,23
БСК ₅	9,15	3,1	2,74	6,41	4,57	10,01	6,96	3,25	2,88
PO ₄	0,288	0,0335	0,0098	0,875	0,066	0,502	0,054	0,05507	0,0521
P, заг.	0,427	0,0404	0,0164	1,019	0,153	0,59	0,075	0,0918	0,0457
Si	3,24	3,56	4,62	5,1	3,65	5,94	5,0	4,4	3,95
Cu	0,01225	0,0027	0,00555	0,01	0,0542	0,0073	0,00112	0,00554	0,0084
Zn	0,02735	0,0059	0,0048	0,04	0,0217	0,011	0,03432	0,01485	0,0052
Fe	0,3866	0,167	0,0733	0,31	0,223	0,196	1,42	0,3378	0,2446
Cr	0,0143	0,00529	0,0054	0,0033	0,00971	0,0077	0,00134	0,00569	0,0062
Co	-	-	0,0023	-	0,0043	-	-	0,0058	0,0040
Cd	-	-	0,0013	-	0,0065	-	-	-	0,00035
Pb	0,00021	0,00023	0,0062	-	0,0029	0,0170	0,0004	0,0044	0,0094
Ni	-	-	0,0061	-	0,0231	0,0210	-	0,0203	0,0191
Mn	0	0,25	-	0,105	0,0038	-	-	-	0,00136
Mo	-	-	0	-	0	-	-	0,006	0
Hg	-	-	0	-	0	-	-	0	0,00019
Феноли	0,0025	0	0,0053	0,0019	0,00096	0,0168	0,0008	0,00323	0,0074
НП	0,1614	0,14	0,1771	0,042	0,1011	0,1278	0,0617	0,1102	0,2259
СПАР	0,1126	0,02556	0,0158	0,01	0,0565	0,0851	0,0822	0,0698	0,2568
ГХЦГ	0,0006	0,000001	0	0,0001	0,0094	0,0003	0,00001	0,0165	0,00091
ДДТ	0,00019	0,00001	0	0	0,00553	0	0,00002	0,02125	0,00008
ДДЕ	0,00001	0,000002	0	0	0,0061	0	0,00006	0,03075	0,00077
Q, м ³ /с	3,24	34,93	3,33	23,96	17,76	1,15	6,35	18,39	694,83
ІЗВ	4,0	1,4	2,4	2,9	1,7	7,1	1,7	2,3	3,2

У наступні 30 років відсотковий уміст гідрокарбонатів і кальцію знижувався у воді усіх річок без винятку відповідно на 3,3-23,8 та 4,3-25,9 %. Найвищими темпами знижувалися гідрокарбонати у річці Устя (23,8 %),

Стир (20,2), найнижчими – Уж (3,8 %), а кальцій відповідно у Турії (25,9 %) та Стоході (4,3).

Отже, у 1939-1970 рр. вода усіх річок басейну Прип'яті за ступенем мінералізації відносилася до прісної α-гіпогалинної. У 1971-2000 рр. такою вода залиша-

лась у річках Уборть, Уж, Прип'ять, Случ, Стир, а в річках Турія, Горинь, Стохід, Устя – змінилася на прісну β -олігогаліну.

За іонним складом води усіх річок басейну у 1939-1970 рр. відносилися до гідрокарбонатного класу, кальцієвої групи, другого типу (Стохід – до першого типу), другої категорії якості (Уборть, Уж, Случ, Прип'ять – до I категорії). За класом, групою такими вони залишилися й у 1971-2000 рр. До першого типу в цей період відносились води Стиру, Уборті та Ужа. Води усіх інших річок – до другого типу. За категорією якості вода погіршилася у річках Устя, Стохід, Горинь, Турія й перейшла з II категорії у III, а в Прип'яті, Случі – із першої у другу категорію якості. Крім того, в Усті хімічний склад води змінився з гідрокарбонатного кальцієвого на гідрокарбонатний кальцієво-натрієвий, а в Ужі – на гідрокарбонатний кальцієво-натрієво-магнієвий [1]. У всіх інших річках хімічний склад води залишився гідрокарбонатним кальцієвим.

Жорсткість води річок Полісся за період спостережень змінювалася від 0,4 (Уборть) до 8,5 (Устя). Жорсткість вищу за 7 мг-екв/дм³ виявлено у річках: Стохід (7,9) і Горинь (8,2). Середньоарифметичні значення жорсткості води річок Полісся у останні 35 років поступово зростали у водах усіх річок, але не досягали граничних значень (для питного призначення 7 мг-екв/дм³). Найвищими ці значення були у воді Стоходу 6,06, Усті 5,74, найнижчими – Уборті 2,56 мг-екв/дм³ (див табл. 1, 2).

За еколого-санітарними показниками вода річок Полісся характеризується наступним чином. Уміст завислих речовин у воді змінювався від 4,94 (Ірпін) до 42,0 мг/дм³ (Прип'ять). За умістом зважених часток вода річки Ірпін відноситься до I категорії якості (дуже чиста), Уж – III категорія (досить чиста), Турія, Стир, Стохід, Случ, Горинь – IV категорія якості (слабо забруднена), Устя – V категорія якості (помірно забруднена), Уборть, Прип'ять – VI категорія якості (сильно забруднена) [2, 3].

За величиною рН води річок басейну Прип'яті слабо кислі (Турія, Уборть), нейтральні (Уж, Случ) і відносяться до першої категорії якості, усіх інших річок – слабо лужні і відносяться до другої категорії якості.

Вода річок Полісся часто буває забруднена біогенними речовинами, СПАР, фенолами, нафтопродуктами та важкими металами, але є й періоди, коли умісту забруднювачів не виявляли. На більшість компонентів забруднювачів воду річок Полісся до 1965 р. навіть не аналізували.

Концентрації NO_2^- у водах річок змінюються від 0,0106 (Стохід) до 0,17 мг/дм³ (Устя). За цими концентраціями вода річок Стохід, Уборть, Тетерів відносилася до IV категорії якості, Прип'яті, Ірпеню, Ужа, Случа – до V, Турії – до VI (сильно забруднена), Горині й Усті – до VII категорії якості (брудна) [2, 3].

Концентрації NO_3^- у водах річок змінювалися від 0,0527 (Стохід) до 2,155 мг/дм³ (Уж). За умістом нітратного азоту вода річок Стохід, Уборть, Прип'ять, Тетерів, Ірпін відносилася до I категорії якості, Стиру – II, Случа – III, Турії – IV, Усті – V, Горині, Ужа – VI категорії якості.

Концентрації NH_4^+ у воді річок Полісся змінювалися від 0,519 мг/дм³ (Десна) до 3,396 (Устя). За умістом азоту аміаку вода Теререва, Ірпеня, Стиру відносилася до V категорії якості, Стоходу, Случа, Горині, Уборті, Прип'яті, Ужа – до VI, Турії, Усті – до VII категорії якості.

Концентрація мінерального фосфору (PO_4^{3-}) змінювалася від 0,0098 мг/дм³ (Стохід) до 0,875 (Горинь). За цим показником вода Стоходу відносилася до I категорії якості, Стиру – до III, Прип'яті, Уборті, Ужа, Случа – IV, Турії – до VI, Усті – до VII, Горині – до VIII категорії якості.

Води найбільш заболочених річок Полісся (Турії, Ужа) за рахунок інтенсивного дренажу болотних вод багатих органікою мають підвищений уміст CO_2 та мінімальну кількість розчиненого кисню. Уміст кисню у воді річок басейну Прип'яті змінювався від 6,59 мгО₂/дм³ (Устя) до 10,47 мгО₂/дм³ (Уж). Вода річок Горинь, Стохід, Уж, Случ, Стир, Уборть, Прип'ять відносилася до I категорії якості за насиченням киснем Турії – до II, Усті – до III категорії якості.

Перманганатна окислюваність води річок змінювалася від 8,23 мгО₂/дм³ (Уж) до 22,0 (Уборть). Води річок Турія, Стир за перманганатною окислюваністю відносилися до IV категорії якості, Прип'яті, Горині, Ужа, Стоходу, Случа, Усті – до V, Уборті – до VII категорії якості. Біхроматна окислюваність мала також значні коливання від 18,2 мгО₂/дм³ (Стир) до 70,3 (Уборть). Води річок Стир і Горинь за біхроматною окислюваністю відносилися до III категорії якості, Стоходу, Ірпені, Случа, – V, Прип'яті, Усті, Ужа, Турії – до VI, Уборті – до VII категорії якості.

Біологічне споживання кисню протягом п'яти діб (БСК₅) для окислення органічних речовин, які містяться у воді в аеробних умовах змінювалося від 2,48 мгО₂/дм³ (Уж) до 10,01 (Устя). Отже, за приведеними рівнями споживання кисню воду можна оцінити як помірно забруднену (у першому випадку) і як брудну (у другому), що сприяє загрози антропогенної евтрофікації водойми. За цим показником до V категорії якості відносяться води річок Стохід, Прип'ять, Стир, Уж, до VI – води Случа, Горині, Уборті, до VII – води Турії, Усті.

Уміст у природній воді річок нафтопродуктів, фенолів, СПАР, фторидів, ціанідів, пестицидів, важких металів та радіоактивності відноситься до специфічних показників токсичної й радіаційної дії.

Середній уміст нафтопродуктів у водах річок басейну змінювався від 0,042 (Горинь) до 0,2259 мг/дм³ (Прип'ять). За середньоарифметичними значеннями умісту нафтопродуктів вода Горині відноситься до III, Уборті – до IV, Случа, Ужа, Усті, Стиру, Турії, Стоходу – до V, Прип'яті – до VI категорії якості [3].

Уміст фенолів у воді річок за період 1971-2000 рр. змінювався від 0 (Стир) до 0,0168 мг/дм³ (Устя). За умістом фенолів вода річки Стир відноситься до I-II категорії якості, Уборті, Случа – до III, Горині – до IV, Турії, Ужа – до V, Стоходу, Прип'яті, Усті – до VI категорії якості [3, 4].

Розрахунок індексу забрудненості води (ІЗВ, табл. 2) річок за обмеженим числом інгредієнтів (відношення середньоарифметичного значення до гранично допустимих концентрацій амонійного й нітратного азоту, НП, фенолів, БСК₅, розчиненого кисню – тут ГДК ділиться на середнє значення) дав наступні результати: Стир – 1,4, Случа, Уборть – 1,7, Уж – 2,3, Стохід – 2,4 (води цих річок помірно забруднені, III), Горинь – 2,9, Прип'ять – 3,2, Турія – 4,0 (води річок забруднені, IV), Устя – 7,1 (вода дуже брудна, VI – категорія якості).

Уміст синтетичних поверхнево-активних речовин (СПАР) у воді річок змінювався від 0,01 мг/дм³ (Горинь) до 0,2568 (Прип'ять). За середньоарифметичними показниками умісту СПАР воду Горині, Стоходу відноситься до VI категорії якості, Стиру, Случа, Ужа, Уборті, Усті – до VII, Турії, Прип'яті – до VIII категорії якості [2, 3].

Частина проб води річок Полісся містила залишки пестицидів або продукти їх розкладання – метаболіти. Сумарний уміст хлорорганічних пестицидів (α -ГХЦГ, γ -ГХЦГ, ДДТ, ДДЕ й ін.) у воді річок змінювався від 0 мг/дм³ (Стохід) до 0,1558 (Ірпін). За умістом хлорорганічних пестицидів води Стоходу відносяться до I-II категорії якості, Уборті, Горині, Усті, Стиру, Турії – до III, Прип'яті – до IV, Случа – до VI, Ужа – до VII категорії якості.

Найбільш забруднені сполуками ртуті води річки Прип'яті – 0,00019 мг/дм³ (III категорія якості). У водах Стоходу, Случа, Ужа сполук ртуті не виявлено.

Кадмій виявлено у водах річок Случ – 0,0065 мг/дм³ (VII), Стохід – 0,0013 (V категорія якості), Прип'ять – 0,00035 мг/дм³ (IV категорія якості).

Мідь виявлено у водах усіх річок від 0,0012 (Уборть) до 0,0542 мг/дм³ (Случ). За умістом міді води річки Уборть відносяться до III категорії якості, Стиру, Ужа, Стоходу, Усті, Прип'яті, Горині – до IV, Турії – до V, Случа – VII категорії якості.

Цинк також виявлено у водах усіх річок від 0,0048 (Стохід) до 0,03432 мг/дм³ (Уборть). За його умістом води річок Стохід, Прип'ять, Стир відносяться до I-II категорії якості, Ірпені, Усті, Ужа – до III, Случа, Турії, Уборті, Горині – до IV категорії якості.

Свинець у водах річок Полісся міститься у межах 0,00021 мг/дм³ (Турія) – 0,017 мг/дм³ (Устя). До I-II категорії якості відносяться води Турії, Стиру, Уборті, до III – води річок Случ, Уж, Прип'ять, до IV – Усті.

Хром є водах усіх річок. Найменший його уміст у воді Уборті (0,00134 мг/дм³), найбільший – у воді Турії (0,0143 мг/дм³). За умістом хрому води річки Уборть відносяться до I-II категорії якості, Горині – до III, Стиру, Стоходу, Ужа, Прип'яті, Усті, Случа – до IV, Турії – до V категорії якості.

Нікель виявлено у водах річок Стохід (0,0061 – III), Прип'ять (0,0191 – IV), Уж (0,0203), Устя (0,021), Случ (0,0231 мг/дм³ – V категорія якості).

Середній уміст заліза у водах річок Полісся становить від 0,073 мг/дм³ (Стохід) до 1,42 мг/дм³ (Уборть). Уміст заліза у водах Уборті, Ужа часто сягав 2 мг/дм³ і більше. В деяких пробах виявлена його концентрація 8 мг/дм³. Це пов'язано з тим, що на перезволожених територіях Полісся в результаті надходження з водозборів гумусових речовин формуються поверхневі води з підвищеним умістом заліза (особливо у весняний період). За умістом заліза вода Стоходу відноситься до

III категорії якості, Ірпеню, Стиру, Усті, Случа, Прип'яті, Горині, Ужа, Турії – до IV, Уборті – до VI категорії якості.

Марганцю не виявлено у водах Турії. Не має даних із його умісту у річках Стохід, Устя, Уборть, Уж. Найвищий уміст марганцю виявлено у воді Стиру (0,25 мг/дм³ – V), у воді Горині – (0,105 – V), Случа – 0,0038, Прип'яті – 0,00136 мг/дм² (усі I-II категорії якості).

Висновки. Вода усіх річок басейну Прип'яті за ступенем мінералізації відноситься до прісної α-гіпогалинної, Усті – прісної β-олігогалинної.

За іонним складом води річок басейну відносяться до гідрокарбонатного класу, кальцієвої групи, першого-другого типу. За категорією якості в останні 35 років вода погіршилася у річках Устя, Стохід, Горинь, Турія й перейшла з II категорії у III, а в Прип'яті, Случі – із першої у другу категорію якості. Крім того, в Усті хімічний склад води змінився з гідрокарбонатного кальцієвого на гідрокарбонатний кальцієво-натрієвий, а в Ужі – на гідрокарбонатний кальцієво-натрієво-магнієвий. У всіх інших річках хімічний склад води залишився гідрокарбонатним кальцієвим.

Води річок Ужа, Горині, Турії, Усті сильно забруднені сполуками азоту, фосфору, органічними речовинами.

Розрахунок індексу забрудненості води річок дав наступні результати: Стир – 1,4, Случ, Уборть – 1,7, Уж – 2,3, Стохід – 2,4 (води цих річок помірно забруднені, III), Горинь – 2,9, Прип'ять – 3,2, Турія – 4,0 (води річок забруднені, IV), Устя – 7,1 (вода дуже брудна, VI – категорія якості).

Вода річок басейну містить важкі метали, залишки хлорорганічних пестицидів, нафтопродукти, феноли у різній кількості і при використанні для водопостачання населених пунктів потребує очищення.

1. Алєкин О.А. К вопросу о химической классификации природных вод. // Вопросы гидротехники. – Л., 1946.
2. Екологічна оцінка якості поверхневих вод суші та естуаріїв України: Методика. КНД 211.1.4.010.94. – К., 1994.
3. Сніжко С.І. Оцінка та прогнозування якості природних вод. – Київ, 2001.
4. Справочник по водным ресурсам // Под ред. Б. Стрельца. – К., 1987.

Надійшла до редколегії 18.09.2007

УДК 911.3

Н. Мезенцева, канд. геогр. наук

ОЦІНКА ПРОДОВОЛЬНОЇ ДОСТУПНОСТІ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Проаналізовано розподіл виробництва та споживання продовольства у регіонах України, здійснено кластеризацію регіонів за показниками продовольчої доступності.

There are analysed the distribution of manufacture and consumption of the foodstuffs in regions of Ukraine, is carried out the clustering of regions on parameters of food availability.

Питання продовольчої безпеки займають важливе місце в концепціях національної безпеки розвинутих країн світу. В умовах прагнення України інтегруватися у європейське співтовариство проблема продовольчої безпеки набуває особливого значення. Низький рівень продовольчої доступності в державі у даний час вимагає удосконалення підходів щодо формування державної та регіональної аграрної політики.

Окремі аспекти проблем продовольчої безпеки досліджені в працях П. Борщевського, Л. Дейнеко, І. Лукінова, Я. Олійника, Б. Пасхавера, П. Саблука, М. Хорунжого, В. Юрчишина та інших вчених. Однак, існує потреба в постійному оновленні інформації щодо регіональної диференціації складових продовольчої доступності.

В роботі пропонується аналіз регіонального розподілу виробництва і споживання продовольства у розрахунку на одну особу та здійснена на його основі кластеризація регіонів за цими складовими продовольчої доступності.

Під продовольчою безпекою розуміють здатність держави гарантувати задоволення потреб населення у продовольстві на рівні, що забезпечує йому нормальну життєдіяльність [3]. Тобто продовольча безпека базується на наявності необхідних продовольчих ресурсів, які можуть гарантувати задоволення потреб населення продовольством на рівні медично обґрунтованих норм споживання. Нами продовольча безпека визначається як постійна, стабільна доступність достатньої кількості продовольства для задоволення потреб населення [1]. В основі продовольчої безпеки лежить, з одного боку, раціональна достатність продовольства, а з іншого – здатність людей фізично та економічно його отримувати.

Ступінь продовольчої безпеки на той чи інший період визначається переліком існуючих загроз, які можна об'єднати два блоки: зовнішній і внутрішній [2]. Зовнішній блок включає перелік таких загроз як втрата традиційних ринків збуту сільськогосподарської сировини і продовольства; недосконалість зовнішньоекономічної

діяльності в АПК; недостатню ефективність інвестиційних процесів в сільському господарстві; неконтрольований ввіз окремих видів продовольства (як правило, неякісного), внаслідок зростання цін на вітчизняні продовольчі товари. Основними загрозами внутрішнього блоку є: неврегульованість правової основи для аграрного бізнесу; непослідовність і безсистемність при здійсненні аграрних реформ; непривабливість сільськогосподарських товаровиробників як клієнтів комерційних банків у зв'язку із значною збитковістю господарств; техніко-технологічна відсталість виробничого процесу, особливо в сільському господарстві; скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та зменшення її надходження на переробні підприємства; відсутність цінового паритету на сільськогосподарську та промислову продукцію; зволікання у формуванні ринкової інфраструктури збуту сільськогосподарської продукції; несприятливі природні умови.

Оцінка регіональної продовольчої безпеки ґрунтується на визначенні рівня споживання продовольчої продукції на душу населення, коефіцієнта забезпеченості продовольством. Співвідношення фактичного і науково обґрунтованого рівнів споживання продовольства на душу населення, рівень купівельної спроможності населення є показниками регіональної продовольчої доступності. Визначальним фактором продовольчої доступності є ціна на різні види продукції сільського господарства і продовольства. Для вимірювання цінової продовольчої доступності використовується продуктова купівельна спроможність. На фізичну та економічну доступність продовольства значною мірою впливають такі фактори як сталість продовольчого ринку; рівень розвитку агропромислового виробництва; ступінь незалежності продовольчого забезпечення населення регіону від зовнішніх джерел; агрокліматичний потенціал регіону.

Оцінку рівня самозабезпеченості регіонів основними продовольчими товарами доцільно здійснювати за показниками виробництва продовольства в розрахунку на одну особу.

В Україні в середньому на одну особу виробляється 419 кг зернових культур. В регіонах України цей показник істотно відрізняється. Розрив між найвищим і найнижчим значеннями цього показників становить 5 разів. Виробництво борошна у розрахунку на одну особу також значено диференційоване за регіонами України. Так, у Київській області виробляється 188 кг борошна на одну особу за рік при середньому його виробництві в Україні – 58 кг. У Києві та Київській області цей показник у 2-3 рази вищий за такі ж показники у решті регіонів України. Вінницька, Херсонська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька області утворюють групу регіонів з найвищим після Київського регіону рівнем виробництва борошна на одну особу. Найменші обсяги виробництва борошна на одну особу характерні для Івано-Франківської, Закарпатської, Чернівецької, Львівської та Чернігівської областей (менше 48 кг на одну особу). Таку диференціацію регіонів можна пояснити відмінностями агрокліматичних умов та їх впливом на спеціалізацію агропромислового виробництва.

В Україні середньодушкове виробництво цукру складає 51,5 кг за рік. Є ряд регіонів – АР Крим, Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська, Закарпатська області – в яких відсутнє цукрове виробництво, тобто рівень їх самозабезпеченості цукром дорівнює нулю. В той же час у Тернопільській області виробляється 215 кг цукру на одну особу за рік. Цей показник є найвищим серед регіонів України. Наступну групу за рівнем самозабезпеченості цукровиробництвом складають Одеська, Вінницька, Волинська, Миколаївська, Сумська, Київська,

Черкаська та Рівненська області. Наступну групу формують Житомирська, Полтавська та Хмельницька області. Нижчий за середній в Україні показник самозабезпеченості цукровиробництвом на одну особу мають Кіровоградська, Львівська, Харківська, Чернівецька, Чернігівська, Дніпропетровська та Івано-Франківська області.

В середньому за рік в Україні виробляється 28 кг олії на одну особу. В ряді регіонів виробництво відсутнє (Волинська, Тернопільська області). Ще в ряді регіонів воно є незначним, зокрема, в АР Крим, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Миколаївській, Рівненській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській областях, де воно не перевищує 4 кг на одну особу. Високий рівень самозабезпеченості олією характерний для Дніпропетровської, Луганської, Одеської, Харківської, Херсонської, Вінницької та Чернівецької областей, де він перевищує середній показник в Україні. Найвищий рівень самозабезпеченості олійною продукцією мають Донецька, Полтавська, Кіровоградська та Запорізька області (від 60 до 125 кг на одну особу). Тобто ці чотири регіони забезпечують олією потреби жителів більшості поліських та лісостепових регіонів України, в яких вирощування соняшника не є галуззю спеціалізації сільського господарства. Значні показники самозабезпеченості олійною продукцією степових областей обумовлені не лише сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами даної природної зони, але й тим, що соняшник останні сім років є найбільш кон'юнктурною сільськогосподарською культурою в Україні і масово вирощується у фермерських господарствах.

В Україні щороку виробляється по 430 кг картоплі на одну особу. Обсяги середньодушового виробництва в регіоні з максимальними показниками (Чернігівська область – 1300 кг на душу населення) та мінімальними показниками (АР Крим – 85 кг) відрізняються у 15 разів. Найвищий рівень самозабезпеченості картоплею характерний також для Волинської, Рівненської, Вінницької, Житомирської, Сумської, Хмельницької, Тернопільської та Черкаської областей (від 700 до 900 кг на одну особу за рік). В цих регіонах найсприятливіші кліматичні умови для високої урожайності даної сільськогосподарської культури. Низький рівень самозабезпеченості картоплею мають Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Миколаївська та Луганська області, в яких виробництво картоплі на душу населення у 2,5 рази нижче за середній показник в Україні.

Щороку в Україні виробляється в середньому 144 кг овочів на одну особу. Безперечним лідером у виробництві овочів є Херсонська область, де найвищий рівень самозабезпеченості овочевою продукцією – 382 кг на душу населення за рік. Високий рівень самозабезпеченості овочевою продукцією в Кіровоградській, Одеській, Полтавській областях. Низький рівень мають АР Крим, Івано-Франківська, Луганська, Донецька області.

За виробництвом м'яса рівень самозабезпеченості регіонів України є низьким. На душу населення його виробляється 35 кг на рік. Найбільшим цей показник є в Києві та Київській, Черкаській областях, де він удвічі вищий за середній в Україні. Вищими за середній в Україні показники виробництва м'яса на одну особу є в Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернігівській областях. Найнижчі показники характерні для Донецької і Луганської областей (18 кг на одну особу за рік).

Найвищий рівень самозабезпеченості молочковиробництвом характерний для Хмельницької, Чернігівської, Житомирської, Волинської областей. Дуже низькі пока-

знижки самозабезпеченості молоковиробництвом в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській областях.

Рівень самозабезпеченості регіонів України виробництвом риби є дуже низьким. Виділяються лише АРК та Одеська області з достатнім рівнем самозабезпеченості рибою у розрахунку на одну особу порівняно із нормами споживання даної продукції. Серед решти регіонів дещо вищі показники самозабезпеченості характерні для Херсонської та Запорізької областей.

Для визначення інтегрального показника самозабезпеченості регіонів України продовольством у розрізі вищеперерахованих товарів визначено індекси відносно середньоукраїнського значення.

Сумарний індекс дозволив згрупувати регіони України таким чином:

- найвищий рівень самозабезпеченості продовольством – Київ та Київська область;
- рівень самозабезпеченості продовольством вище середнього – Черкаська, Полтавська, Вінницька, Волинська, Чернігівська та Тернопільська області;
- середній рівень самозабезпеченості продовольством – Сумська, Миколаївська, Хмельницька, Кіровоградська, Рівненська, Житомирська, Одеська області;
- рівень самозабезпеченості продовольством нижче середнього – Херсонська, Харківська, Дніпропетровська, Львівська, Чернівецька, Запорізька області;
- найнижчий рівень самозабезпеченості продовольством – Закарпатська, Івано-Франківська, Донецька, Луганська області та АР Крим.

Щодо споживання продовольства на одну особу, то воно відрізняється в міських поселеннях та сільській місцевості. Так, в містах на одну особу споживається більше, ніж в сільській місцевості м'яса і м'ясопродуктів, яєць, риби та морепродуктів, а також фруктів, ягід і горіхів. В сільській місцевості у розрахунку на душу населення споживається більше, ніж в містах картоплі, овочів, хліба і хлібобулочних виробів, цукру, молока та молочних продуктів. Тобто структура харчування в сільській місцевості є гіршою, порівняно із міським населенням.

Є відміни у споживанні продуктів харчування у домогосподарствах з дітьми та без дітей. У домогосподарствах без дітей споживається на третину більше молока і молочних продуктів, м'яса і м'ясопродуктів, риби і рибопродуктів. Інший асортимент продовольства у домогосподарствах без дітей має також вищий рівень споживання.

Рівень споживання продуктів харчування на одну особу за всіма видами продовольства відстає від раціональних науково обґрунтованих фізіологічних норм: по м'ясу і м'ясопродуктах – у 2,5 рази, молока та молочних продуктах – в 1,8 разів, яйцях – в 1,5 разів, плодах, ягодах та винограду – у 3 рази, рибі та морепродуктах – в 2,5 рази.

Середнє споживання в Україні хлібних продуктів складає 125,6 кг на душу населення за рік. В усіх регіонах України цей рівень перевищує раціональні норми споживання (101 кг). Найбільше перевищення характерне для Вінницької, Закарпатської, Миколаївської Черкаської областей (понад 140 кг). Найменше хлібопродукції споживають жителі Запорізької, Київської, Рівненської областей та АР Крим, наближаючись в середньодушовому споживанні до раціональних норм.

Споживання картоплі на душу населення також перевищує раціональні норми і складає 141,4 кг проти 124 кг. Найбільше перевищення характерне для Івано-Франківської, Закарпатської, Житомирської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Чернігівської та Хмельницької областей. Менше раціональних норм спожива-

ється картоплі на душу населення в Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Харківській та Дніпропетровській областях, а в АР Крим картоплі споживається навіть менше мінімальних норм (78,1 кг).

Споживання олії в Україні є недостатнім. В середньому олії споживається 13,0 кг на одну особу за рік, тоді як раціональні норми складають 13,4 кг. Понад раціональну норму споживається олія у Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській та Черкаській областях. Найнижчим є споживання олії в Закарпатській, Рівненській та Сумській областях. В Україні немає жодного регіону, де б олії споживалося менше мінімальних норм.

Споживання плодів, ягід та винограду є надзвичайно низьким і складає лише 33,9 кг при рекомендованих нормах 90 кг на душу населення за рік. Перевищення середнього показника в Україні характерне для Чернівецької, Дніпропетровської, Одеської, Херсонської, Вінницької, Донецької, Миколаївської, Львівської областей. В жодному регіоні даної продукції не споживається навіть на рівні мінімальних норм (61,3 кг).

Споживання овочів та баштанних культур також є недостатнім. В середньому в Україні на душу населення споживається 115,4 кг за рік, тоді як раціональні норми складають 161 кг. Понад раціональні норми даної продукції споживається лише в Херсонській області. Менше мінімальної норми споживання (106 кг) овочів та баштанних споживається у АР Крим, Івано-Франківській, Тернопільській, Рівненській, Луганській, Закарпатській, Харківській та Хмельницькій областях.

Реальне споживання цукру на душу населення в Україні перевищує раціональні норми і складає 38,4 кг. Понад раціональні норми цукру споживається у Вінницькій, Житомирській, Луганській, Донецькій, Полтавській, Сумській, Херсонській, Черкаській, Дніпропетровській, Кіровоградській областях. В Україні відсутні регіони, споживання цукру в яких наближалось б до мінімальних норм (27 кг).

Істотні коливання спостерігаються у споживанні основних тваринницьких продуктів за регіонами України. Зокрема, споживання м'яса в середньому складає 38,5 кг. Найбільше м'яса та м'ясних продуктів споживається в Донецькій, Черкаській, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській та Рівненській областях і перевищує середній показник в Україні. Найменше м'яса та м'ясопродукції споживають жителі Одеської, Луганської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. В Україні немає жодного регіону, в якому б споживання даного виду продовольства дорівнювало б мінімальним нормам споживання (45 кг), не кажучи вже про раціональні (83 кг).

Споживання молока та молочних продуктів дуже знизилось і складає 226 кг на душу населення за рік. Відсутні регіони, в яких споживання молокопродуктів перевищувало б мінімальні норми (353 кг) чи раціональні (395 кг). Однак, регіональні відміни у споживання молока продукції суттєві: найвищим є споживання в Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій та Чернігівській областях (від 260 до 300 кг), а найнижчим в АР Крим, Луганській, Запорізькій, Донецькій і Дніпропетровській областях (менше 190 кг).

В Україні споживається 220 яєць на душу населення за рік. Середнє споживання є значно нижчим раціональних норм (290 яєць) та мінімальних норм (245 шт.). Лише в Одеській, Донецькій, Полтавській, Чернігівській та Київській областях споживання яєць перевищує мінімальні норми, а найнижчим воно є у Волинській, Миколаївській, Харківській та Хмельницькій областях.

Споживання риби в Україні є вкрай недостатнім. В середньому на душу населення за рік споживається 12,3 кг риби при раціональних нормах – 20 кг, мінімальних – 14 кг. Понад мінімальні норми риби продукції споживається у Миколаївській, Одеській, Донецькій, Дніпропетровській та

Київській областях (14-16 кг). Найменше рибопродукції споживають жителі Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Хмельницької та Волинської областей.

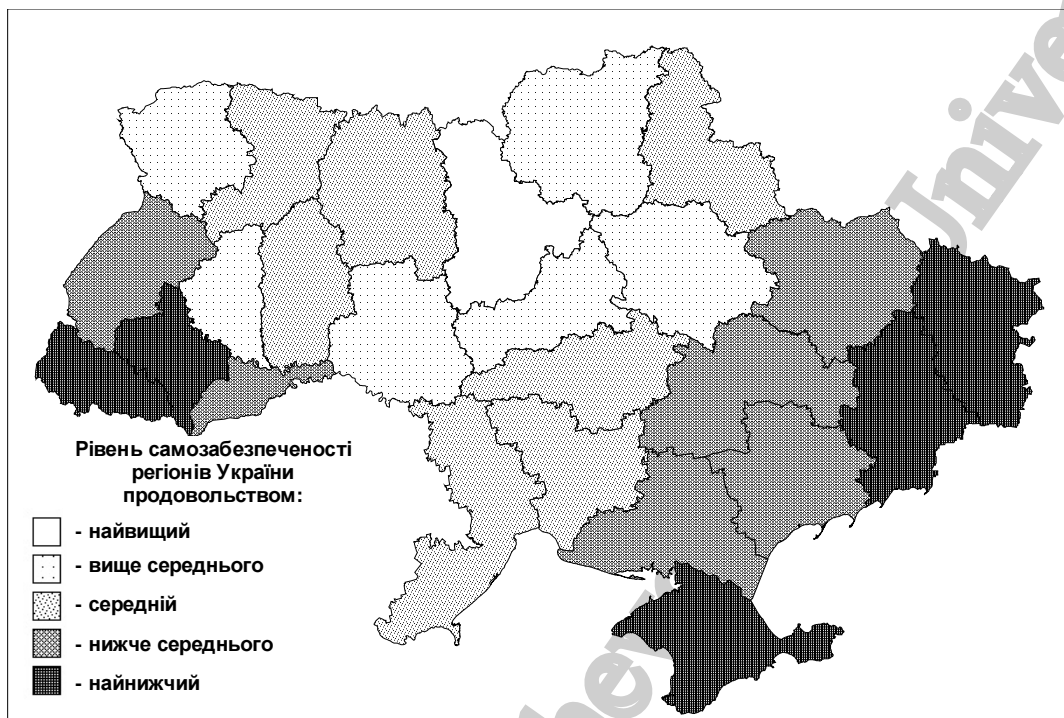

Рис. 1. Групування регіонів України за рівнем самозабезпеченості продовольством

За показниками споживання вищеперерахованих продуктів харчування на душу населення на основі кластерного аналізу здійснено групування регіонів України. Виділено такі групи з подібною структурою споживання:

- кластер 1: Київська, Одеська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська області;
- кластер 2: Миколаївська, Харківська області;
- кластер 3: Львівська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Волинська, Хмельницька, Житомирська, Чернігівська, Чернівецька області;
- кластер 4: Полтавська, Херсонська, Черкаська, Кіровоградська, Сумська, Вінницька області;
- кластер 5: Луганська область та АР Крим.

УДК 911.3

Отже, основним фактором, що зумовлює фізичну та економічну доступність продовольства для населення у регіонах України є рівень їх соціально-економічного розвитку, насамперед, це рівень доходів населення та особливості системи розселення.

1. Мезенцева Н.І. Продовольча безпека і регіональні продовольчі ринки в Україні // Економічна та соціальна географія. – Вип. 50. – К., 2001. – С.150-155. 2. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Регіональна продовольча доступність як індикатор продовольчої безпеки // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу України: сучасний стан і перспективи вирішення. – К., 2002. – С.40-41. 3. Хорунжий М.Й. Організація агропромислового комплексу. – К., 2001.

Надійшла до редколегії 25.05.2007

О. Любіцева, д-р геогр. наук, С. Сировець, асп.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Проаналізовано основні положення формування сталого розвитку туризму в Україні. Досліджено стратегічні цілі, завдання та основні складові сталого розвитку туризму в Україні. Сформульовані стратегічні напрямки розвитку туризму в Україні відповідно до вимог сталого розвитку туризму в світі на основі формування пропозиції національного туристичного продукту.

Basic positions of forming of steady development of tourism were analyzed in Ukraine. Strategic aims, tasks and basic constituents of sustainable development of tourism in Ukraine were explored. The strategic directions of development of tourism in Ukraine according to the requirements of sustainable development of tourism in the world on the basis of forming of suggestion of national tourist product were formulated.

Постановка проблеми. Підходи до визначення суспільно-географічної сутності сталого (збалансованого) розвитку туризму полягають у формуванні такої діяльності суб'єктів сторін ринкових відносин, яка б за співвідношенням рівня та темпів розвитку була комплекс-

но-пропорційна розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер.

Наукові джерела та публікації. Дослідження сталого розвитку закладені працями відомих вчених, які займалися даною проблематикою: М. Баргов, Б. Данилишин,

© Любіцева О., 2008

П. Шищенко, Я. Олійник, С. Лісовський, А. Степаненко, О. Топчів, В. Руденко, Л. Руденко, В. Нагірна, Л. Немець, Д. Стеченко та ін.

Ступінь вивченості. Значний внесок в дослідження збалансованого розвитку, який є однією з актуальних проблем в сучасній географії, зробили вітчизняні та зарубіжні науковці. Водночас Стратегія сталого розвитку туризму в Україні тільки почала розроблятися. Існують міжнародні нормативно-правові акти присвячені цим питанням, конвенції прийняті ООН та ВТО.

Мета статті полягає у формулюванні географічного підходу до стратегії сталого розвитку туризму на основі формування пропозиції національного туристичного продукту, підвищення його конкурентноздатності на ринку міжнародного туризму при одночасному формуванні міжнародно відповідального та екологічно збалансованого розвитку туристичної діяльності.

Актуальність дослідження. Україна має вагомий об'єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу. Україна посідає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості цінними природними та історико-культурними ресурсами, здатними генерувати значний туристичний інтерес у вітчизняних та іноземних подорожуючих.

Ефективний розвиток туризму в Україні можливий за умови створення стратегії сталого розвитку туризму, тому дослідження суспільно-географічних аспектів сталого розвитку туризму є важливим на сучасному етапі.

Основний виклад матеріалу. Розробка стратегії сталого розвитку спирається на міжнародні документи та підходи сформовані вітчизняними науковцями. Сутність сталого розвитку туризму полягає у формуванні екологічно безпечної діяльності, такої діяльності суб'єктів сторін ринкових відносин (споживач – виробник), яка б за співвідношенням рівня розвитку та темпів розвитку була комплексно-пропорційна розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер.

Стратегічна мета сталого розвитку України визначена як динамічне підвищення рівня добробуту, збагачення культури, моральності народу на основі інтелектуально-інноваційного розвитку економічної, соціальної і духовної сфер, збереження навколишнього середовища для нинішніх і майбутніх поколінь.

Найважливішими задачами забезпечення сталого розвитку України є перехід на інноваційний шлях розвитку, реалізація загальносистемних перетворень економіки і суспільства, побудова вискоелективної соціально орієнтованої ринкової економіки, зниження негативної дії виробничої діяльності на оточуючу середовище і поліпшення її якісного стану [3].

При сталому розвитку туризму всі ресурси використовуються та керуються таким чином, щоб задовольняти економічні, соціальні та естетичні потреби при одночасному збереженні культурної єдності, головних екологічних процесів, біологічного різноманіття та систем життєзабезпечення.

Принципи сталого розвитку туризму: достатності послуг в кожний даний момент часу на певній території у необхідній кількості і номенклатурі відповідно до запитів споживачів; збалансованості між попитом і пропозицією, між окремими складовими індустрії туризму, між суб'єктами ринкової діяльності; структурованості щодо внутрішньої будови індустрії туризму та зв'язків між її складовими; ієрархічності, яка задається ієрархією цілей функціонування складових туристичного процесу, відповідно до якої виділяють державний рівень з регулювання міжнародної діяльності на туристичному ринку та впорядкування внутрішнього туризму; регіональний рівень, на якому деталізуються завдання Стратегії та

розробленої на її основі Програми розвитку туризму; місцевий, на якому реалізуються конкретні цілі розвитку туризму; динамічності, який полягає в розвитку туризму і виявленні певних тенденцій; комплексності процесу обслуговування в туризмі; пропорційності між суб'єктами туристичного процесу та складовими індустрії туризму; ресурсної детермінованості, оскільки локалізація туристичної діяльності великою мірою обумовлена законом абсолютних переваг (наявності рекреаційних ресурсів, в першу чергу, ідеальних туристичних благ, таких як оптимальний кліматичний режим, наявність мальовничих ландшафтів, акваторій зі зручними пляжами, бальнеологічних ресурсів тощо).

Стратегія збалансованого розвитку туризму ґрунтується на рівні розвитку туризму в Україні на оцінці туристичних ресурсів та інфраструктури.

Стратегічним напрямом розвитку туризму в Україні є створення турпродукту, конкурентоспроможного на світовому ринку. Це стосується насамперед таких привабливих туристсько-рекреаційних зон, як Автономна Республіка Крим, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ, де туризм посідає чільне місце в розвитку економіки [1].

Туризм не тільки прямо або побічно охоплює більшість галузей економіки, а й стимулює їх розвиток. Отже, від функціонування туризму безпосередньо залежить життєдіяльність понад 40 галузей економіки і близько 10-15 % населення України [6].

Розвиток туристичної та курортної галузей впродовж останніх п'яти років характеризується позитивною динамікою. Створення нового іміджу українського турпродукту, конкурентоспроможного в нашій державі та за кордоном, комплексний підхід до розвитку туризму та курортів на регіональному рівні, підтримка розвитку малого та середнього бізнесу у туристичній сфері, зумовили неухильне зростання кількості туристів та обсягів наданих їм послуг [6].

Комплекс санаторно-курортних закладів України налічує майже 3,3 тис. санаторно-курортних закладів різного функціонального призначення (у місяць максимального розгортання налічують понад 482 тис. місць, 145,4 тис. місць функціонують цілорічно), з яких лікувальний напрямки мають 28%, решта спеціалізуються на наданні загальнооздоровчих послуг. Щороку оздоровлюється близько 3,0 млн. осіб, в тому числі 10-14% оздоровлених складають іноземні громадяни [6, с. 116].

Потужність оздоровчих закладів використовується лише на 30-40%. Курортні регіони потенційно в змозі прийняти у 2,5-3 рази більше відпочиваючих, у 2-3 рази підвищити ефективність господарської діяльності, а отже направити до бюджету більше відрахувань і сприяти підвищенню зайнятості місцевого населення [6].

Середньорічна завантаженість вітчизняних санаторно-курортних закладів становить 38-40%. Підвищення середньорічної завантаженості санаторно-курортних закладів в цілому потребує, окрім покращання якості послуг, забезпечення максимально потужного цілорічного функціонування, передусім за рахунок здійснення ефективного управління, гнучкої цінової політики, маркетингових та рекламно-інформаційних заходів [6]. Курортно-рекреаційним спрямуванням вирізняються вісім регіонів України: АР Крим – 31,2%; Донецька – 9,2%; Одеська – 8,4%, Львівська – 7,9%; Запорізька – 7,1%; Херсонська – 6,2%; Миколаївська – 4,4%. Дніпропетровська – 2,5% області. На решту припадає 23,1% оздоровлених осіб.

Для будь-якої держави необхідно мати належний рівень розвитку готельного господарства, адже він

сприяє поживленню усіх суспільно-економічних контактів та зв'язків, посилює економічний потенціал регі-

онів, піднімає рейтинг держави, окремих її міст у світовому співтоваристві.

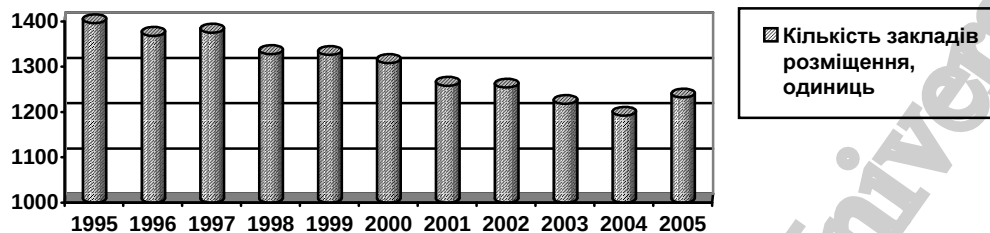

Рис. 1 Динаміка зміни кількості підприємств готельного господарства

На території України у 2005 р. функціонувало 1232 підприємства готельного господарства, в тому числі 788 готелів, 17 мотелів, 8 готельно-офісних центрів, 6 кемпінгів, 35 молодіжних баз та гірських притулків, 235 гуртожитків для приїжджих та 143 інших місця для короткотермінового проживання. Порівняно з 2004 р. їх кількість збільшилась на 40 одиниць, або на 3,4%. Це відбулося, в основному, за рахунок створення нових готелів, розширення кола звітуючи непрофільних підприємств, які мають на своєму балансі місця для короткотермінового розміщення. Серйозною проблемою залишається низька якість сервісу в готелях України при світових рівнях цін [6, с. 83].

Найбільшу місткість мають підприємства готельного господарства м. Київ (8246 номерів), АР Крим (5982), Дніпропетровської (4323), Львівської (3927), Одеської (3262), Донецької (3154) областей, найменшу – Кіровоградської (578), Миколаївської (702), Хмельницької (728) областей. У 2005 р. загальна місткість підприємств готельного господарства збільшилась у порівнянні з 2004 р. на 2,1 тис.місць і склала 106,0 тис. місць. Коефіцієнт використання місткості підприємств готельного господарства України виріс з 0,31 у 2004 р. до 0,33 у 2005 р. Починаючи з 2000 р., в Україні намітилась позитивна тенденція до зростання кількості осіб, що отримали послуги підприємств готельного господарства. Тільки упродовж 2005 р. у готелях та інших місцях для короткотермінового проживання було обслужено 3938,2 тис. приїжджих, що на 30,5 тис., або 0,8% більше, ніж у 2004 р.

Поступові зміни на краще в економічній ситуації створили об'єктивні передумови для розвитку сприятливого для туристичної діяльності ринкового середовища. Позитивні результати дала й державна туристична політика, перш за все, через впровадження системи ліцензування, що посилило контроль за якістю туристичного обслуговування [2].

Від 48% до 67% обсягів туристичної діяльності в Україні забезпечують підприємства АР Крим, м. Києва та Одеської області. На Карпатський регіон (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області) припадає 5-12% загальних туристичних обсягів туристичної діяльності [6].

Важливою складовою стратегії сталого розвитку є питання підготовки кадрів для туристської галузі. Створення системи підготовки та підвищення кваліфікації туристичних кадрів України відбуватиметься через навчання і стажування у спеціалізованих навчальних закладах держав-членів ЄС. Так, у зв'язку з пропозиціями по розвитку українсько-німецьких зв'язків у сфері підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів туристичного та готельного профілю німецької компанії "Іннова Приват Академі ГмбХ" рекомендовано Інститут туризму Федерації профспілок України для встановлення безпосередніх

зв'язків і розробки спільних програм в сфері туристичного та готельного бізнесу, конкретних проектів з теоретичної та практичної підготовки кадрів готельного господарства у відповідності до міжнародних стандартів, у тому числі шляхом створення спільного підприємства.

З метою ознайомлення з прогресивним досвідом і новітніми технологіями у сфері туризму та готельного господарства, залучення до міжнародних стандартів якості туристичного обслуговування, що існують у світовому, в тому числі європейському, туристичному бізнесі, у м. Києві щороку проводиться ряд міжнародних виставкових і науково-практичних заходів, таких як Міжнародний турсалон "Україна".

На даний час в Україні на базі Навчально-науково-виробничого комплексу "Туризм, готельне господарство, економіка і право" реалізується спільний українсько-німецький проект "Модернізація професій готельної та ресторанної справи", в рамках якого, зокрема, створено модульний центр і учбовий готель. Німецькою Стороною запропоновано керівництву зазначеного навчального закладу здійснення ще одного спільного проекту "Сприяння підприємствам малого і середнього бізнесу в секторі туризму, гастрономії та готелів".

На виконання Протоколу офіційної зустрічі по співробітництву в галузі туризму між Державною туристичною адміністрацією України та Державним туристичним навчальним комплексом м. Кремс (Австрія), підписаного 21 січня 2003 р., здійснюється взаємний обмін студентами та фахівцями туристичної галузі, у тому числі з Інститутом економіки та права "Крок", Київським університетом туризму, економіки і права, Інститутом туризму Федерації профспілок України.

На даний час в м. Одеса реалізується спільний проект, запропонований Федеральним міністерством освіти, науки та культури Австрії, організацією "KulturKontakt" і туристичною школою м. Бад-Леонфельд. Метою проекту є трансфер ноу-хау в сфері підготовки туристичних фахівців.

Перехід до сталого розвитку туризму в Україні багато в чому визначається активною участю в цьому процесі туристичних регіонів. Для цього необхідно забезпечити розробку регіональних програм і місцевих стратегій стійкого розвитку.

Мета таких програм – обґрунтувати основні напрями переходу областей до сталого розвитку з урахуванням їх ефективної участі в загальній системі по реалізації цього процесу. Розробка програм, що відображають регіональні аспекти України, повинна здійснюватися як в рамках діючої системи державних прогнозів і програм соціально-економічного розвитку країни (як окремі розділи короткострокових, середньострокових і довгострокових прогнозів), так і як самостійні програмні документи, направлені на рішення всього комплексу соціальних,

економічних, екологічних проблем або окремих, самих проблемних, ситуацій на даній території.

Регіональні програми повинні враховувати: місцеві інтереси і проблеми сталого розвитку; наявні ресурси і необхідність їх збереження; соціальні і економічні аспекти; пріоритетність загальнодержавної програми сталого розвитку.

Виходячи з цього, в кожному регіоні повинні визначатися конкретні заходи, спрямовані на формування структури туристичного господарства на принципах сталого розвитку. Серед таких заходів у першу чергу необхідно здійснювати ті, які передбачають: вдосконалення регіональної структури економіки з урахуванням локальних екосистем; розвиток галузей і видів діяльності на основі наявних природних ресурсів з використанням прогресивних, адаптованих до місцевих умов технологій, що гарантують охорону навколишнього середовища; створення комфортних умов мешкання населення в міських і сільських поселеннях.

Дуже важливу роль для сталого розвитку туризму в Україні відіграє участь у Національній програмі Тасіс, яка створена для підтримки малих і середніх підприємств з метою забезпечення ефективного функціонування туристичної інфраструктури за напрямками міжнародних транспортних коридорів. У 1994 р. II Загальноєвропейська (Критська) транспортна конференція визначила 9 основних маршрутів МТК, III Загальноєвропейська транспортна конференція (1997 р.) до 9 коридорів додала 4 загальноєвропейські транспортні зони.

Критська конференція проходила в рамках Європейського співтовариства і визначила транспортні Коридори, 4 з цих 9 проходять територією України. За результатами досліджень англійського інституту "Рендел", щодо коефіцієнта транзитності, Україна займає перше місце в Європі. Але на сьогодні ступінь використання транспортної інфраструктури України ще досить низький. Прийняти Програму розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей у 2004-2010 рр., затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2004 р. № 612. Загальною метою проекту є облаштування національної мережі міжнародних транспортних коридорів сучасною туристичною інфраструктурою, сприяння створенню конкурентоспроможного національного туристичного продукту та забезпечення сталого розвитку національної мережі міжнародних транспортних коридорів.

Основним вектором, на який має бути спрямований перехід до сталого розвитку туризму в Україні, є вектор соціалізації туризму, або розвиток в країні соціально-відповідального туризму. Соціально спрямовані види туризму – дитяче-юнацький; для людей з особливими потребами; заохочувальний (інсентив-туризм) для соціально незахищених верств населення. Механізм їх функціонування включає:

- державну систему пільг для суб'єктів індустрії туризму, які задіяні в даному сегменті;
- ліцензування даного напрямку діяльності;
- формування мережі спеціалізованих центрів обслуговування туристів в соціальних категоріях;
- нормативно-правове та законодавче забезпечення соціального туризму.

Пріоритетними напрямками розвитку туризму в Україні є курортно-лікувальний, культурно-пізнавальний, круїзний, релігійний, екологічний, активний та такі спеціальні види туризму як етнічний (фестивальний) та науковий.

Основними завданнями, визначеними для вирішення ефективного формування стратегії, є:

– створення, з урахуванням соціально-економічних інтересів та можливостей держави, ефективної моделі інвестиційної політики в галузі туризму;

– удосконалення організаційної структури управління; запровадження екологічних регламентів;

– удосконалення та розвиток законодавчої бази, що регламентує туристську діяльність.

Стратегія вдосконалення туристської індустрії в Україні передбачає здійснення державної політики з питань туризму як однієї з пріоритетних складових розвитку національної культури та економіки країни; державного стимулювання внутрішнього та іноземного (в'їзного) туризму), в тому числі через удосконалення системи оподаткування; державне фінансування відновлення пам'яток архітектури, культури, історії України; державну підтримку просування на міжнародний ринок туристського продукту України через міждержавні угоди та програми; створення сучасної інформаційно-маркетингової служби у сфері туристського бізнесу, в тому числі і на національному рівні; формування на регіональному та місцевому рівнях сприятливих умов для розвитку середнього та малого бізнесу; проведення широкомасштабних соціологічних досліджень прикладного спрямування з метою підвищення якості наданих послуг; внесення міністерствами та відомствами до своїх соціально-економічних планів і програм розділів сприяння розвитку туризму; розробку державного політики в сфері наукового забезпечення туризму в т.ч. системи підготовки кадрів та підвищення їх кваліфікації.

Стратегія спрямована на розвиток внутрішнього туризму та інтенсифікацію іноземного (в'їзного) на основі зосередження фінансових, інформаційних ресурсів, управлінських важелів на формуванні опорного туристсько-рекреаційного каркасу країни і формування і підтримки позитивного іміджу України на світовому туристичному ринку шляхом впровадження національної маркетингової стратегії вітчизняного туристичного продукту.

Реалізація стратегії повинна ґрунтуватися на інвентаризації природних, історико-культурних, інших туристсько-рекреаційних ресурсів та інфраструктури туризму, аналізі та оцінці їх стану; передбачати моніторинг стану ресурсів та інфраструктури туризму; спиратися на цю оцінку; спиратися на наявну статистичну базу з характеристики туристичних потоків.

Пріоритети сталого розвитку туризму – це формування соціально відповідального, екологічно спрямованого та економічно ефективного туризму як форми проведення населенням вільного часу на основі:

– розвитку національного туризму. Національним є туризм, забезпечений внутрішніми туристичними потоками та потоками іноземного (в'їзного) туризму, обслуговування яких здійснюється туроператорами-реціпієнтами (працюють "на прийом"), туроператорами внутрішнього ринку та туроператорами міжнародного туризму, які реалізують турпродукт (турпакет) закордонного (виїзного) туризму, прибутки від діяльності яких становлять внесок в державний бюджет;

– соціалізації туристичної діяльності, відродження в країні соціального туризму. Для цього необхідно запровадити систему пільг для туристичних дестинацій та суб'єктів індустрії туризму, які працюють в сегментах соціально орієнтованого туризму. Саме соціальний туризм, долучивши більш широкі верстви населення до подорожування, здатний створити стійкий внутрішній ринок туристичних послуг. А розвинутий внутрішній туристичний ринок є запорукою формування конкурентоздатного продукту і на ринку міжнародного туризму. екологізації туристичної діяльності в напрямку:

а) природо- та пам'ятоохоронної діяльності (посилення заповідального режиму, формування системи державного регулювання туристсько-рекреаційної діяльності (наприклад, через удосконалення нормативної бази, а саме гранично допустимих нормативів рекреаційно-туристичних навантажень); розширення мережі національних парків та інших рекреаційно-туристських територій; б) виховання екологічної культури як у туристів, так і у виробників турпродукту; в) ліцензування екологічно спрямованих видів туризму і надання їм пільгових умов функціонування, маркування екологічного продукту та екологічних дестинацій.

Формування туристсько-рекреаційної мережі країни, яка була б різнорівневою, мала лінійно-сітєвий характер і працювала за принципами "туристсько-логістичних коридорів". Це завдання потребує інвентаризації наявних ресурсів та інфраструктури, визначення їх стану та оцінки можливостей розвитку; визначення системи дискретних та ареальних елементів територіальної структури туризму, їх ієрархії, спеціалізації, рівня комплексності (сформованості), забезпеченості загальною та спеціальною інфраструктурою, інвестиційної привабливості; виявлення декількох перспективних дестинацій – брендів і їх "розкрутка" на рівні державних програм на ринку міжнародного туризму.

Формування "опорного каркасу" туристсько-рекреаційної мережі країни дасть можливість сконцентрувати фінансові, будівельні, кадрові ресурси, сформулювати конкурентоспроможний національний туристичний продукт для ринку міжнародного туризму.

На ринку масового іноземного туризму такими перспективними сегментами є: культурно-пізнавальний (екскурсійний) – формування пізнавальних турів по великих містах України з відпочинком в рекреаційних зонах Криму, Карпат чи лікуванням в санаторіях цих зон; екологічний у цих же рекреаційних зонах та національних парках; лікувальний; відновлення круїзів ріка-море. На ринку нестандартного попиту: релігійний; науковий; промисловий, техногенний, етнічний (фестивальний).

Перспективними центрами для розвитку іноземного (в'їзного) туризму мають стати всі міста, що є міжнародними аеропортами і крупними транспортними вузлами, мають порівняно потужну туристичну інфраструктуру, яка забезпечить різноманітність пропозиції – Київ, Харків, Львів, Одеса, Ялта, Дніпропетровськ, Донецьк.

Ареальними формами є курортні зони Криму та Причорномор'я, Карпатського регіону (Прикарпаття, Карпати, Закарпаття).

Тобто зусилля державної туристичної політики слід спрямовувати на:

- формування законодавчої та нормативно-правової бази;
- створення кадастру туристсько-рекреаційних територій, їх делімітації та надання їм відповідного статусу;
- цілеспрямоване формування туристсько-рекреаційних центрів та зон (за відповідними програмами) – розбудова загальної та туристичної інфраструктури, мережі закладів розміщення, харчування, дозвілля;
- кадрову політику держави з розбудови системи спеціальної освіти, зважаючи на комплексний, синтетичний характер діяльності в сфері туризму;

Зважаючи на обмеженість ресурсів, необхідність інтенсифікації та формування конкурентоспроможного продукту, основна увага повинна зосереджуватися на наступних питаннях: визначення пріоритетних напрямків та видів туризму і дестинацій; оцінці рівня розвитку та забезпеченості потужностями закладів індустрії туризму (заклади розміщення, харчування, дозвілля то-

що); удосконалення законодавчої бази та нормативно-правової бази з регулювання туризму; удосконалення системи управління туризму; розробка кадрової політики та науково-методичного забезпечення розвитку туризму і курортів; сприяння формуванню конкурентоспроможного туристичного продукту; розробка маркетингової стратегії з просування національного туристичного продукту на ринку міжнародного туризму, поглиблення міжнародного співробітництва;

Отже, в стратегії сталого розвитку важливо приділити увагу на: заходи із розвитку готельного господарства та санаторно-курортних закладів; заходи із розвитку дорожньої інфраструктури; заходи із розвитку мережі туристично-інформаційних центрів; заходи із розвитку в'їзного та внутрішнього туризму, а також екскурсійної діяльності, забезпечення належних умов безпеки туристів, захисту їх прав та законних інтересів; заходи із стимулювання дитячого та молодіжного туризму як ефективного засобу оздоровлення та виховання підростаючого покоління; запровадження нових та перегляд існуючих нормативних вимог до основних параметрів якості об'єктів туристичних і курортних послуг; створення сприятливих умов для розвитку інвестиційної сфери туризму і діяльності курортів, запровадження механізмів стимулювання для будівництва нових та реконструкції наявних об'єктів туристичної та курортної інфраструктури; здійснення заходів з посилення позитивного туристичного іміджу України на міжнародному туристичному ринку шляхом створення мережі туристично-інформаційних центрів в Україні та туристичних представництв за кордоном.

Висновки. Сутність сталого розвитку туризму полягає у формуванні екологічнобезпечної діяльності, такої діяльності суб'єктів сторін ринкових відносин (споживач – виробник), яка б за співвідношенням рівня розвитку та темпів розвитку була комплексно-пропорційною розвиткові економічної, соціальної та екологічної сфер.

Розвиток туристичної та курортної сфери України впродовж останніх років характеризується позитивною динамікою: зростають обсяги в'їзного та внутрішнього туризму, підвищується ефективність господарської діяльності підприємств та продуктивність праці. Поступальність та інтенсивність розвитку галузі буде залежати від комплексної та планомірної реалізації стратегії створення та підтримки конкурентоспроможного українського турпродукту, його розгорнутої реклами на внутрішньому та зовнішньому ринках, впровадження інновацій, залучення інвестицій, ефективності впровадження комплексного підходу до розвитку туризму та курортів на регіональному рівні.

Стратегія сталого розвитку ґрунтується на суспільно-географічних принципах комплексно-пропорційного розвитку та історизму і спрямована на розвиток внутрішнього туризму та інтенсифікацію іноземного туризму на основі зосередження фінансових, інформаційних ресурсів, управлінських важелів на формуванні опорного туристсько-рекреаційного каркасу країни, а також формування та підтримки позитивного іміджу України на світовому туристичному ринку шляхом впровадження національної маркетингової стратегії вітчизняного туристичного продукту.

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К., 2001.
2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) – К., 2002.
3. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теоретичні основи туризмології: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2005.
4. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: Монографія.-К., 2006.
5. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навчальний посібник. – Одеса, 2005.
6. Туризм в Україні. Статистичний збірник. – К., 2006.

Надійшла до редколегії 17.09.2007

ЛІНГВО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТВОРІВ ДЖОЗЕФА КОНРАДА (ЮЗЕФА КОЖЕНЬОВСЬКОГО)

Обґрунтовано та реалізовано методику лінгво-географічного аналізу творів художньої літератури (на прикладі літературної спадщини англійського письменника Джозефа Конрада).

There is substantiated and realised the procedure of the linguistic-geographical analysis of works of literature (on an example of a literary heritage of the English writer Josef Conrad) is realized.

Стан питання. Напередодні ювілею (150 років від дня народження) великого польсько-українського англійця і російського підданого Юзефа Коженівського – Джозефа Конрада (Джозеф Конрад (Юзеф Теодор Конрад Коженівський) народився у Бердичеві в 1857 р. Навчався у Кракові та Львові. У 1874 р. приїхав до Марселю, плавав юнгою на французьких суднах. Із 1880 р. – матрос, пізніше – капітан англійського торговельного флоту. У 1884 р. змінив російське підданство і став підданим Великої Британії) було проведено анкетування серед студентів ряду вищих навчальних закладів Києва (КНУ ім. Тараса Шевченка, Київський національний університет культури і мистецтв, Київський славистичний університет). В анкеті стояло одне запитання: "Що мені відомо про Джозефа Конрада?". Із кількох сотень відповідей найбільш популярними були наступні: "Політичний діяч" (можливо, це асоціації щодо відомого німецького політика Конрада Аденауера?); "Це відома людина, але мені вона не відома"; "Поки що нічого", "Нічого, шкода", "Перший раз чую"; "Був відомим географом" (мабуть, це, щоб догодити викладачеві); "Менеджер", "Видатний економіст", "Видатний чоловік"; "Нічогосінько, але прізвище знайоме"; "Щось знайоме, але не пам'ятаю", "Чула, але не пам'ятаю"; "Чула, з ним пов'язана якась легенда чи історія"; "Засновник готельних ланцюгів" (натяк на одного з батьків світової готельної індустрії Конрада Ріца). Можливо, якась частка 1% студентів могла б дати більш результативні відповіді, але їх в той час на парах не було. Певне пояснення такої реакції національної студентської молоді полягає у відсутності, навіть згадки про письменника у матеріалах солідних довідників визначних місць України, виданих як в СРСР

[14], так і в незалежній Україні [15], не знайшлося йому місця і в блискучих географічних [9] та історико-краєзнавчих [12] виданнях останніх років. А це, в свою чергу, ймовірно, пов'язане з русофобією Конрада, що відчувається в деяких його творах. Мученицькі страждання письменника вихлюпувалися на сторінки роману "Очіма Заходу", де відчувається сильна любов до Англії і ненависть до Росії. У 1911 р., працюючи над цим романом, Джозеф Конрад страждав від великого душевного надлому, адже у творі він торкався коренів власного роду. Відомо, що у 1861 р. батько письменника Аполлон Коженівський був заарештований як активний член польського підпілля і разом із сім'єю висланий до Пермї, а пізніше – до Вологди. У 1864 р., коли майбутньому письменнику було 7 років, у Чернігові померла його мати Евеліна Бобровська, а 1869 р. у Кракові помер батько Конрада. Разом із цим, творчості Д. Конрада в Україні та слов'янському світі присвячений ряд публікацій [7, 13, 17, 18]. І в Україні (Україні письменник присвятив книгу "Із спогадів" (1912), оповідання "Князь Роман" (1925), незавершену повість "Дві сестри" (1928)), і в Росії твори письменника видавалися помітними тиражами [1–6]. Згадується ця постать і в українській ресурсно-рекреаційній літературі [8]. При написанні статті було використано вищезгадані українськомовні та російськомовні твори Конрада, енциклопедичні [15], монографічні [17] та електронні [19–24] джерела, публікації у періодиці [7, 13, 18].

Мета роботи – провести лінгво-географічний аналіз (рис. 1) творів Д. Конрада, що може розглядатись як чинник стимулювання інтересу студентської молоді до творчості письменника.

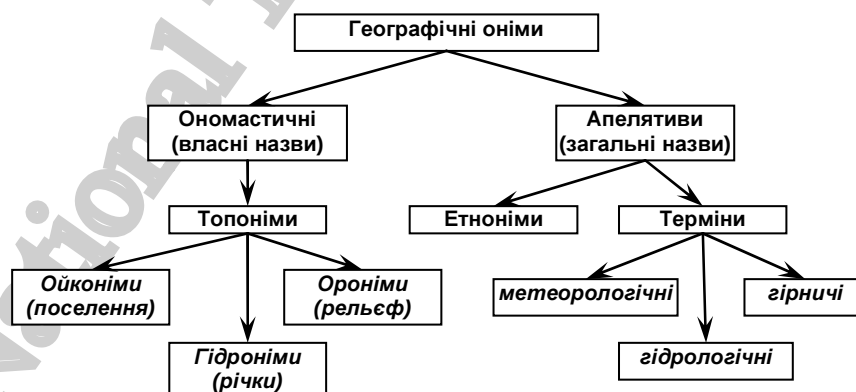

Рис. 1. Структура та ієрархія географічної термінології

Методика дослідження та виклад основного матеріалу. Для лінгво-географічного аналізу було відібрано ряд творів письменника: "Визволення", "Олмейрова примха" (роман має антиколоніальну, антирасистську спрямованість), "Кінець неволі", "Фальк", "Дуель", "Тайфун", "Завтра", "Тіньова смуга" (перший роман – "Олмейрова примха", який отримав схвальні відгуки Дж. Голсуорсі, вийшов друком 1895 р. Після його пуб-

лікування Конрад оселився в Кенті (Англія, Велика Британія) та повністю віддався літературній діяльності. Основні твори: романи "Негр із "Нарциса", "Лорд Джим", "Серце темряви", "Норстром", "Таємний агент", "Очіма Заходу", повісті "Юність" та "Фрейя семи островів", оповідання "Чорний штурман", "Кінець неволі", спогади "Дзеркало морів").

У визначених для лінгво-географічного аналізу творах відмічались географічні назви, об'єкти й явища природного походження, що блокувались, заносились у

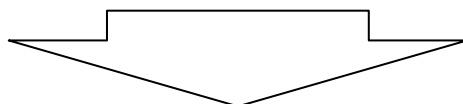
спеціальні бланки-алгоритми (рис. 2), підраховувались і подавались у вигляді діаграм.

1. Аналіз твору

Назва твору _____

Таблиця 1

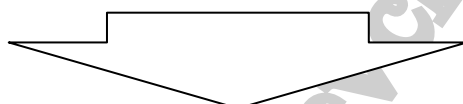
Сторінка	Географічний термін (явище, процес, поняття)	Географічні назви	Примітки
Разом			

2. Перенесення із таблиці 1 даних до узагальнюючої таблиці 2

Таблиця 2

Назва твору	загальна	Кількість і структура географічних термінів і назв у тому числі								Примітки
		географічні назви	геологія	рельєф	клімат, погода, атмосферні явища	води	ґрунтово-рослинний покрив	тваринний світ	інші	
Разом										

3. Побудова секторних діаграм на основі загального аналізу творів Конрада на їх географічність.

4. Аналіз даних граф "клімат, погода, атмосферні явища", "води" таблиці 2 в таблиці 3

Таблиця 3

Назва твору	загальна	Кількість і структура гідрологічних термінів і назв у тому числі					Примітки
		океанічних	морських	річкових	озерних	інших	
Разом							

Рис. 2. Алгоритм аналізу творів Д. Конрада

Зрозуміло, що ніякий лінгво-географічний аналіз не може передати або замінити сприйняття та розуміння художніх якостей твору, але як важіль або технологія такого розуміння цілком логічний. Вимоги до публікації не дають можливості дати хоча б загальну характеристику творів, висвітлити сюжет і головну ідею кожного з них, – це стосується і аналізу діаграм (рис. 3), які дають наочне уявлення про насиченість творів письменника географічною термінологією, її структуру і домінуючі дефініції (такими є в першу чергу гідрологічні та клімато-метеорологічні дефініції). Це природно, адже "... море стало для мене священним ..." – говорить Д. Конрад [2, с. 670]. Аналогічно у В. Обручева в його художніх творах однією із домінант є геологічна та геоморфологічна термінологія.

Принципова теоретична модель процесу дослідження має такий вигляд (рис. 4), де "партнери" – викладач і група студентів, "організація простору" – технічні засоби, джерела інформації, знаряддя праці, "стимули та строки" – ювілей Д. Конрада; нормальний "фізичний та психічний стан" та висока "мотивація" учасників дослідження є важливими чинниками реалізації мети.

Але, мабуть, найголовнішим для географів є нарис Д. Конрада "Географія і деякі дослідники" – своєрідний гімн географії, географічним відкриттям, географічним картам і героям-географам.

Наведемо лише деякі фрагменти з цієї роботи:

- "Можна з упевненістю сказати, що для більшої частини людства перевага географії над геометрією полягає в особливій привабливості географічних карт".

- "Земля – це сцена, і нехай точне знання її конфігурації полегшує нам навіть збагнення змісту самої п'єси, – однаково, головним для нас була й залишається драма людських зусиль, з її пануючою над усім пристрастю, втіленою в дії, що спрямовано, може сліпо, до успіху або поразки ..., які не можна відрізнити одне від одного".

- "Географія, єдина із всіх наук, виникла з дії й, більш того, – відважної дії, що так захоплює людей домашнього способу життя, схильних мріяти про суворі й несподівані випробування, як мріють в'язні за своїми ґратами про всі небезпеки й перипетії волі, настільки дорогої серцю людини".

- "Карти майоріли зображеннями дивних, пишних видовищ, незвичайних дерев, невідомих тварин,

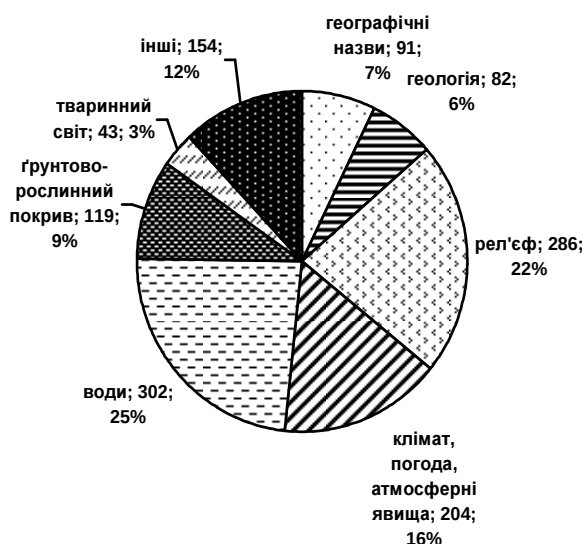
намальованих з різною точністю на теоретично "відкритих" континентах".

• "... море стало для мене священним завдяки книгам про подорожі й відкриття, що заселило його незабутніми тінями майстрів тієї справи, до якої в дуже скромній мірі призначено було стати причетним і мені; людей, великих у своїх зусиллях й у перемогах, що важко діставалися – людей, які відправлялися в путь,

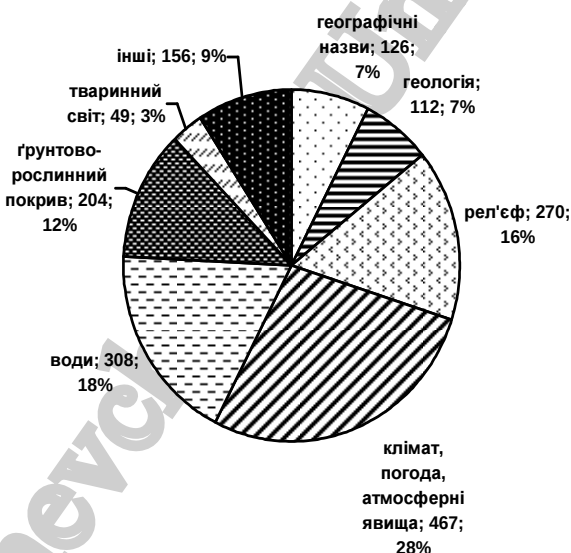
керуючись різними прагненнями й мотивами, – схвальними або грішними, але незмінно несучи у своїх серцях іскорку священного вогню".

Мабуть, у цих словах – життєвий подвиг письменника, його відношення до простору і часу, повага до Землі і, в першу чергу, до тих, хто її відкривав, хто на ній жив, живе і житиме.

Повість "Визволення"

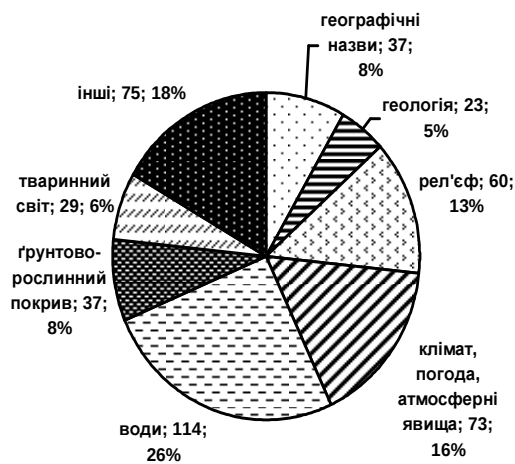
Роман "Олмейрова примха"

Повість "Кінець неволі"

Повість "Фальк"

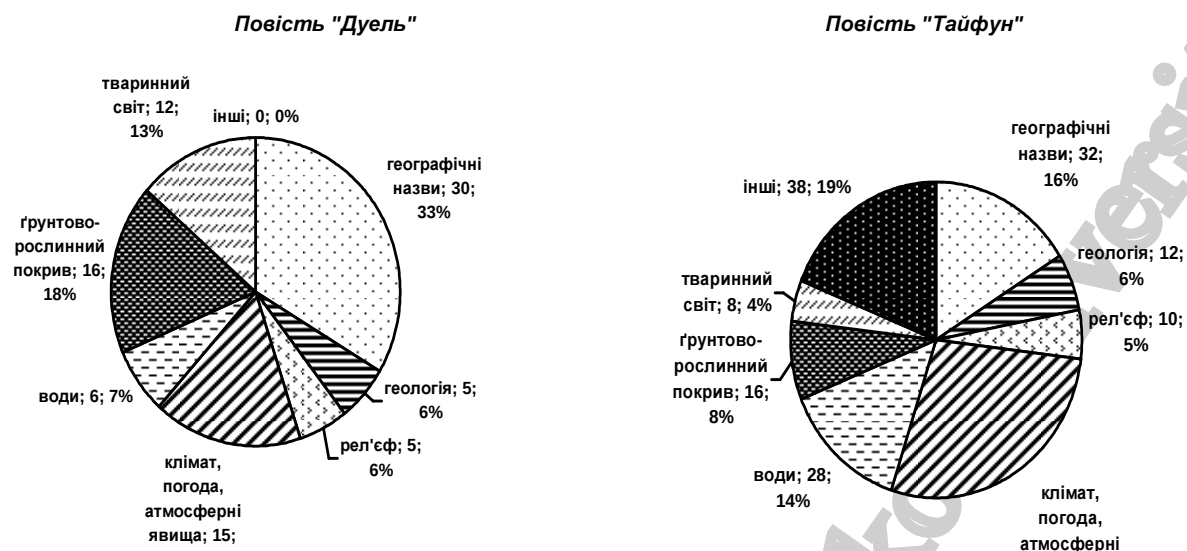

Рис. 3. Діаграми кількості та структури географічних термінів і назв у творах Д.Конрада (початок)

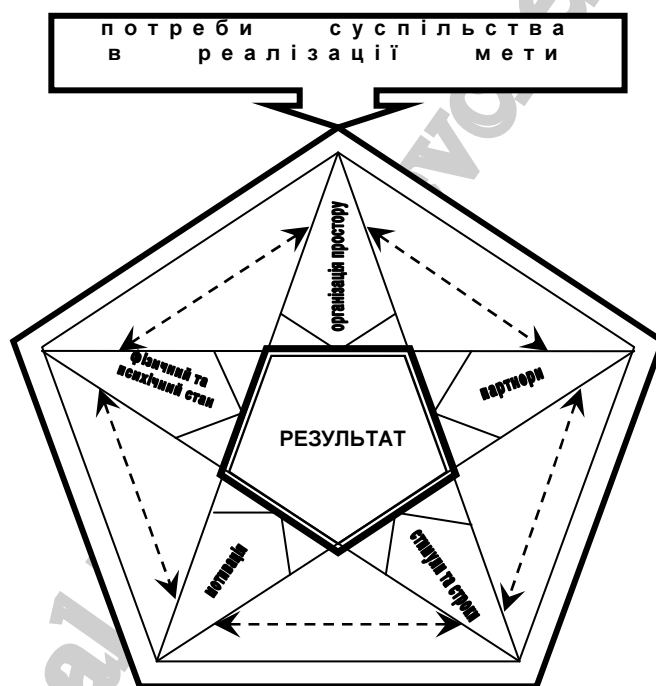

Рис. 4. "Знак успіху" ("Зірка результату") (структурно-логічна модель ефективної творчої роботи)

Рис. 5. Пам'ятник Джозефу Конраду на узбережжі Балтійського моря у м. Гдиня (Польща)

Рис. 6. Президент Українського географічного товариства, д-р геогр. наук, професор, член-кор. АПН України П. Шищенко та декан географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р екон. наук, професор, член-кор. АПН України Я. Олійник на відкритті меморіальної дошки на честь 150-річчя із дня народження Д. Конрада у с. Терехове Бердичівського району Житомирської області 27 вересня 2007 р. Напис на дошці: "В цьому будинку народився відомий англійський письменник Джозеф Конрад (Теодор Юзеф Конрад Коженівський) 03.12.1857 – 03.08.1924"

Висновки і перспективи подальших розвідок.

1. Аналіз діаграм показав, що домінуючими у творах Конрада є гідрологічні, океанографічні, клімато-метеорологічні дефініції. Разом із тим твори письменника містять широкий спектр інших термінів і понять природного походження – геологічних, ґрунтово-рослинних, фауністичних (іхтіологічних).

2. Постать уродженця України Конрада – чи не найвагоміший приклад гомогенних біосоціальних ресурсів для Великої Британії, як і постаті уродженців Великої Британії Уїнстона Черчилля та Флоренс Найтінгейл – для України. Гомогенні біосоціальні рекреаційно-туристські ресурси – специфічна складова рекреаційно-туристських ресурсів, місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, які народились на території однієї держави (у даному випадку – України), а проявили себе на території іншої (в даному випадку – Великої Британії); загалом гомогенні рекреаційно-туристські ресурси – ресурси "подвійного громадянства", ресурси-біпатриди.

3. Ювілей Конрада виступає своєрідним стимулом посилення інтересу як широкої української громадськості, так і вузівської молоді до англійської літератури в цілому та пригодницької, психолого-географічної літератури (твори Конрада) зокрема. Особлива увага має приділятися постатям, пов'язаним з Україною.

4. Подальшої підтримки та розвитку потребують акції як по вшануванню діяльності видатних українців за кордоном засобами монументального мистецтва (відкриття пам'ятників, стел, меморіальних дошок) (рис. 5, 6) і літератури (перспективні або реальні видання "Українці Великої Британії", "Українці в Тунісі" [10]), організація музейних експозицій тощо, так і заходи, які віддзеркалюють діяльність видатних іноземців в Україні (наприклад, серія публікацій і монографія з проблематики "Німці в Україні" [11] та ін.).

5. Поширювати досвід впровадження в навчальний процес географічних і природничих факультетів ВНЗ України (індивідуальні завдання, самостійна позааудиторна робота) творів класиків української та зарубіжної художньої літератури, яким притаманні висока мистецька цінність, духовно-психологічна привабливість, географічність (насиченість географічними образами та категоріями, географія та розмаїття подій) (В. Григорович-Барський, Леся Українка, І. Нечуй-Левицький, О. Гончар, П. Загребельний, М. Гумільов, Д. Конрад, Р.Л. Стівенсон, Стендаль (А.М. Бейль), Е. Хемінгуей, Марк Твен (С. Клеменс), Майн Рид, Жуль Верн, О. Дюма-ст., Д.Г. Байрон).

6. Подальшого розвитку і вдосконалення потребує методика та технологія лінгво-географічного аналізу творів художньої літератури – потенційних джерел додаткової інформації при набутті вищої географічної освіти.

1. Джозеф Конрад. Избранное. – Т. 1. – М., 1959. 2. Джозеф Конрад. Избранное. – Т. 2. – М., 1959. 3. Джозеф Конрад. Визволення. Твори. – Том перший. – К., 1929. 4. Джозеф Конрад. Олмейрова примха. Твори. – Том другий. – К., 1929. 5. Джозеф Конрад. Кінець неволі. – К., 1927. 6. Конрад Дж. Лорд Джім: Роман. – К., 1985. 7. Аринин В. По следам Джозефа Конрада // Литературная Россия. – 15 октября 1976. 8. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К., 2001. 9. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Відп. ред. О.М.Маринич. – Т.1. – К., 1989. 10. Гладілович А. Українці в Тунісі. – Дрогобич, 2005. 11. Євтух В., Чирков Б.В. Німці в Україні (1920–1990-ті роки). – К., 1994. 12. Івченко А.С. Вся Україна: Путівник. – К., 2006. 13. Костиця М. Співець морської романтики // Радянська Житомирщина. – 23 липня 1978. 14. Украина туристическая: Фотопутеводитель / Сост. С.С.Павловский. – К., 1986. 15. Україна: путівник. / Упоряд.: Зінкевич О., Гула В. – К., 1995. 16. Украинский Советский Энциклопедический Словарь: В 3-х т. / Под ред. А.В.Кудрицкого. – Т. 2. – К., 1988. – С. 121. 17. Урнов Д.М. Джозеф Конрад. – М., 1977. 18. Урнов Д. Вахта Джозефа Конрада // Вокруг света. – 1972. – № 2. – С. 45–50. 19. www.krugosvet.ru 20. www.peoples.ru 21. www.ivorld-art.ru 22. www.neo.magazine.ru 23. www.hot.ee/josephconrad 24. serg-klumenko.narod.ru

Надійшла до редколегії 03.09.2007

УДК 911.3

І. Винниченко, канд. геогр. наук

УКРАЇНЦІ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ

Проаналізовано просторові аспекти діяльності українців у країнах Балтії в історичній ретроспективі
There are analyzed the spatial aspects of Ukrainians activity in the Baltic countries at historical retrospective.

Попри нагальну необхідність, студіювання історії та сьогодення наших співвітчизників поза межами України й донині не набуло потрібних обсягу та змісту. Про багатомільйонне закордонне українство до сьогодні не створено як фундаментальної синтетичної праці, так і профільних видань. Зокрема, відсутні розвідки, що висвітлюють причини та історію міграції українців до інших країн, особливості їхнього розселення, соціальний стан, інші соціальні, економічні, статистико-демографічні характеристики. Студіювання українського етнокомпоненту в країнах розселення є справою не лише важливою, а й актуальною. Пояснюється це, зокрема, тим, що 2006 р. ухвалено Державну програму співпраці з закордонним українством на період до 2010 р., яка передбачає надання дієвої допомоги нашим закордонним співвітчизникам. А здійснити це ефективно, не маючи результатів комплексних наукових досліджень, очевидно, не можливо.

У 10-11 ст. південно-східна частина сучасної Естонії входила до складу Київської Русі. 1030 р. Ярослав Мудрий заснував м. Юр'їв (пізніше Дорпат, або Дерпт, нині Тарту), з університетом якого пов'язана доля багатьох українців. 1806 р. в ньому захистив докторську дисертацію закарпатець Іван Орлай; у 1829-31 рр. там же навчався в майбутньому історик, фольклорист та етнограф М. Закревський, у 1838-43 рр. – М. Гулак, педагог та громадський діяч, один із організаторів та керівників Кирило-Методіївського братства.

Число українців серед студентів університету зросло після 1896 р., оскільки того року Міністерство освіти в порозумінні з духовним відомством дозволило приймати до університету і вихованців духовних семінарій після складання ними додаткових іспитів [17, с. 74; 21, с. 162]. Тож наприкінці 1898 р. нелегально було створено Дорпатську українську студентську Громаду. Її Головою обрали Ф. Матушевського, який до вступу в університет вчителював у київській бурсі. Упродовж перших чотирьох років існування Громади її членами були також А. Яковлів (до того – вчитель черкаської міської школи); П. Горянський, філолог з Київщини, що вчителював потім у Криму; І. Білинський, родом з Уманщини; подоляни: В. Козловський (у 1918 р. – секретар посольства в Берліні), М. Синицький (згодом працював у Києві), П. Баскевич (працював пізніше на Поділлі інспектором народних шкіл), Л. Дложевський (згодом вчителював у Києві); С. Кравців; поляк К.-Ф. Редліх, син лікаря з Черкащини; грек з Одеси С. Макрі, Статут Громади склали Ф. Матушевський, А. Яковлів, К.-Ф. Редліх, С. Макрі.

На той час в Дорпаті постійно проживали українці: О. Черноусов, родом з Чернігівщини, вчитель реальної школи; А. Маршинський, податковий інспектор. В університеті тоді ж викладали: брат Лесі Українки М. Косач, асистент кафедри фізики; О. Остроградський, доцент фінансового права; О. Миклашевський, професор політичної економії і статистики (обидва походили з давніх старшинських полтавських та чернігівських родів); А. Царевський, протоієрей, викладач курсу православного богослов'я.

Студентська Громада на початку збиралась щосуботи в помешканні, що знімали Ф. Матушевський та А. Яковлів по вул. Техельферській, або ж в інших її

членів. На зборах обмінювались інформацією, з тим переходили до питань ідеологічного характеру, причому майже на кожних зборах виголошувався реферат з українознавства. В кінці лютого, як веліла традиція, Громада улаштовувала роковини Т. Шевченка; на них запрошувались і старші громадяни. Перші роковини організували наприкінці лютого 1899 р. в помешканні на Техельферській, на них А. Яковлів виголосив реферат на тему "Культурно-освітній рух у Галичині та на Буковині" [21, с. 162-167].

В жовтні 1905 р. Громаду легалізовано під назвою "Музично-драматичного товариства студентів-малоросів в Юр'єві" [9, с. 1]. Товариство ставило за мету "сприяти розвитку музичних та драматичних обдарувань своїх членів, сприяти поліпшенню матеріального положення їх та дати можливість розумової розваги". Для цього передбачалось: "а) збиратись для виконання музичних та драматичних творів; б) влаштовувати спектаклі, концерти та вечори; в) завести бібліотеку та читальну залу з загальною періодичною пресою" [9, с. 1].

Члени Товариства поділялись на: почесних (ними могли бути особи, які "особливо прислужились Товариству та користувались особливо його повагою"), засновників, дійсних (ними мали право бути лише студенти університету) та кандидатів в дійсні члени. Якщо перші та останні обирались загальними зборами за поданням членів Товариства, то дійсні члени – лише за поданням правління. У 1914 р. почесними членами були професор О. Люткевич, професор Харківського університету М. Сумцов [9, с. 2].

При Товаристві діяли хор та драматичний колектив, була своя бібліотека. Проводилась культурно-освітня робота: влаштовувались "літературно-вокально-музичні" збори, читались реферати, ставились спектаклі, організовувались концерти (так, у 1913 р. влаштовано "концерт-вшанування" пам'яті М. Лисенка в актовій залі університету) [9, с. 11-15, 18, 20, 22, 25].

На 15 листопада 1909 р. Товариство нараховувало 41 дійсного члена та 21 кандидата в дійсні члени [9, с. 8]. Восени 1915 р. було вже 12 членів (всі студенти), серед яких 6 медиків, 2 юристи, 2 агрономи, по одному хіміку та філологу. Голова – Г. Богданович, в правління, крім нього, входили М. Фабрикант, В. Ярослав, Ф. Шамрай, О. Круть [9, с. 28, 29].

В жовтні 1915 р. Товариство припинило своє існування. У листопаді 1907 р. в університеті постало "Волинське студентське в м. Юр'єві земляцтво" (статут затверджено радою університету 16 листопада того ж року). Метою земляцтва було "об'єднання студентів-волинців, що проживали в м. Юр'єві, задля взаємодопомоги матеріальної, навчальної та моральної". За статутуом земляцтво мало складатись з дійсних, почесних членів та кандидатів в дійсні члени. Почесним членом можна було стати, зробивши в касу земляцтва велику грошову пожертву [10, с. 1, 2]. На 1 грудня 1909 р. членами земляцтва були Б. Ненадкевич (голова), О. Цешковський (секретар), П. Буйнацький, М. Віжевський, В. Данилевич, Г. Жолтовський, Л. Зайончковський, Є. Ковалевський, О. Конахевнч, М. Копійковський.

М. Кульчинський, В. Кульчинський, А. Січинський, С. Ярославцев [10, с. 8].

15 лютого 1908 р. було затверджено "Статут Таврійського земляцтва студентів імператорського Юр'ївського університету", метою якого було "сприяти розумовому розвитку своїх членів, поліпшенню їх матеріального становища та надати їм можливість розумних розваг" [11, с. 1, 2]. Для цього передбачалось влаштування: засідань з читанням рефератів; спектаклів; "літературно-вокально-музично-танцювальних" вечорів; бібліотеки з читальнею.

Засновниками земляцтва були І. Гукович, А. Суворова, О. Олександров, Н. Клемпарський, Ф. Гольдберг, А. Вишняков, Є. Карпов, П. Рибальський, О. Шаповаленко, А. Ашкіназі та ін. [10, с. 3].

Обидва ці земляцтва припинили своє існування наприкінці 1910 р.

У другій половині 19 – на початку 20 ст. вагомий відсоток професорсько-викладацького та керівного складу університету становили наші співвітчизники. Професором мінералогії у 1903-18 рр. був В. Тарасенко; директором обсерваторії, професором астрономії (1894-1908 рр.), ректором (1903-05 рр.) – Г. Левицький; завідувачем катедри судової медицини (1895-1918), проректором (1917-18) – А. Ігнатовський та ін. [18, с. 163].

Українська Громада м. Валк (Валга) у 1917 р. видавала газети "Український голос" та "Досвід" [13, с. 643].

10 жовтня 1920 р. організаційною комісією Українського національного комітету в Естонії в приміщенні комітету (Таллінн, вул. Колесна, 10) було скликано надзвичайні загальні збори українських громадян. Присутні – секретар комісії І. Шевченко, уповноважені ініціативної групи українців у Ревелі Ф. Тарунцов, В. Потоцький, І. Сорokin, К. Ткаченко, Ф. Тимченко, "українські громадяни в числі 37 чоловік", голова юр'ївської колонії українців А. Таран та "шеф української дипломатичної місії в Естонії" Є. Голіцинський розглянули питання: про лік-

відацію колишнього українського національного комітету в Естонії (організованого 26 жовтня 1919 р. на засадах національного представництва); про створення нової української громадської організації в Естонії та прийняття її статуту. Оскільки "розкиданим на території Естонії українським громадянам необхідно мати в центрі свою національно-політичну організацію, яка може об'єднати їх, надати їм матеріальну допомогу та своєчасно захистити їх права та інтереси", було ухвалено заснувати в м. Ревель (нині Таллінн) нову громадсько-політичну організацію під назвою "Український національний комітет в Естонії", регламентувавши її особливим статутом [6, с. 5, 6].

Комітету, однак, було відмовлено в реєстрації, оскільки уряд Естонії та офіційне представництво України висловили свій протест [6, с. 7].

Від 1923 до 1940 р. в Таллінні діяв "Талліннський клуб громадян України в Естонії" (голова В. Потоцький; статут зареєстровано 25 квітня 1923 р.), метою якого було "об'єднати навколо себе всіх українських громадян на території Естонії в інтересах культурно-освітніх та національних, бути для них та їхніх родин приємним та корисним місцем відпочинку". Робота клубу полягала в організації літературних та музичних вечорів, драматичних вистав, "публічних промов, розважальних вечорів з іграми (більярд, доміно, лото, карти)" та ін. Заборонялось бути активними членами клубу учням шкіл, нижнім чинам військовослужбовців та юнкерам [5, с. 1, 2].

1934 р. на території Естонії проживали (станом на 1 березня) 34 українців [Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. – Житомир: РВДП "Льон", 1992. – С. 89]. Після радянсько-німецької війни 1941-45 рр. чисельність українців в цій республіці значно зросла внаслідок розподілу вихованців вищих навчальних закладів, припливу робітників на "будови народного господарства" тощо. Те ж стосується і інших балтійських держав (таблиця 1):

Таблиця 1. Чисельність українців в балтійських республіках СРСР (за даними переписів населення), чол. (за [1, с. 89, 136, 143])

Республіка	Рік перепису			
	1959	1970	1979	1989
Естонська РСР	15769	28086	36044	48271
Латвійська РСР	29440	53461	66703	92101
Литовська РСР	17692	25099	31982	44789

Початок організованого українського життя припадає на 1989 р., коли було створено Українське земляцтво в Естонії [1, с. 90]. Нині в цій балтійській державі дієвими є майже 20 українських організацій, значна частина яких входить о складу Конгресу українців Естонії [16, с. 63-66].

Південно-східна частина Латвії у 10-11 ст. входила до складу Київської Русі (Полоцької і Псковської земель).

У Дубултах 1868 р. відпочивала Марко Вовчок (М. Вілінська). На Балтійському семінарі вчителів викладав І. Малиновський. Наприкінці 19 ст. у Ризі існувала невелика українська колонія (службовці, робітники, студенти політехнічного інституту) [15, с. 2505].

На території Латвії перша українська організація постанала в січні 1911 р., коли в Ризі було створено "Українську громаду" – громадське об'єднання, що проіснувало до першої світової війни. До складу правління Громади входили О. Маршинський (Голова), Р. Корженевський (заступник Голови), П. Полтарев (секретар), І. Васильченко, М. Бабенко, О. Бацман, К. Галабутський, В. Грошовий, Є. Думанський, В. Косолап, Г. Сазонов, О. Форсюк [19].

Основною метою Громади було об'єднання українців на принципах взаємодопомоги та збереження своєї

національної ідентичності. Громаді вдалось об'єднати навколо себе українські сили Латвії, звернути увагу латиської та російської інтелігенції на проблеми українців. Напередодні першої світової війни у Ризі створюються український хор, театральні колективи.

В Державній Думі українці і латиші співпрацювали в Союзі автономістів, в тісних зв'язках з українськими діячами І. Шрагом і П. Чижевським був член Думи Яніс Чаксте (пізніше перший президент Латвійської Республіки) [14, с. 1258].

Весною 1917 р. на хвилі націоналізації були створені українські організації у 12-й армії, штаб якої містився у Ризі. Згуртовані українці обрали виконавчу раду армії, утворили український клуб. З червня видавалась газета "Український голос", редактором якої був С. Пилипенко, у майбутньому відомий український письменник. Делегати від українців 12-ї армії були присутні на Всеукраїнському генеральному з'їзді у Києві. Постала Ризька організація української партії есерів.

У 1919–1921 рр. у Ризі діяли: осідки посольства УНР під проводом В. Кедровського; консулату УНР під керівництвом В. Копашевського і у 1920 р. – делегації ЗУНР під проводом К. Левицького. Діяльність українських ор-

ганізацій в Ризі було припинено після захоплення влади більшовиками, зокрема, через їх антибільшовицьку спрямованість.

У січні 1933 р. у Ризі було створено Латиське-українське товариство (голова Я. Крейцбергс, секретар Я. Озолінш, члени правління М. Світличний, Л. Задорожний) [7, с. 1]. Статут Товариства (зареєстрований Ризьким окружним судом 31 грудня 1932 р.) ставив за мету створення найтісніших зв'язків між українським та латиським народами. Прямі зв'язки з Радянською Україною не були встановлені, однак проводилась спільна робота з організаціями Львова (Польща), Литовським українським товариством та ін. На 1 січня 1935 р. Товариство нараховувало 53 члени, через рік – 73 [8, с. 8, 9]. Серед заходів слід назвати літературно-музичні вечори, лекції, концерти, постановку п'єс, опери "Запорожець за Дунаєм". Припинилось існування Товариства 1940 р., після окупації Литви Радянським Союзом.

1920 р. на території Латвії проживали 1040 українців, 1930 р. – 1629, 1935 р. – 1844, 1943 р. – 11353, 1995 р. – 75315 [1, с.92]. Серед українців, що на початку 1990-х рр. проживали в країні, 60,5 тис. народились в Україні, близько 18 тис. – в Латвії. За переписом 1989 р. майже половина латвійців українського походження проживали в столиці республіки (43641 чол. або 4,8% населення Риги), значним було їх число у Лієпаї (8611), Вентспілсі (3237 чол.), Даугавпілсі (3903), Єлгаві (2871), Юрмалі (2069), з районів – у Ризькому (4965), Бауському (1743), Добельському (1604), Огрському (1462), Ліепайському (1441), Скабпільському (1349) [1, с. 92].

З початком "перебудови" українські організації постають в республіці вже 1988 р. У вересні того року було засновано Культурно-просвітне товариство "Дніпро" (Голови: В. Прудіс, В. Строй, Г. Крутий, І. Наливайко) та Український молодіжний клуб. Згодом постали інші організації [1, с. 92-93; 20, с. 260]. Нині більшість з діючих в країні українських громадських інституцій входять до складу Об'єднання українських товариств Латвії (Голова правління В. Луговський).

У 16-17 ст. Вільнюс, побіч Києва, Львова а Острога, був осередком українського руху: у місті здавна існувало православне братство, видавалися книжки, українці вчилися в єзуїтській колегії (з 1570 р.), згодом (з 1579 р.) академії, а також у братській школі (з 1589 р.) [12, с. 281].

Після поразки українських визвольних змагань Литва підтримувала український революційний рух, скерований проти Польщі (УВО, згодом ОУН), за допомогою напів-офіційних організацій – військової "Шауло" і Союзу визволення Вільни (Голова проф. М. Біржішка); в Каунасі друкувався орган УВО "Сурма", українські діячі діставали литовські паспорти, право азилу тощо. Представником УВО, пізніше ОУН, був сотник І. Ревюк-Бартович, який постійно перебував у Каунасі [14, с. 1300].

У 1920-х рр. у Віленському університеті (за польської влади) вчилася кілька сот українців, активно діяла українська студентська громада.

У Каунасі до серпня 1940 р. діяло Товариство литовців-українців (зареєстроване 20 січня 1928 р.). Воно інформувало литовців про українські проблеми і видавало бюлетень "Leituviu Ukrainieciui Draugijos Zinios". В роботі Товариства брали участь відомі на той час діячі В. Вороний, Ю. Мінів, П. Форостяний, а головою був професор М. Біржішка.

В жовтні 1933 р. у Каунасі було зареєстровано Українську національну Громаду в Литві. Вона, однак, проіснувала лише 4 роки [3, с. 2, 3]. Там же, в Каунасі, на початку 1934 р. (дата реєстрації 9 січня) було засновано Культурно-освітнє товариство українців у Литві. За статутом його метою було "об'єднувати литовців і укра-

їнців для тісної співпраці, розвивати і поширювати литовське та українське народне мистецтво і допомагати незаможним українцям". Для цього передбачалось влаштування спектаклів, концертів, викладів, рефератів та підтримання "тісного і товариського зв'язку з іншими культурними товариствами" [4, с. 25]. Товариство не стояло осторонь політичних проблем, уважно стежило за подіями на українських землях. Зокрема, 16 жовтня 1938 р. протоколом засідання правління було зазначено про надіслання урядам Німеччини, Англії, Франції та Італії меморандуму з протестом проти приєднання Прикарпатської України до Угорщини та Польщі.

Про роботу, що проводилась Товариством, дає уявлення протокол загальних зборів, що відбулись 18 лютого 1940 р. За попередній (1939 р. – І. В.) рік, зазначено в протоколі, "відбулось 3 загальних зборів; влаштовано свято об'єднання українських земель: улажено Шевченківське свято; відбулась вистава-баль; відбулось 8 рефератів; сходи, репетиції хору і репетиції до вистави було 60; відбулось 2 панахиди за полеглих за волю України під час подій на Карпатській Україні; управа вистаралась в Міністерстві освіти 550 літів за допомоги; започатковано допомоговий фонд; управа мала 19 сходи і розглянула 56 питань; Проводові Товариства довелося мати 8 аудієнцій у п. Міністра Внутрішніх справ і у п. Міністра оборони; захищаючи інтереси Товариства, його членів та інтернованих українців, Проводові Товариства довелося відвідати Державні уряди 58 раз, а громадські та приватні інституції 59 раз; управа Товариства доложила усіх старань, щоб інтернованих українців забезпечити часописами і книжками" [2, с. 40].

За переписом 1989 р. з 44789 латишів українського походження 35197 чол. (78,6 %) народились за межами республіки; з них 27956 осіб мігрували з України, майже 4 тис. – з російської Федерації, 0,7 тис. – з Казахстану. Того ж року громада українців Вільнюса нараховувала 13294 чол. (2,3 % столичного населення), Клайпеди – 7839 чол., Каунаса – 5227, Шауляя – 2739, Паневежіса – 1238; значним було число наших співвітчизників в Ігналінському районі (2456 чол.), Іоавському (1311), Тракайському (1149).

Народний рух за перебудову в Литві зініціював створення на теренах республіки національних громад. Однією з перших постала українська. Установча конференція Громади українців Литви, яка відбулась в жовтні 1989 р., схвалила конфедеративну форму діяльності цієї організації [1, с. 96-97].

1. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. – Житомир, 1992.
2. Государственный архив Латвийской Республики. – Ф. 402. – Оп. 4. – Спр. 5.
3. Государственный архив Латвийской Республики. – Ф. 402. – Оп. 4. – Спр. 713.
4. Государственный архив Латвийской Республики. – Ф. 584. – Оп. 1. – Спр. 1.
5. Государственный архив Эстонской Республики. – Ф. 14. – Оп. 2. – Спр. 71.
6. Государственный архив Эстонской Республики. – Ф. 14. – Оп. 11. – Спр. 158.
7. Государственный исторический архив Латвийской Республики. – Ф. 3108. – Оп. 1. – Спр. 5.
8. Государственный исторический архив Латвийской Республики. – Ф. 3108. – Оп. 1. – Спр. 7.
9. Государственный исторический архив Эстонской Республики. – Ф. 402. – Оп. 7. – Спр. 539.
10. Государственный исторический архив Эстонской Республики. – Ф. 402. – Оп. 7. – Спр. 616.
11. Государственный исторический архив Эстонской Республики. – Ф. 402. – Оп. 7. – Спр. 622.
12. *Енциклопедія українознавства*. Словникова частина. В 10 т. – Т. 1. – С. 281.
13. *Енциклопедія українознавства*. Словникова частина. В 10 т. – Т. 2. – С. 643.
14. *Енциклопедія українознавства*. Словникова частина. В 10 т. – Т. 4. – С. 1300.
15. *Енциклопедія українознавства*. Словникова частина. В 10 т. – Т. 7. – С. 2505.
16. *Закордонні українці: інформаційно-бібліографічний покажчик*. – К., 2005.
17. *Исаков С.Г.* Сквозь годы и расстояния. – Таллинн, 1969.
18. *История Тартусского университета*. 1631-1982. – Таллинн, 1982.
19. *Рижский вестник*. – Рига, 1911. – 20 января.
20. *Українці Латвії* (люди згадують, документи свідчать). – Рига, 2006.
21. *Яковлів А.* Українська студентка Громада в Дорпаті // 3 минулого: Збірник. – Т. 2. – Варшава, 1939. – С. 162-167.
22. *Dribins L.* Ukraini Latvijā. – Rīga, 1995.

Надійшла до редколегії 29.09.2006

ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДСУМКІВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2007 РОКУ

Проаналізовано основні електорально-географічні особливості позачергових парламентських виборів в Україні 2007 року. Проаналізовано основні зміни електорально-географічної ситуації в державі у порівнянні до парламентських виборів 2006 року та інших попередніх виборчих кампаній.

The basic electoral-geographical features of extraordinary parliamentary elections in Ukraine are analyzed to a 2007 year. The basic changes of electoral-geographical situation are analyzed in the state in comparison to parliamentary elections in 2006 and other previous hustings.

Вперше в історії України відбулися дострокові парламентські вибори. Їх результати дають інформацію для аналізу не лише політологам і соціологам, але й представникам інших наукових дисциплін, зокрема й політико-географам. Попри те, що загальні результати цих виборів не дуже істотно відрізняються від попередніх, в умовах дуже нестійкого балансу, що існує між різними групами політичних сил в Україні, навіть порівняно невеликі зміни у результатах можуть призвести до кардинальної зміни політичної ситуації у країні в цілому. Відповідно до цього, є надзвичайно цікаво і необхідно дослідити всі ті зміни, які відбулися в електоральній географії виборів, а також виявити основні тенденції, які проявилися за півтора роки розвитку електорально-географічних процесів в державі.

Внаслідок того, що парламентські вибори тільки відбулися, їх результати не досліджені в достатній мірі жодною із наукових дисциплін.

Основні питання, які виносяться для аналізу в даній статті – макрорегіональні особливості електоральної підтримки окремих партій і блоків – учасників виборчого процесу, а також електорально-географічні процеси і тенденції, які проявилися за період від попередньої парламентських виборів.

Дострокові парламентські вибори 2007 року відбулися всього за 1,5 роки після проведення чергових виборів. Причиною дострокових виборів стали складні і різновекторні процеси, що відбувалися у взаємодії між Секретаріатом Президента, Верховною Радою та Урядом України. Серед найбільш вагомих причин можна назвати такі: 1) несподіваний перехід СПУ із однієї коаліції в іншу; 2) неможливість Президента співпрацювати із Урядом та мати вплив на нього; 3) обмеження повноважень президента чинною коаліцією, зокрема через новий Закон про Кабінет Міністрів; 4) масовий вихід народних депутатів із фракції опозиції та приєднання їх до коаліції; 5) офіційно виголошені наміри коаліції сформувати конституційну більшість у ВР до травня 2007 року.

Політичні процеси, які відбувалися в Україні протягом усього зазначеного періоду, призвели до певної зміни політичних орієнтацій населення, які мали, зокрема, і регіональний характер. Попри твердження багатьох політиків, особливо із табору коаліції, про те, що

вибори нічого не змінять, певні зміни в електоральних симпатіях населення, все-таки, відбулися. Результати виборів основних партій і блоків по макрорегіонах України наведені у таблиці 1.

Для кращого осмислення результатів виборів їх підсумки наведені у розрізі основних електорально-географічних макрорегіонів – Західного, Центрального і Східно-Південного. До складу Заходу включені 7 областей, які до 1939-45 рр. не входили до складу СРСР; частка регіону по кількості виборців складає майже 20%. До складу Центру віднесені 9 областей та м. Київ, які розташовані в центральній і північній частині держави і є ареалом давнього розселення українців; частка регіону за кількістю виборців складає майже 33%. До складу Східно-Південного регіону входять 8 областей, АРК та м. Севастополь, територія цих областей інтенсивно освоювалась і заселялась лише з XVIII-XIX ст., а склад населення – неоднорідний; частка виборців регіону складає майже 48%.

Участь у виборах взяли лише 20 політичних партій та блоків, що є найнижчим показником за всю історію проведення парламентських виборів за партійними списками (1998 – 30, 2002 – 33, 2006 – 45). Це може пояснюватись як коротким строком проведення виборчої кампанії, так і розумінням більшості політиків та бізнесменів безперспективності "розкрутки" малорейтингових проєктів.

Явка на дочасних виборах була значно нижчою за традиційний для України показник ~70% і найнижчою за всю історію проведення всеукраїнських виборів – всього 62,4%. Традиційно явка була найвищою на Заході (понад 68%), що пояснюється більш високим рівнем політизації регіону та вищою часткою сільського населення (яке голосує завжди активніше); на середньому рівні була явка в Центрі і нижче середньої – на Сході і Півдні (60%); водночас, у політизованих останнім часом областях Донбасу, явка перевищувала середню і складала майже 66%. Співвідношення часток активних виборців за основними макрорегіонами залишилось практично таким же, як і в 2006 році (21:33:46 відповідно).

За партії і блоки, які подолали 3%-й бар'єр (як і в 2006 році їх 5), віддали свої голоси сукупно 89% всіх виборців, що є найвищим показником за всю історію парламентських виборів в Україні.

Таблиця 1. Основні результати дострокових парламентських виборів в Україні 2007 року (у розрізі макрорегіонів)

	Партія регіонів		БЮТ		НУНС		КПУ		Блок Литвина		СПУ	
	тис. гол.	%	тис. гол.	%	тис. гол.	%	тис. гол.	%	тис. гол.	%	тис. гол.	%
Захід	371,6	7,5%	2 451,6	49,3%	1 532,5	30,8%	74,0	1,5%	136,6	2,7%	78,6	1,6%
Центр	1 317,2	17,3%	3 430,6	45,1%	1 225,6	16,1%	385,1	5,1%	407,0	5,4%	185,7	2,4%
Схід і Південь	6 317,1	59,5%	1 271,0	12,0%	536,1	5,0%	797,3	7,5%	380,4	3,6%	403,4	3,8%
Україна	8 005,9	34,5%	7 153,2	30,8%	3 294,1	14,2%	1 256,3	5,4%	924,0	4,0%	667,8	2,9%

Партія регіонів, як і в 2006 році, здобула найвищий результат, при цьому поліпшила його більш як на 2 %. Традиційно, рейтинги партії на Сході і Півдні є найвищими (в 1,7 рази вище за середній), динаміка проти

2006 року позитивна і складає 1%; при цьому незначне погіршення результату сталося у найважливіших для партії областях Донбасу та Харківській. В Центральному регіоні партії вдалося найбільшою мірою поліпшити

свій результат, піднявши рейтинг більш як на 4%; зазначена динаміка практично однаково проявилася у всіх областях, найбільше (майже +7%) – у Кіровоградській, найменше (понад 3%) – у Києві й області. В областях Заходу, які, традиційно, найменш прихильні до "регіоналів", партії також вдалося поліпшити рейтинг на 1,5%; приріст у всіх областях склав від 1% і більше (найбільше – у Рівненській – 3% та Чернівецькій – 4%). На області Сходу і Півдня припало майже 79% всіх голосів за партію (у 2006 р. – майже 83%), на Центр – більше 16% (більше 13%), на Захід – менше 5% (менше 4%). Отже, основні зрушення в територіальній структурі виборців партії припали на Центральну Україну, яка у порівнянні з 2006 роком забезпечила помітно вищий (в 1,3 рази) результат за партію.

Блок Юлії Тимошенко, як і 1,5 роки тому, посів 2 місце, але при цьому розрив із 1-м місцем істотно скоротився. В середньому по Україні блок поліпшив результат більш як на 8%, при цьому всі без винятку регіони показали вищий (у %) результат. Найбільшим у відносному вираженні приріст результату зафіксований на Заході – майже 17% (в 1,5 рази проти 2006 року); найсильніше виріс результат в галицьких областях, Буковині та Рівненщині (16-20%), найменше – на Закарпатті (менше як на 9%). Дещо менше результат змінився у Центрі – 10% (менш як в 1,3 рази); найбільше зростання – на Вінниччині (понад 16%), найменше – у Києві, Чернігівській та Кіровоградській областях (6-7%), в решті областей – близько до середнього по регіону. Помітно менше результат БЮТ змінився на Сході і Півдні – лише 3% (більш як в 1,3 рази); найменшою мірою – в Криму і Севастополі (0,2 і 0,6%), а також Донбасі (1,4%); в решті областей регіону результат зріс майже на 4-6%. Відбувся також і певний регіональний перерозподіл голосування за БЮТ: зменшилася частка Центру у кількості голосів за блок із більш як 51% до 48%, натомість істотно зросла частка Заходу із 30% до 34%, та, незначно, Сходу і Півдня – із менш як 18% до понад 18%.

Блок "Наша Україна – Народна Самооборона" практично повторив результат півторарічної давності, набравши трохи більше 14% голосів. Загалом по Україні результат блоку зріс усього на 0,2%, але по різних регіонах динаміка електоральних симпатій була не однаковою. Так, на Заході, який є електоральним ядром для партій, що входять до блоку, "НУ-НС" зазнав основних втрат, погіршивши свій результат більш як на 2%; особливо помітною втрата рейтингу була в Івано-Франківській (9%), Чернівецькій (майже 7%) та Рівненській (майже 5%) областях, лише на Закарпатті вдалося поліпшити результат 2006 року більш як на 5%. В областях Центру результат поліпшився у порівнянні до минулорічного в середньому на 1%; водночас, тенденції в західній і східній частині регіону були дещо різними: якщо в центральнo-західних областях (Вінницька, Житомирська та Хмельницька), а також у м. Києві результат дещо погіршився (від 0,2 до 2,6%), то в центральнo-східних областях (Київській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Черкаській і Чернігівській) – поліпшився на 1-4%. В областях Сходу і Півдня результат блоку поліпшився, в середньому, на 0,4%; тенденції по областях також дещо відрізнялись: в Запорізькій, Луганській, Одеській і Херсонській областях, а також у м. Севастополі відбулось незначне погіршення результату (0,1-0,6%), в Криму, Дніпропетровській, Донецькій і Миколаївській областях – незначне поліпшення (0,2-0,9%), а в Харківській – помітне поліпшення (більш як на 2%). Відповідно до регіональної зміни рейтингів, відбувся також і регіональний перерозподіл голосів за блок по окремих регіонах. Так, частка Заходу у загальній кількості голосів знизилася

із 49% до 46,5%, Центру – зросла із 35,6% до 37,2%, Сходу і Півдня – також зросла із 15,4% до 16,3%.

Комуністична партія України досить помітно поліпшила свій результат у порівнянні до "провального" 2006 року, набравши на 1,5% голосів більше. Зростання рейтингу партії відбулося у всіх без винятку регіонах, але в різній мірі: так, на Сході і Півдні, які традиційно були прихильні до комуністів, середнє зростання рейтингу склало майже 3%, особливо значне – у м. Севастополі (5,6%), а також Луганській і Харківській областях (біля 4%); у Центрі рейтинг партії зріс майже на 1%, найбільше (по 1,5%) – у Вінницькій області та м. Києві; на Заході рейтинги партії виросли найменше – в середньому на 0,4%, при цьому в областях Галичини приріст найменший (0,2-0,3%), у решті областей регіону – більш помітний (0,5-0,6%). Відбувся також і певний перерозподіл "електоральної ваги" кожного із регіонів: питома вага Сходу і Півдня у голосах за КПУ зменшилась із 63,5% до 56,5%, Центру – зросла із 30,7% до 37,1%, Заходу – також дещо піднялася – із 5,9% до 6,4%.

Блок Литвина не лише кількісно, але й якісно поліпшив свій результат, подолавши 3%-й бар'єр. У порівнянні до 2006 року блок наростив свій рейтинг на 1,5%, набравши більший відсоток голосів майже у всіх регіонах, але головним чином у Центрі (+1,9%) та Сході й Півдні (+1,7%); дещо менш помітною була динаміка на Заході (+0,6%). Серед всіх регіонів найвищий приріст показали Запорізька область та м. Київ (понад 3%), також помітною була динаміка в Криму, Дніпропетровській, Закарпатській, Київській, Полтавській, Харківській і Хмельницькій областях (2,2-2,6%); мінімальні зміни результату зафіксовані в областях Галичини, а також Чернівецькій, Херсонській і Кіровоградській. Дещо змінилась і географія виборців блоку: частка Центра знизилась від майже 47% до 44%, Заходу – від 18% до 15%, а частка Сходу і Півдня – зросла з менш як 36% до понад 41%.

Соціалістична партія України вперше від моменту її створення опинилась поза межами парламенту, не подолавши 3%-й бар'єр. У порівнянні до минулорічних виборців партія втратила майже 3% свого рейтингу (знизився в 2 рази). У порівнянні із іншими партіями, географія підтримки яких змінилась не дуже помітно, регіональні рейтинги соціалістів зазнали докорінних змін, що сталося внаслідок різкої зміни ідеологічної орієнтації лідерів партії під час створення парламентської коаліції у липні 2006 року. Так, зокрема, рейтинг СПУ в Центральній Україні, яка завжди була електоральним ядром партії, знизився більш як на 8% (або майже в 4,5 рази!), на Заході – майже на 2% (в 2,2 рази), а на Сході і Півдні середній рейтинг зріс на 0,4% (насамперед, за рахунок Донецької області, 4 південних виборчих округи якої видали за партію просто фантастичний результат); в решті областей регіону результати не сильно змінились (від -2,6% до +1,9%). Завдяки катастрофічному падінню рейтингу в Центрі, регіональний розподіл голосів за партію зазнав принципових змін: якщо на всіх попередніх парламентських виборах центральнo-українські області забезпечували 60-70% всіх голосів за партію, то в 2007 році частка цього регіону впала до менш як 28%, знизилась також і частка Заходу із 13% до 12%, натомість частка Сходу і Півдня зросла із 27% до понад 60% (на одну лише Донецьку область припало майже 29% голосів партії, іще 11% – на Одеску).

Дострокові парламентські вибори, які вперше відбулися в історії українського парламентаризму, дозволяють зробити декілька висновків і зазначити на розвитку деяких тенденцій географічного характеру:

1) простежується певна тенденція щодо зниження рівня електорально-географічної поляризації – макси-

мальні і мінімальні результати партій по регіонах по-троху вирівнюються;

2) майже для всіх чільних партій простежується тенденція до електорально-географічної дифузії – поступового розширення географії свого впливу на території, що прилягають до тих територій, що традиційно є електоральною базою партій;

3) тенденція до максимальної консолідації голосів виборців за ті партії, які долають виборчий бар'єр (у 1998 році за партії-переможців віддали свої голоси 67% виборців, у 2002 – 75%, у 2006 – 78%, а в 2007 – 89%);

4) партії та блоки, які за 1,5 роки між виборами мало змінювали свою позицію, декларували на словах і реалізовували на практиці одні й ті самі гасла (незалежно від їх змісту, насамперед – БЮТ та КПУ), змогли істотно поліпшити свій результат; ті партії і блоки, які за 1,5 року неодноразово міняли свою позицію, йшли на численні компроміси (ПР і НУ-НС) – боролися за збереження свого результату; соціалістична партія, вчинок якої не сприйняла переважна більшість її традиційних виборців, втратила не лише значну частину свого електорату, але й основну (ядерну) зону своєї підтримки; результатом чого стало неподолання виборчого бар'єру;

5) вибори зафіксували, на жаль, майже повну відсутність у виборчій кампанії ідеологічних партій і блоків – соціал-демократичних, ліберальних, консервативних (за винятком крайніх лівих і крайніх правих – КПУ і ВО "Свобода"), натомість основними аргументами в політичній боротьбі під час виборів стали харизматичні особи лідерів та нічим не підкріплені економічно гасла соціального попудлізму.

Отже, позачергові парламентські вибори 2007 року продовжили, на наш погляд, ті електорально-географічні процеси, які започаткувалися в Україні з 2002 року і набули свого найбільш небезпечного розвитку на президентських виборах 2004 року. За винятком ротації у парламенті СПУ на блок Литвина, ніяких інших ані кількісних, ані якісних змін в партійно-політичному середовищі в Україні не відбулося. Можна припустити, що істотним каталізатором електорального розвитку в Україні стануть чергові (а не виключено, що й позачергові) президентські вибори. Відповідно до цього, наступні парламентські вибори, скоріш за все, матимуть доволі відмінну від нинішніх виборів конфігурацію, яка стосуватиметься як появи нових політичних гравців, так і еволюції вже відомих і популярних політичних партій.

Надійшла до редколегії 01.10.2007

ПРАЦІ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

УДК 911

І. Нестерчук, асп.

АНАЛІЗ ПРИДАТНОСТІ РОЗКРИВНИХ ПОРІД КОРОСТИШІВСЬКОГО БУРОВУГІЛЬНОГО РОЗРІЗУ ДЛЯ ЛІСОВОЇ РЕКУЛЬТИВАЦІЇ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЖИТОМИРЩИНІ

Розкрито та проведено геологічний аналіз розкривних порід Коростишівського буровугільного родовища. Показано, що дані розкривні породи цілком придатні для проведення лісової рекультивациі, що підтверджується станом створених на відвалах лісових фітоценозів. Виявлено роль геологічного аналізу розкривних порід відвалів для вибору стратегії проведення біологічної рекультивациі та оптимізації навколишнього середовища регіону.

The geological analysis of the open rocks of the Korostyshivsky brown coal deposit is given. It is shown that the said above open rocks are fit for the forest recultivation, which is proved by the state of created on the dumps forest phytozenoses. The role of the geological analysis of the open rocks of the dumps for the strategy choice for the biological recultivation and the environmental optimization of Zhytomyr region is elicited.

Постановка проблеми. Україна володіє потужною мінерально-сировинною базою – в її надрах зосереджено близько 20000 родовищ та проявів корисних копалин, з яких 7807 родовищ мають промислове значення [10, 11, 12]. У вартісному виразі розвідані запаси цих родовищ оцінено в 7-7,5 трлн. доларів США. Зважаючи на географічне положення України, наявність людських ресурсів, наближення родовищ до промислових центрів сприяє розвитку гірничовидобувної та переробної промисловості [1, 3]. Це зумовлює формування на території України потужного промислового комплексу та пов'язаних з ним техногенно-екологічних проблем, серед яких техногенне навантаження, забруднення довкілля продуктами гірничо-видобувної промисловості, розміщення відходів та відвалів, порушення гідроecологічних умов, активізація та розвиток негативних геологічних процесів. В комплексі заходів з охорони та відновлення природних ресурсів, оптимізації навколишнього середовища та раціонального природокористування в регіоні, пов'язаних з гірничовидобувною промисловістю, велику увагу приділяють також відновленню продуктивності порушених промисловістю природних комплексів.

Енергетична криза в Україні, пов'язана з недостатніми запасами нафти та газу, зумовлює необхідність диверсифікації джерел палива і підтверджує реальні можливості щодо подальшого приросту видобутку ка-

м'яного та бурого вугілля. Загальна площа вугільних басейнів становить близько 18000 км² (3% площі України). Загальна площа гірничих виробок становить 13000 км². В результаті добування та переробки вугілля відбуваються значні порушення природних ландшафтів. При цьому змінюється рельєф, гідрологічний режим місцевості, знищується ґрунтовий покрив, флора та фауна. Тому при добуванні та переробці цих корисних копалин обов'язковим ланцюгом технологічного циклу є рекультивация земель, основна ціль якої – відновлення продуктивності, естетичної та господарської цінності земель [7, 12].

Природні ресурси та природні умови – основа матеріального виробництва та життєдіяльності населення. Стан природного середовища, рівень використання, збереження і відтворення природних ресурсів значною мірою визначає темпи економічного росту, що зумовило розвиток, вивчення та поширення досвіду лісової рекультивациі Коростишівським буровугільним розрізом на Житомирщині. У зв'язку з цим є актуальним і дуже важливим проведення досліджень з вивчення рекультивациі порушених земель вищевказаним підприємством з метою їх оптимізації.

При виборі методу рекультивациі необхідно враховувати різні фактори. Традиційно в першу чергу враховуються господарські потреби регіону, а не геологічні особливості розкривних порід. Це не завжди доцільно,

адже в багатьох випадках детальне врахування хімічних та фізичних властивостей відвалів дозволяє вибрати найбільш економічно та екологічно доцільний метод рекультивациї. До основних показників, які визначають придатність порід для біологічної рекультивациї, відносять токсичність розкривних порід, кислотність, вміст елементів мінерального живлення, засолення. Більшість порід, які вилучаються при гірничих роботах з надр землі і складуються у відвали, характеризуються низькою забезпеченістю елементами мінерального живлення в доступній для рослин формі [4, 6]. При визначенні придатності порід для певного виду рекультивациї велике значення мають такі фізичні властивості, як механічний склад. Він обумовлює водний та повітряний режими як в тілі відвалу, так і в його верхньому рекультивацийному горизонті. Глинисті породи, схильні до запливання при зволоженні, утворення щільної корки та її розтріскування при висиханні, малоприсадибні для розвитку рослин. Піски легко перевіваються та мають малу водоутримуючу здатність. Вони також малоприсадибні для створення рекультивацийного горизонту. Не менш важливою характеристикою придатності відпрацьованих територій до біологічної рекультивациї є експозиція ландшафту, видозміна якої не завжди доцільна. Розрівнювання відвалів створює більш однорідні умови для росту, але воно супроводжується ущільненням, що погіршує фізико-механічні властивості, аерацію та водний режим ґрунтосуміші, пригнічує ріст коренів, знижує біохімічну активність ґрунту. Об'єм обхвату коренями ґрунтової товщі також суттєво менший, ніж на ґрунтах пухкого складення, в зв'язку з чим приживання та ріст багатьох рослинних порід на вирівняних відвалах значно гірше, ніж на не розрівняних [4]. Ось чому при проведенні геологічного етапу рекультивациї пропонується лише часткове розрівнювання – знімання високих вершин та гострих гребенів, зменшення крутизни схилів і т.д. При цьому ґрунт ущільнюється менше, ніж при повному розрівнюванні.

Об'єктом дослідження є природно-антропогенні геосистеми області як ландшафтно-планувального регіону. Предметом дослідження є їх ландшафтні, геоекологічні, ландшафтно-ерозійні, меліоративні, ландшафтно-функціональні та ландшафтно-планувальні характеристики у вигляді емпіричних статистичних, графічних і картографічних моделей.

Таким чином, при виборі методів рекультивациї відвалів необхідно обов'язково враховувати їх хімічні та фізичні властивості. Це дозволить значно зменшити економічні затрати при проведенні відновлення площ та отримати оптимальний екологічний ефект. В умовах Полісся України найефективнішим видом біологічної рекультивациї можна вважати лісовирощування [2, 5, 6]. У багатьох випадках детальний геологічний аналіз розкривних порід дозволяє відмовитися від селективного зняття гумусовмісного шару ґрунту, що значно здешевлює рекультивацийні роботи. Крім того, лісова рекультивация не вимагає інтенсивних робіт з розрівнювання відвалів. Навпаки, створення насаджень на частково вирівняних поверхнях сприяє розвитку більш різноманітних і, відповідно, більш стійких фітоценозів.

Виклад основного матеріалу. Коростишівський буровугільний розріз (Житомирська область) був закладений на лівому корінному березі р. Тетерів поблизу сіл Стрижівка та Кмитів [10]. В географічному відношенні район родовища – це підведене горбисте плато, з помітним пониженням в південному, південно-східному та східному напрямках. Родовище розташоване в межах південно-західної частини Українського кристалічного масиву і є крайнім північно-західним буро-вугільним районом дніп-

ровського басейну. Приурочено родовище до місцевої депресії кристалічного масиву, яка не має широкого поширення. Гідрографічна сітка представлена р. Тетерів з її притоками. В результаті геологорозвідувальних робіт, що були проведені на Коростишівському родовищі трестом "Укрбурвуглерозвідка" в 1946-1948 рр., детально розвідані Кмитівська і Стрижівська ділянки [9, 10].

Геологічний розріз району складений докембрійськими утвореннями та осадами третинного та четвертинного віку. Комплекс докембрійських порід виражений в основному гранітами, рідше пегматитами. Докембрійські кристалічні утворення під впливом процесів вивітрювання та ерозії поступово руйнувалися та у верхній своїй частині перетворювалися на первинні каоліни. Потужність останніх різна і змінювалася від декількох метрів до 70 м. Первинні каоліни в залежності від материнської породи поділяються на три різновиди: гранітовий, гнейсовий та магнетитовий. На розмитій поверхні первинних каолінів залягав осадковий комплекс порід, представлений третинними та четвертинними утвореннями.

Аналіз вивчення лісорослинних властивостей ґрунтовідвалів Стрижівського вуглерозрізу свідчить про придатність порід до заліснення. Уся стратиграфічна колонка товщі Коростишівського вуглерозрізу представлена породами легкого механічного складу. Основною фракцією є фракція крупного піску.

За даними тресту "Бурвугіль" типова стратиграфічна колонка розвіданої товщі виглядала таким чином (зверху вниз): сучасний ґрунтовий шар на водно-льодовикових дрібнозернистих пісках (0,5-2,0 м); червоно-бурі морені суглинки епохи дніпровського зледеніння (2,0-3,0 м); піски подморених дрібно- і середньозернистих (2,0-3,0 м); глини темно-бурі (до 1 м); глини різнобарвні (2-3,5 м); піски полтавські різнозернисті світло-сірі (13-15 м); супісі зеленуваті глауконітові (від 0 до 3 м); глини зеленуваті і жовто-сірі щільні (1,5-4,0 м); піски зеленуваті, крупнозернисті (0,5-1,0 м); вугілля буре (2,5-5,0 м); піски різнозернисті (0-3 м); кора вивітрювання гранітів.

Як видно з вищенаведених даних, стратиграфічна колонка для Стрижівського вуглерозрізу представлена породами легкого механічного складу. Переважаючою фракцією є фракція крупного піску.

Породи розкривних порід містять дуже мало карбонатів, у цілому їх можна вважати некарбонатними. Елементів ґрунтового живлення, зокрема фосфору, вкриті породи містять дуже мало. ґрунтосуміші на відвалах характеризуються величиною питомої ваги в границях 1,54-1,80 г/см³. Повітрязабезпеченість ґрунтів досить низька (29-36%). Такі фізико-хімічні властивості розкривних порід є досить придатними для розвитку кореневої системи рослин. Таким чином, стримуючим фактором розвитку лісових порід в даних умовах є недостатня кількість основних елементів ґрунтового живлення. Це зумовлює застосування методів інтенсифікації росту лісових культур.

На Стрижівському розрізі для лісової рекультивациї було відведено 250 га. На цій площі у 1968-1971 роках співробітниками УкрНДІЛГА були висаджені в розкривну породу 12 лісових порід у різних сумішах. У 1973-1974 рр. було проведено дослідження з оцінки стану та розвитку лісових насаджень. Серед деревних порід, які висаджувалися лише 6 видів з 12 виявили добру приживлюваність (сосна звичайна, сосна Банкса, береза повисла, вільха чорна, акація біла, акація жовта). Ці попередні дані дозволили виділити найбільш витривалі до складних умов середовища породи [8]. Але серед цих порід лише сосна звичайна має цінне господарське значення і є основною лісоутворюючою породою в Поліському регіоні. Тому в 2000 році було продовжено

дослідження стану лісових фітоценозів з вмістом сосни звичайної. Отримані дослідні дані свідчать про те, що

вплив початкових умов вирощування насаджень відчувається і через 30 років (табл. 1).

Таблиця 1. Показники росту сосни звичайної за варіантами досліджу

Варіант досліджу	Характеристика варіанту досліджу	Середній діаметр, см	Середня висота, м	Об'єм стовбура середнього дерева, м ³
1-й	Сосна звичайна + вільха чорна	17,5±0,63	21,1±0,25	0,26±0,022
2-й	2 Сосни звичайної + вільха чорна	17,7±0,79	22,3±0,10	0,27±0,025
3-й	Сосна звичайна + люпин багаторічний	14,0±0,93	18,9±0,22	0,17±0,023
4-й	Сосна звичайна (контроль)	10,8±0,38	13,8±0,16	0,09±0,010

Обміри проводилися за стандартними, прийнятими у лісовому господарстві методиками, об'єми деревини обраховувалися за лісотаксацийним довідником [13, 14]. Отримані результати обмірів сосни звичайної за допомогою методів перевірки гіпотез про середні значення та дисперсії були проаналізовані з метою виявлення значимості різниці їх середніх показників. Для вирішення поставленого питання застосовувалися попарні порівняння середніх значень обмірів сосни за методом оцінки різниці середніх незалежних вибірок [15].

Після аналізу розрахунків різниці середніх значень обмірів діаметру та висоти сосни на дослідних ділянках за методом оцінки різниці середніх незалежних вибірок, можна зробити висновок про не значимість різниці показників на ділянках "сосна звичайна з вільхою чорною в комбінації 2 : 1" та "сосна звичайна з вільхою чорною в комбінації 1:1". Решта комбінацій різниць середніх значень вважаємо значимою з рівнем вірогідності 99%.

Аналіз отриманих результатів свідчить про те, що середній діаметр сосни звичайної на розкривних породах коливається в межах 10,8 – 17,7 см, а висота – 13,8 – 22,3 м, залежно від умов вирощування. Аналогічні показники для сосняків 30-річного віку на природних ґрунтах в умовах свіжих сугрудків Полісся становлять, відповідно, 17,4 см та 16,7 м, в вологих сугрудках – 14,2 см та 14,9 м, у вологих суборах – 16,2 см і 15,9 м. Найбільший об'єм середнього дерева спостерігається в 1-му та 2-му варіантах досліджу при вирощуванні сосни звичайної з вільхою чорною. Найкращий ріст сосни звичайної спостерігається у культурах з чергуванням ряду вільхи чорної з двома рядами сосни звичайної. В цьому випадку діаметр та висота сосни, відповідно, в 1,6 рази більші за контроль. Майже така сама ситуація спостерігається і на третьому варіанті – в 1,6 і 1,5 рази, відповідно. У другому варіанті досліджу різниця з контролем становить – 1,3 та 1,4 рази, відповідно для діаметра та висоти.

Інтенсивність росту сосни звичайної у товщину у варіантах з вільхою чорною найбільш подібна до сосни звичайної, яка виросла в природних умовах свіжого субору. Але відношення діаметру до висоти в умовах досліджу дещо нижче (на 20%), ніж у насаджень на не порушених ґрунтах. В той же час, сосна, висаджена на чистих розкривних породах та з підсівом люпини звичайного відстає за діаметром від такої у свіжому суборі на, відповідно, 38% та 20%. Але відношення діаметру до висоти у таких насадженнях також не співпадає з сосною, вирощеною у природних умовах. Якщо розглядати відношення діаметру до висоти як показник гармонійності розвитку дерева, то можна зробити висновок про те, що сосна звичайна на розкривних породах розвивається досить нормально. У більш складних умовах чистих розкривних порід, де має місце недостача азотного живлення, спостерігається певне відставання за діаметром і висотою від середніх показників насаджень у природних ґрунтах. Подібні закономірності характерні і для ділянок з підсівом люпини багаторічного. Під впливом вільхи чорної розвиток дерева проходить зі збіль-

шенням приросту по діаметру, з відносно уповільненим приростом по висоті.

Таким чином, розвиток культур сосни звичайної у суміші з вільхою чорною проходить досить інтенсивно, наближаючись до показників такого для умов свіжого сугрудку на природних лісових ґрунтах. Меліоративна роль вільхи чорної полягає в тому, що вона покращує азотний режим новоутворених ґрунтів.

Як свідчать результати обмірів, меліоративна роль люпини у азотному живленні сосни звичайної на відвалах розкривних порід Стрижівського вуглерозрізу ефективна на початкових етапах розвитку рослин, через 30 років після створення насаджень практично зникає.

Відсутність достовірної різниці у таксацийних показниках сосни звичайної і вільхи чорної при різних співвідношеннях у насадженнях на відвалах розкривних порід дозволяє зробити певні практичні висновки. При створенні плантаційних насаджень лісгосподарські підприємства можуть підбирати комбінацію даних порід виходячи з суто економічних потреб. Екологічні умови можна розцінювати як рівнозначні.

Створення повноцінних лісових насаджень з використанням вищевказаних порід допоможе вирішити проблему ефективної рекультивациі відпрацьованих площ в умовах інтенсифікації розвитку гірничо-видобувної промисловості в даному регіоні.

Висновки. Геоекологічний аналіз території Коростишівського буровугільного родовища на прикладі лісової рекультивациі земель базується на основі комплексного підходу щодо оцінки геосистеми території, структури використання земельних і лісових ресурсів, рівня забруднення території внаслідок техногенного впливу гірничовидобувної промисловості, умов життєдіяльності населення та екологічної грамотності.

Таким чином, проведені дослідження свідчать про те, що перед вибором та проведенням біологічної рекультивациі обов'язковою умовою є ґрунтовний аналіз геологічних умов регіону. Детальний попередній геологічний аналіз розкривних порід дозволить правильно вибрати метод біологічної рекультивациі та оптимізації навколишнього середовища і прискорити якісне відновлення порушених ландшафтів.

Розвиток культур сосни звичайної у суміші з вільхою чорною проходить досить інтенсивно, наближаючись до показників такого на природних лісових ґрунтах. Це вказує на те, що для створення лісових насаджень на відвалах розкривних порід в умовах Полісся з успіхом можна використовувати сосну звичайну в комбінації з вільхою чорною в співвідношенні 2:1 або 1:1.

Результати дослідження можуть використовуватися для подальшої більш детальної розробки заходів з удосконалення нагальної здорової екологічної та соціально-економічної організації природокористування Житомирської області з урахуванням далекоглядних перетворень, а також при розробці територіальних комплексних планів охорони природи обласного та районного значення.

нах України. – Фастів, 1998. 3. *Воейков А.Е.* Воздействие человека на природу. – М., 1949. 4. *Гладкова Л.И.* Использование рекультивированных земель в сельском и лесном хозяйстве. Обзорная информация. – М., 1977. 5. *Данько В.Н.* Лесные рекультивации отвалов открытых разработок Ураины, их состояние и задачи // Прогнозирование использования земельных ресурсов Украинской ССР и Молдавской ССР. – Т. 2. – К., 1971. 6. *Дороненко Е.П.* Рекультивация земель нарушенных открытыми разработками. – М., 1979. 7. Екологічна ситуація Житомирщини // Статистичний збірник. – Житомир-К., 1988. 8. *Келеберда Т.Н., Данько В.Н.* Биологическая активность мелиорированных грунтов промышленных разработок // Рекультивация земель, нарушенных при добыче полезных ископаемых. – Тарту, 1975. – С. 93–100. 9. *Колесник М.И.,*

Зибровская А.В. Геологический отчет о детальной разведке Кмитовского и Стрижевского участков Коростишевского бурогольного месторождения. – Ч. 1. – Днепропетровск, 1948. 10. *Костриця М.Ю.* Географія Житомирської області. – Житомир, 1993. 11. *Руденко Л.Г.* та ін. Еколого-географічні дослідження території України. –К., 1990. 12. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К., 2004. 13. Лесотаксационный справочник / Под ред. В.К. Захарова. – Минск, 1962. 14. Программа и методика биогеоценологических исследований. – М., 1974. 15. *Дослехова Б.А.* Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований). – М., 1968.

Надійшла до редколегії 04.09.2007

УДК 911.3

В. Пацюк, асп.

ІНДУСТРІЯ ДОЗВІЛЛЯ ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

Висвітлюються та аналізуються сутнісні ознаки індустрії дозвілля як складової туристичної сфери. Розглядаються варіанти проведення дозвілля, здійснюється спроба його класифікації. Доводиться необхідність розвитку даного сектору індустрії туризму.

An essences signs of industry of leisure as a component of tourist sphere are lighted and analyzed. The variants of leadthrough of leisure are examined; the attempt of his classification is carried out. It is proved the necessity of development of given to the sector of industry of tourism.

Постановка проблеми. Останні два десятиріччя відзначаються поглибленим інтересом до проблем туризму, що обумовило активізацію прикладних досліджень туристичної сфери та її складових. Однією з таких складових є індустрія дозвілля, різні аспекти якої розглядаються географією туризму та рекреаційною географією, а от чіткого визначення даного напрямку немає. Пояснюється це як відсутністю критерію виділення сегментів цієї індустрії, так і низьким рівнем її вивченості. Існує надзвичайно велика різноманітність підприємств, покликаних створювати і організовувати умови для проведення дозвілля, єдина класифікація яких відсутня, що, в свою чергу, ускладнює процес збору, систематизації та узагальнення інформації, яка стосується даного сектору. Це породжує необхідність формулювання поняття "індустрія дозвілля", виділення підприємств, що вона включає, та відповідне, концептуальне представлення ознак, за якими дані підприємства можна групувати.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є дослідити особливості функціонування індустрії дозвілля та на основі цього дати комплексне її формулювання; зробити детальний аналіз процесу дозвілля та за змістовними ознаками класифікувати його.

Основні результати дослідження. Відштовхуючись від того, що *індустрія туризму* розглядається як міжгалузевий господарський комплекс, який спеціалізується на створенні турпродукту, здатного задовольняти специфічні потреби населення в проведенні дозвілля в подорожі шляхом виробництва та реалізації товарів і послуг туристичного призначення [2, с. 60], ми спробували трактувати *індустрію дозвілля* як складову туристичної індустрії, куди входять підприємства розважального, культурно-просвітницького, спортивного та оздоровчого типу, основною метою яких є створення умов для повноцінного проведення відпочинку, задоволення духовних потреб людини, відновлення її психічних та фізичних сил.

Загалом для позначення даного сектору туристичної сфери, поряд із дефініцією "індустрія дозвілля", часто використовуються аналогічні їй "індустрія відпочинку", "індустрія розваг". Проте поняття "відпочинок" має дещо ширше значення, ніж "дозвілля" і включає відновлення сил через зміну або припинення діяльності з короткою перервою [3, с. 8]. Поняття ж "індустрія розваг", що використовує у своїх працях В.А. Квартальнов [1, с. 82], ми навпаки вважаємо завузьким, оскільки при проведенні дозвілля люди переслідують не лише розважальну мету.

Необхідність стимулювання розвитку індустрії дозвілля доводиться наступною тріадою переваг: 1) рівень її розвитку безпосередньо впливає на туристичний вибір певного регіону; 2) вона сприяє відновленню психофізіологічних сил місцевого населення, задіяного в господарській діяльності; 3) збільшує надходження до місцевого бюджету.

У нашому дослідженні ми орієнтувалися на дозвілля, що люди проводять поза межами власної оселі, не приймаючи до уваги ті види діяльності, якими вони під час відпочинку займаються вдома.

Види діяльності, здійснюваної під час дозвілля, можуть бути найрізноманітнішими: фізичні навантаження (прогулянки, спорт), аматорські заняття (збирання ягід, грибів, мисливство, риболовля), зацікавлення світом мистецтв (відвідування театрів, кіно, музеїв, участь у художній самодіяльності), інтелектуальна діяльність, спілкування за інтересами на основі вільного вибору, розваги (активні, пасивні), подорожі заради задоволення тощо [3, с. 8].

Ознайомившись із різноманітними аспектами проведення дозвілля, ми спробували його класифікувати за різними ознаками:

1. *За кількістю учасників – індивідуальне* (самостійне відвідування певних закладів, таких як театри, музеї, парки, бібліотеки, характерне, як правило, для самотніх людей або для осіб, що вирішили усамітнитись), *сімейне* (відпочинок у колі родини: виїзд на природу, відвідування концертних програм), *групове* (колективне проведення дозвілля разом з друзями: відпочинок в казино, дискотеках, барах).

2. *За віковою ознакою – молодіжне* (характерний активний відпочинок з відвідуванням розважальних закладів, дискотек, спортивних змагань), *доросле* (переважає відвідування закладів ресторанного типу, кіно-театрів, концертних залів), *"третього віку"* (відвідування театрів, музеїв, садово-паркових зон).

3. *За характером організації – активне* (проведення відпочинку характеризується значними витратами фізичних сил – відвідування дискотек, спортивних установ тощо), *пасивне* (відрізняється розміреним проведенням часу – відвідування бібліотек, театрів, парків тощо).

4. *За сезонністю – можливість цілорічного відпочинку* (у закладах під дахом), *сезонне* (відпочинок у природних умовах).

5. *За територіальною ознакою – міське* (безпосередньо в межах міста), *приміське* (проводиться в примі-

ських зонах та сільській місцевості, як правило, відвідування баз відпочинку).

6. *За тривалістю* – короткочасне (кілька годин), середньої тривалості (1-3 дні), довготривале (понад 3 дні).

7. *За метою (за головним мотивом)* – розважальне (відпочинок на дискотеках, в розважальних комплексах), культурно-пізнавальне (театри, музеї), спортивне (зайняття спортом та відвідування різноманітних змагань), рекреаційне (відвідування парків, пляжів, баз відпочинку), змішане (поєднуються декілька типів).

8. *За доступністю* – загальнодоступне (не потребує значних прибутків – відвідування парків, музеїв, театрів), доступне для середнього класу (заклади ресторанного типу, бази відпочинку), елітне (відвідування закритих еліт-клубів).

9. *За умовами організації* – природні (парки, пляжі), штучностворені (казино, спортивні клуби, театри тощо).

10. *За гостротою отримуваних відчуттів* – спокійне (не викликає значних переживань), екстремальне (підвищує рівень адреналіну: стрибки з парашутом, дайвінг, маунтинбайкинг тощо).

11. *За орієнтацією інтересів* – професійно орієнтоване, конфесійно орієнтоване, вільно орієнтоване.

До індустрії дозвілля відносяться підприємства (організації, заклади), що мають за мету створити умови для ефективного відпочинку. Такими одиницями є підприємства з яскраво вираженим розважальним характером діяльності – цирки, зоопарки, атракціони, парки

відпочинку тощо; різноманітні видовищні підприємства – театри, кінотеатри, концертні зали. Багато людей проводить вільний час займаючись спортом та відвідуючи спортивно-видовищні заходи, що відбуваються на стадіонах, в спортивних залах, басейнах; інші – долучаючись до культурних цінностей (в бібліотеках, музеях, на виставках).

Хоча до індустрії дозвілля відносять підприємства різної направленості, проте діяльність більшості з них пов'язана із задоволенням потреб людини у розвагах. У той же час, до основних характеристик процесу розважання відносять: добровільний вибір виду розваг людиною; необмежений перелік видів розваг; попередню підготовку особистості до споживання розваг; постійну зміну розваг; комбінування розваг з іншими заняттями (наприклад, відпочинок та розваги, спорт та розваги, розваги та навчання); періодичність споживання розваг [1, с. 84].

Проаналізувавши особливості функціонування вищерозглянутих закладів, ми спробували їх класифікувати за різними ознаками (табл. 1).

Таблиця 1. Класифікаційні ознаки засобів дозвілля

Ознаки	Типи засобів дозвілля
За віковою ознакою	для молоді, для дорослих, для осіб "третього віку"
За територіальною ознакою	міські, приміські
За функцією	розважальні, культурно-просвітницькі, спортивні, оздоровчі
За доступністю	загальнодоступні, доступні для середнього класу, елітні.
За терміном дії	постійнодіючі, тимчасоводіючі
За формою власності	приватні, державні
За вмістимістю	малі (до 50 чоловік), середні (50 – 500), великі (понад 500)
За вартістю	платні, безкоштовні
За рівнем сервісу	визначається відповідно до якості інженерно-технічного оснащення, рівня обслуговування, набору основних і додаткових послуг
За розміщенням по відношенню до інших закладів даної сфери	Одиничне, групове (на невеликій території розміщено декілька закладів), комплексне (декілька закладів розміщено під одним дахом – різноманітні розважальні комплекси)
За періодом виникнення	традиційні, новітні

Соціальний ефект розвитку індустрії дозвілля проявляється в тому, що вона впливає на формування нових особистих та суспільних потреб та їх подальше задоволення; сприяє отриманню моральної насолоди та пізнанню духовних цінностей; слугує відновленню людини як трудової одиниці, а це опосередковано впливає на підвищення ефективності праці, внесення робітниками креативних ідей в трудовий процес.

У той же час, сучасна ситуація в Україні характеризується за період становлення незалежності розпадом індустрії дозвілля, сформованої ще в радянські часи, і виникненням нових тенденцій, пов'язаних зі зростанням в умовах ринкової економіки тих чи інших потреб (наприклад, казино, еліт-клуби тощо). Водночас, переважна більшість закладів спрямована на задоволення потреб платоспроможного населення, ті ж установи, що є доступними для широких верств населення перебувають в умовах морального виснаження.

Ще однією тенденцією, що має не зовсім позитивний зміст, є переорієнтація населення на проведення дозвілля, пов'язане з розвагами (відвідування дискотек, казино, залів гральних автоматів), та заняття престижними видами спорту (шейпінг, боулінг, більярд, великий теніс), тоді як інтерес до проведення дозвілля, спрямованого на

культурне збагачення, постійно знижується (відвідування музеїв, театрів, виставкових залів).

Висновки. Враховуючи постійно зростаючі потреби населення в оздоровленні, відпочинку та позитивних враженнях, необхідно активізувати зусилля з оптимізації розвитку індустрії дозвілля. Перш за все, необхідно вирішити такі завдання:

- заохочувати та стимулювати прибуткові інвестиції в індустрію дозвілля з метою удосконалення та розширення її інфраструктури;
- забезпечити внутрішню конвертованість послуг шляхом підвищення їх якості та розширення асортименту, поліпшення умов обслуговування відпочиваючих;
- сприяти впровадженню нових технологій та інновацій;
- урізноманітнювати структуру та розширювати мережу закладів відпочинкового типу;
- зробити доступними установи відпочинку та розваг для всіх категорій населення;
- диверсифікувати пропозицію із врахуванням інтересів та можливостей всіх вікових, професійних та соціальних прошарків населення.

1. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник. – М., 2003. 2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) – К., 2005. 3. Стафійчук В.І. Рекреація: Навчальний посібник. – К., 2006.

Надійшла до редколегії 11.09.2007

УДК 911.3

С. Мархонос, асп.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРАЦЕРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Розкрито сутність працересурсного потенціалу туристичної сфери і його територіальної організації. Визначено проблеми територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери України та фактори його формування.

The features of forming labour potential and territorial organization of tourism are considered in the article. The author draws attention to the problems of territorial organization of labour potential of tourism in Ukraine and defines the factors of its formation.

Туризм є явищем складним і багатоплановим. Туристична сфера є однією із складових економіки України, її діяльність спрямована на створення конкурентоспроможних на світовому ринку національних туристичних послуг на основі використання природної, соціальної, культурної спадщини та кадрового потенціалу країни. Один з найважливіших напрямків програми її реформ у нашій країні – перебудова систем управління галуззю. Особливе значення ця проблема набуває на рівні тих галузей, місце яких у ринковій економіці повністю змінюється на сучасному етапі, до таких галузей відноситься й туристична сфера.

Визначальними для майбутнього України є формування трудового потенціалу і перспективи його реалізації. Рівень і якість трудового потенціалу в період трансформації економіки вимагає переосмислення наукового доробку з питань його розвитку, регулювання зайнятості населення та врахування в дослідженнях тих суперечностей, умов та чинників, що визначають перспективи економічного зростання держави та утвердження нової економічної моделі зайнятості.

Суттєві перетворення в суспільстві найбільше впливають на процеси відтворення працересурсного потенціалу. Депопуляція і поглиблення процесу старіння населення у поєднанні із загальною соціально-економічною кризою і падінням рівня життя людей в Україні призвели до істотних змін якості працересурсного потенціалу. Актуальність географічного дослідження цих проблем посилюється у зв'язку з необхідністю вирішення конкретних завдань становлення регіональних та локальних ринків праці та регулювання зайнятості населення.

Туристична сфера з кожним роком набуває все більшого значення і важливим питанням є забезпечення її трудовими ресурсами. Саме тому, дуже важливим етапом є формування працересурсного потенціалу та його територіальна організація.

Мета статті полягає у дослідженні та обґрунтуванні суспільно-географічної сутності розвитку, структури та функцій працересурсного потенціалу туристичної сфери.

Трудові ресурси – це частина працездатного населення, яка володіє фізичними і розумовими здібностями і знаннями, необхідними для здійснення корисної діяльності [1, с. 19].

Поняття "працересурсний потенціал" було введено в обіг ще на початку 90-х років минулого століття, але кожний науковець визначає це поняття по-своєму. Працересурсний потенціал – це ширше поняття ніж робоча сила та трудові ресурси, він характеризує можливу кількість і якість праці і включає сукупність якостей, які визначають працездатність індивідів, в тому числі їх фізичний, психологічний і моральний потенціал, обсяг загальних і спеціальних знань і навичок [2, с.15]. Працересурсний потенціал – це сукупність кількісних і якісних характеристик здібностей і можливостей працездатного населення, що реалізуються, чи можуть бути реалізовані через існуючу систему відносин за участю у суспільнокорисному виробничому процесі [3, с.4].

Працересурсний потенціал туристичної сфери відтворюється в межах трьох основних підсистем: демографічної, соціально-економічної і соціально-психологічної.

Відтворення працересурсного потенціалу населення України і туристичної сфери перебуває в даний час у кризовому стані, а його динаміка характеризується зниженням народжуваності, шлюбоутворення, зростанням смертності, кількості розлучень, рівня безробіття, захворюваності працюючих.

Територіальна організація працересурсного потенціалу – відносно відокремлена функціонально-територіальна система, відкрита в бік відтворювальної бази регіону, в якій провідне місце належить самовідтворювальній функціональній одиниці (працересурсного потенціалу). Як суспільно-географічна система територіальна організація працересурсного потенціалу відображає закономірності відтворення працересурсного потенціалу на рівнях областей, окремих населених пунктів і систем розселення. Її властивістю є відносна стійкість у часі і просторі характеристик працевідтворювальних процесів, що пов'язані з особливістю розвитку регіонів. Умовою збалансовано розвитку території є не скільки наявність працересурсного потенціалу, скільки його впорядкованість в галузевому та територіальному відношенні [5, с. 81].

Дослідження працересурсного потенціалу в туризмі включає кілька послідовних взаємопов'язаних етапів:

- теоретико-методологічний (включає розробку концепції розвитку системи, виявлення елементів системи, компонентного складу, ієрархічних рівнів, системо-утворюючих зв'язків, вибір методів і основних напрямків дослідження);
- аналітичний (проведення аналізу демогеоситуації та стану ринку праці, виявлення особливостей функціонування і розвитку окремих їх складових; проводиться ретроспективний аналіз, що є передумовою прогнозування і визначає основні тенденції демогеографічного процесу, виявляє проблеми);
- прогнозний (розробка науково обґрунтованого прогнозу розвитку системи і створення моделі її стану на перспективу; визначає резерви і оптимальні параметри подальшого розвитку усіх підсистем працересурсного потенціалу з метою раціонального і ефективного його функціонування);
- практичний (дозволяє розробити конкретні пропозиції і рекомендації щодо регулювання відтворення працересурсного потенціалу, проаналізувати можливі варіанти розвитку).

Системне географічне вивчення працересурсного потенціалу туристичної сфери передбачає дослідження територіальних спільностей людей з точки зору динаміки, особливостей природного і механічного руху, статевовікової структури і умов, що забезпечують їх відтворення.

Як будь яка галузь економіки, туристична сфера потребує постійного притоку висококваліфікованих кадрів, організаторів і управлінців внутрішнього і міжнародного туризму, екскурсоводів, економістів, юристів, спеціалістів сфери обслуговування тощо.

В Україні відчувається потреба в туристичних кадрах вищої кваліфікації, всього в переліку спеціальностей, які потрібні на підприємствах туризму, нараховується не менше 60 найменувань. Як і в багатьох країнах світу, спеціалізована підготовка туристичних кадрів відстає від матеріальної бази туризму [4, с. 62].

Підготовку спеціалістів для туризму в Україні здійснюють понад 40 навчальних закладів II-IV рівня акредитації. Серед них виділяються спеціалізовані вищі навчальні заклади туристичного профілю: Інститут Туризму ФПУ; Київський університет туризму, економіки і права; Донецький інститут туристичного бізнесу; Академія туризму і готельного сервісу. Вони здійснюють підготовку спеціалістів вищого управлінського рівня, здатних організовувати туристичний сервіс на рівні міжнародних стандартів. Також проблему кадрового забезпечення туризму допомагають вирішувати Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Таврійський національний університет, Київський торговельно-економічний університет, Київський університет культури і мистецтв, Чернівецький університет, Львівський університет, Ужгородський університет, Харківська академія технологій та організації харчування, Таврійський інститут підприємництва та права, Ялтинський інститут менеджменту та інші.

Чисельність студентів, які навчаються за напрямом "туризм" з кожним роком збільшується. У порівнянні з 2001 роком у 2006 році кількість вищих навчальних закладів збільшилась майже вдвічі, це свідчить про те, що туризм з кожним роком набуває все більшого розвитку і потребує забезпечення висококваліфікованими кадрами.

Останнє десятиріччя туризм в Україні розвивається досить швидкими темпами, працересурсний потенціал туристичної сфери України зростає із збільшенням кількості туристичних підприємств. Також і зростає кількість проблем регулювання працересурсного потенціалу туристичної сфери України, серед яких варто виділити:

1) політика держави щодо зменшення кількості безробітних досить неефективна, так як не враховує особливості різних регіонів;

2) не існує регулюючого впливу на територіальні демографічні та соціальні процеси (стимулювання народжуваності, зменшення смертності);

3) моніторинг щодо стану регіонів, щодо забезпеченості туристичних підприємств кваліфікованими кадрами – поверхневий і не відображають повністю потреби підприємств у працівниках;

4) в основному вищі навчальні заклади, що готують працівників для туристичної сфери розміщені в Києві і це ускладнює доступ до туристичної освіти, наприклад, для жителів Західної України, де туризм розвивається дуже швидкими темпами, а рівень сервісу залишається на низькому рівні;

5) найбільша кількість туроператорів і турагентств знаходяться у Києві та інших великих містах, це ускладнює процес найму на роботу осіб з інших невеликих міст та селищ, що не мають відповідних підприємств;

6) найголовніша мотивація до праці – це заробітна плата, але вона територіально теж дуже різниться для різних територіально-адміністративних одиниць України і це є зрозумілим для туристичної сфери, так як не всі регіони однаково забезпечені туристичними ресурсами;

7) перепідготовкою та підвищенням кваліфікації туристичних кадрів займається недостатня кількість навчальних закладів і вони, в основному, розташовані в Києві.

Відсутність належної регіональної системи управління працересурсним потенціалом ускладнює територіальним органам влади можливість робити аналіз та прогнози соціально-економічних, організаційно-технологічних і соціально-демографічних структур. Зайнятість населення, як чинник гармонійного розви-

тку індивіда повинна ефективно вирішуватись на кожній території.

Для забезпечення повної зайнятості працездатного населення потрібна прогнозна оцінка працересурсного потенціалу. Працересурсний потенціал можна оцінити двома способами: за чисельністю працездатного населення без врахування відмінностей в його якості і за якістю трудових ресурсів, коли інтегральна оцінка працересурсного потенціалу є добутком чисельності працездатного населення на показник його якості.

Інтенсивний розвиток туризму потребує поглибленого процесу підготовки багатопрофільних спеціалістів для туристичної сфери й туристичної діяльності, але вітчизняними науковцями поки не виявлена і не обумовлена сукупність умов, які забезпечать якісне покращення їхньої підготовки.

Щодо перспективи територіальної організації працересурсного потенціалу туристичної сфери України, то слід зазначити, що з кожним роком туризм займатиме все вагомніше місце в економіці України, так як створюється все більша кількість туристичних підприємств, а це, в свою чергу, потребує забезпеченості висококваліфікованими працівниками. Вищі навчальні заклади постійно вдосконалюють навчальні програми за якими готуються спеціалісти туристичної сфери, і вже в недалекому майбутньому вітчизняні спеціалісти будуть відповідати міжнародним вимогам. Активно будуються різні види туристичних підприємств в усіх кутках України, що допоможе більш рівномірному розподілу економічних благ від туристичної сфери. Більшого значення набудуть курси підвищення та перепідготовки туристичних кадрів, так як науково-технічний прогрес не стоїть на місці і потрібно удосконалювати знання і вміння якомога частіше.

Необхідність дослідження науково-методичних основ відтворення працересурсного потенціалу туристичної сфери України зумовлена наступними обставинами:

- ситуаційними змінами, котрі мають місце як у вітчизняній економічній системі, так і у світовій;
- зростанням ролі та значення трудового потенціалу, як визначального капіталу, від ефективності відтворення, залежить не тільки працересурсний потенціал туристичної сфери, а й всієї держави;
- проблемами сучасного рівня розвитку трудового потенціалу, необхідністю аналізу його стану;
- недостатнім рівнем теоретико-методологічного обґрунтування сучасних сутнісних характеристик категорій трудового потенціалу, концепцій його відтворення;
- поглибленням взаємозв'язків трудового потенціалу і ринків праці України;
- необхідністю наукового обґрунтування заходів удосконалення державної регуляторної політики щодо підвищення ефективності відтворення трудового потенціалу з переважною опорою на власні ресурси.

Різного виду перетворення в економіко-політичному стані країни мають істотний вплив на процеси відтворення працересурсного потенціалу. Погіршення рівня життя та загальна економічна криза призвели до змін якості працересурсного потенціалу туристичної сфери і його територіальної організації.

1. Завіновська Т.Г. Економіка праці: Навч. посібник. – К., 2000.
2. Злупко С.М., Мушак О.Г. Суть і компоненти соціально-економічного механізму ефективного використання трудового потенціалу регіону // Соціально-економічний механізм відтворення трудового потенціалу. – К., 1990. – С.12-18.
3. Логвин М.М. Працересурсний потенціал Полтавської області та його територіальна організація: Автореф. дис ... канд. геогр. наук. – К., 2002.
4. Лук'яненко В.А. Територіальні особливості мотивації праці на туристичних підприємствах // Туристично-краєзнавчі дослідження: Збірник наукових статей. – Вип. 7. – К., 2007. – С. 61-71.
5. Шаленко М.В. Формирование механизма территориальной организации трудовых ресурсов: теория и практика. – К., 1992.

Надійшла до редколегії 15.09.2007

УДК 911.3

К. Січкаренко, асп.

ВПЛИВ РИНКУ ПРАЦІ НА СТРУКТУРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті наведені результати дослідження зв'язку між сучасними тенденціями на національному ринку праці та структурними і регіональними зрушеннями у вищій освіті. Розглянуто основні чинники цього процесу, обґрунтовано причини непропорційної підготовки кадрів.

In article brought results studies relationship between modern trend on national market of the work and structured and regional shift in Ukrainian formation. They are considered main factors of this process, is motivated reasons of disproportionate preparing the personnel.

Нині потреба економіки країни потребує нових фахівців з середньою спеціальною освітою (тобто випускників ПТУ, коледжів, технікумів) в двічі більше, ніж фахівців з вищою освітою (з яких переважно потребує випускників технічних і виробничих спеціальностей), до того ж рівень підготовки кадрів у переважній більшості вітчизняних ВНЗ категорично не влаштовує роботодавців. Така ситуація є загрозливою не лише через неефективність витрачання значної частки бюджету, а й через загрозу економічній безпеці країни; найбільш прийнятним рішенням є корекція структури підготовки фахівців вітчизняними вищими навчальними закладами з орієнтацією на національний та регіональні ринки праці, а саме на потреби найбільш динамічних галузей вітчизняної економіки.

Дослідження цієї проблематики важливо з точки зору покращення соціально-економічних умов та нормативно-правової бази для пришвидшення розвитку економіки, подолання системних проблем її розвитку, регіональних диспропорцій та стимулювання депресивних регіонів. Ця тематика висвітлюється в науковій та науково-популярній літературі за останні 5 років досить широко. Дослідження системи вищої освіти зокрема та соціальної сфери взагалі проводяться власне ВНЗ (тобто представниками освітянської спільноти), державними і професійними установами (Міністерством освіти і науки України, Академією педагогічних наук, структурами Кабінету Міністрів та Академії наук). Найбільш значний доробок мають такі дослідники та вчені як В. Кремінь, С. Ніколаєнко, В. Куценко, О. Шаблій, О. Топчієв, І. Дудник.

При формуванні щорічного державного замовлення ринку праці, професійно-кваліфікаційна структура потреби у нових кадрах має бути вирішальним фактором; на даний момент кожен навчальний заклад фактично самостійно формує заяву на бюджетні місця, що призводить до викривленої структури підготовки фахівців, значному безробіттю серед випускників (нині кожен сьомий громадянин у віці від 22 до 30 років не має роботи), високій частці людей, що після отримання диплому працюють не за фахом. Оптимальною була б ситуація, коли фахова структура випускників відповідала сьогоднішнім потребам вітчизняної економіки: це б дало змогу вирішити низку принципових питань, як то – ефективність використання бюджетних коштів, кадрове забезпечення поступального розвитку національної економіки, зменшенню безробіття.

Вітчизняний ринок праці має специфічні риси, що відрізняють його від сусідніх країн; він пережив декілька періодів трансформації, а також має значні регіональні розбіжності. Нині в державі офіційно зареєстровано понад 20 млн. зайнятих, але їх чисельність поступово скорочується. Специфічними є невисока (в порівнянні з світовим, загальноєвропейським рівнем) кількість працюючої молоді: це спричинене суспільними традиціями – безперервним навчанням підлітків до 19-22 років та відсутністю для роботодавця стимулів заповнення вакансій

молоддю, негнучкість графіку роботи; велика вагома частка пенсіонерів серед працюючих зумовлена значною залишковою працездатністю (в Україні найменший в Європі пенсійний вік – 60 і 55 років для чоловіків і жінок відповідно); відмінність між міською і сільською місцевостями – в останній значно раніше у людини починається трудова діяльність та пізніше закінчується (переважно через зайнятість у сільському господарстві); вагомі також і тендерні відмінності у зайнятості – серед тих працюючих, що мають середню освіту кількість чоловіків на 20-25 % переважає кількість жінок, а з підвищенням освітнього рівня їх частки практично вирівнюються [1].

В регіональному виразі потреби регіонів у кадрах суттєво різняться. Найбільший приріст нових робочих місць (у тому числі і найбільш кваліфікаційно вимогливих та високооплачуваних) припадає на найбільші міста (надто столицю), а також регіони, що розвиваються пришвидшеними темпами – Запоріжжя, рекреаційні зони чорноморського узбережжя тощо. Також ростуть потреби у кваліфікованій робочій силі локальних ринків праці – окремих промислових вузлів, невеликих міст. Здебільшого це потреба у працівниках робітничих професій (надто пов'язаних з будівництвом, машинобудуванням та металообробкою – працівників з інструментом та операторів промислового устаткування). На жаль відповідна територіальна та фахова структура навчальних закладів (надто ВНЗ) не відповідає таким потребам. Нині маємо фактично сталу кількість професійно-технічних НЗ, технікумів та коледжів (тобто нових закладів населених пунктах з потребою у відповідних кадрах не відкривається), а до цього часу навіть відбувалося їх скорочення, і на противагу цьому значно збільшується мережа ВНЗ. Нині фактично в кожному місті України з населенням понад 100 тис чоловік існує принаймні один навчальний заклад III-IV рівнів акредитації (чи філіал такого закладу). ВНЗ відкриваються навіть в містах з постійним населенням менше 50 тис чоловік (надто така ситуація характерна для АРК).

Вітчизняний ринок праці з часу отримання Україною незалежності пережив 3 стадії. Перша розпочалася 1992 року характеризується появою безробіття (у радянській Україні його фактично не було через цільову державну політику – штучного завищення кількості робочих місць) та хаотичною лібералізацією; цей ефект посилювався через глибоку системну кризу, і як наслідок стрімкого скорочення кількості робочих місць та зниженню реальної заробітної плати, найбільшого скорочення зазнали будівництво – на 60% [1], промисловість – 45%, сільське господарство – 36%. Збільшилась кількість працюючих тільки у сфері банківської справи та фінансових послуг – на 26%, у державному управлінні та правлінні громадських організацій – на 75%, та аж надто збільшилась кількість само зайнятих – понад як у 7 раз. Друга стадія тривала з 1998 року до 2002 – протягом цього часу у структурі зайнятості трансформації, що мали місце протягом минулої стадії, втратили свою динаміку, і склалися пропорції, що зберігаються і по сьо-

годні [3]. Третя стадія триває по сьогодні: зростає кількість робочих місць, частка в них відносно високооплачуваних та кваліфікованих, загострюється дефіцит робочої сили по окремих спеціальностям. Так, найбільш бажаними нині є переважно робітники зі середньою спеціальною або середньою технічною освітою (працівники з інструментом, оператор промислового обладнання), а серед фахівців з вищою переважають запити на інженерні спеціальності – проектувальники, технологи.

За останні 15 років у країні докорінно змінилася структура зайнятості за її видами. У 1992 році найбільше працездатних було зайнято у промисловості – 30%, 18-у сільському господарстві, по 10% у транспорті і торгівлі, 15% у освітній сфері, 8% у будівництві; у минулому році відповідні показники були в щонайменш на % меншими, проте суттєво виросла частка самозайнятого населення (в тому числі за рахунок присадибних ділянок), кількість працюючих у торгівлі і громадському харчуванні.

Вплив ринку праці на розвиток освітньої сфери відбувається як безпосередньо, так і опосередковано. Під останнім ми розуміємо в першу чергу формування громадської думки і суспільного запиту на професії. А саме рівень оплати працівників певної сфери, їх статус у суспільстві, кількісна потреба у нових кадрах викликає формування у пересічного громадянина певної картини ринку праці, низку суспільних стереотипів. Саме на ці суто психологічні орієнтири і спирається абітурієнт (а частіше батьки абітурієнта при виборі майбутньої професії). Так, закладене ще 20-30 років тому суспільне уявлення про людину з вищою освітою як про людину з суттєво вищим матеріальним статком та повагою оточуючих (відносно людини без вищої освіти), стало основним підґрунтям для бурхливого зростання кількості студентів саме у ВНЗ НІІ/ рівнів акредитації, що тепер становлять понад як 2/3 усієї кількості студентів [2]. Нині відбувається обернена тенденція – дефіцит працівників робітничих спеціальностей спричинив суттєве зростання їх заробітної плати, що подекуди суттєво перевищує оплату інтелектуальної праці, що ініціює в суспільстві поступовий перегляд пріоритетів – нині у професійно-технічних навчальних закладах навчається понад 1,5 тис. чоловік, що вже отримали вищу освіту.

Дефіцит кваліфікованих кадрів виділяється серед низки проблем, що стримують динамічний розвиток продуктивних сил країни є, і його переживають всі без виключення державні та приватні промислові підприємства України. Це відбувається на фоні номінального підвищення кількості випускників ВНЗ та декларованого закладами освіти підвищення якості освітніх послуг. Ґрунтовне вивчення причин такого дисбалансу з подальшим обґрунтуванням дієвої програми по приведенню до відповідності підготовку кадрів до реальних потреб економіки є об'єктивно необхідною умовою для її збалансованого розвитку. Потреби вітчизняних підприємств на заміщення вакантних посад (Статистичний щорічник "Регіони України" за 2006р.) становлять (тис. чол.): державні службовці -10, професіонали (з вищою освітою за гуманітарним профілем) – 17, фахівці (з вищою освітою за технічним напрямом) – 15, технічні працівники (з середньою спеціальною освітою) – 4,

сфера обслуговування – 10, підприємства АПК – 2, робітники з інструментом – 53, оператори машин та технічного устаткування – 38, найпростіші професії – 16. Потреби економіки країни у кадрах (як на заміщення вакантних, так і новостворених посад) з вищою освітою та середньою спеціальною складають пропорцію приблизно 1:1 – тобто на одного випускника ВНЗ має припадати два випускники технікуму та профтехучилища. Але нині маємо протилежну картину – величезна перевага випускників вищої школи, що в декілька разів перевищує реальну потребу у них. До того ж маємо ще 2 негативні тенденції – падіння якості освіти по більшості напрямів підготовки (за заявами роботодавців, понад як 80% пошукувачів за кваліфікацією не відповідають вимогам ринку праці) – це спричинено відтоком кадрів з вищої школи, провалом у вихованні молодих викладачів та відлученні вітчизняної освіти від світового наукового процесу (що викликало відставання предмету викладання від реалій) у 90-х роках минулого століття. Друга негативна тенденція – надмірне збільшення студентів на напрямом навчання "економіка підприємства" та "право" – що ще більше віддаляє вищу освіту від потреб сьогодення [1].

Причин такої ситуації декілька, проте основних дві. Перша – тривалий занепад виробничої сфери у країні після проголошення незалежності, наднизький рівень оплати праці технічних працівників, і як наслідок різке падіння престижу робітничих професій. Друга причина має соціально-психологічний характер: надмірний попит серед абітурієнтів (і їх батьків) саме на здобуття вищої освіти є головною причиною дисбалансу у системі освіти, адже ВНЗ лише реагують на запит суспільства. Така тенденція склалась через популяризацію у суспільстві певних типажів щодо робітничих спеціальностей та студентів профтехучилищ, вищий соціальний статус та середній рівень оплати праці у працівників з вищою освітою.

Як підсумок, треба вказати що не зважаючи на те, що на систему освіти держава витрачає найбільше (зпоміж інших напрямів – охорони здоров'я, національну безпеку, тощо) коштів – майже 30 млрд. грн. – тобто майже 20% зведеного бюджету та 6% ВВП (на 2006р.), вкладення цих коштів не є ефективним (воно не вирішує тих завдань, які сьогодні стоять перед Міністерством освіти, освітньою спільнотою), адже запит суспільства, національної економіки та власне держави вітчизняна система освіти (надто – вищої освіти) задовольнити не може. Водночас ситуація потребує розв'язання, адже вона стримує подальший розвиток національної економіки; вирішенням може бути лише перегляд системи державного замовлення, зближення роботодавця та ВНЗ, модернізація системи працевлаштування, зміна територіальної структури системи освіти у відповідності до потреб ринку праці.

1. Лібанова Е.М. Ринок праці. – К., 2003. 2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2006/2007 навчального року: Статистичний бюлетень. – К., 2007. 3. Регіони України 2005: Статистичний щорічник. – К., 2006.

УДК 911.3

В. Лисенко, асп.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Визначено роль і сутність інформаційного суспільства як об'єкту суспільно-географічних досліджень.

Determination of role and essence of informative society as object of human-geographical studies.

Постановка проблеми. ХХІ ст. характеризується переходом провідних країн світу від індустріальної економіки до інформаційної, посиленням тенденцій глобалізації економіки і культури, бурхливим розвитком процесів міжнародної інтеграції та регіоналізації.

Україна долучається до світового процесу формування нового, інформаційного суспільства. Реалії інформаційного суспільства дедалі відчутніше змінюють життя населення, викликають соціально-економічні трансформації. Тому потрібно вивчати і прогнозувати цей процес, аби мати можливість впливати на нього з найбільшою користю для соціально-економічного розвитку України та її регіонів.

В сучасному інформаційному світі дуже важливим є відношення до інформації та виробництва засобів інформаційної індустрії. На сьогодні географічне положення визначається не розташуванням країни відносно системи географічної зональності, джерел природних ресурсів, шляхів сполучення, а характером інтегрованості в інформаційні потоки і відношенням до інформаційної індустрії в її глобальному вимірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням інформаційного суспільства в Україні займається Інститут інформаційного суспільства (О. Шевчук, О. Голубуцький), метою діяльності якого є актуалізація проблем інформаційного суспільства, запровадження інформатизації у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства. Також вивчення даної проблеми проводить фонд "Інформаційне Суспільство України" (А. Колодчук, Л. Березовець, В. Масарік та ін.), який підтримує всебічний розвиток інформаційного суспільства в Україні шляхом реалізації проектів міжсекторального (держава, бізнес, громадськість та наукове середовище) співробітництва.

Метою статті є визначення ролі і сутності інформаційного суспільства як об'єкту суспільно-географічних досліджень. **Завданнями** є з'ясування суті інформаційного суспільства, особливостей його формування та розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Базовими поняттями, що використовуються для характеристики інформаційного суспільства як нового етапу розвитку людства є:

інформація – цей термін не має універсального визначення. Використовується і як синонім знань, і як синонім даних. Однак є специфіка, яку краще за все можна висловити через дієслово "інформувати", тобто сповіщати щось нове. Одержати інформацію означає одержати відповідь на якесь питання. Можна одержати інформацію, не маючи питання, в такому разі повідомлення є інформацією, якщо воно змінює картину світу, що склалася в уяві споживача;

інформаційні технології (ІТ), інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) – сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, обробки, зберігання, розповсюдження, відображення і використання інформації в інтересах її користувачів;

інформаційно-комунікаційна інфраструктура – сукупність територіально розподілених державних і корпоративних інформаційних систем, ліній зв'язку, мереж і каналів передавання даних, засобів комунікації і управління інформаційними потоками, а також організаційних

структур, правових і нормативних механізмів, що забезпечують їх ефективне функціонування;

інформатизація – сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки;

інформаційна індустрія – широкомасштабне виробництво інформаційних товарів і послуг різного типу на базі найновіших інформаційних технологій (від газет, часописів і книжок до комп'ютерних ігор і інформаційного наповнення (контенту) мереж). Воно складається з двох суттєво різних частин: виробництво інформаційної техніки (машин і обладнання) і виробництво безпосередньо інформації.

Інформаційне суспільство – це суспільно-економічне середовище, що характеризується:

- розвиненою інформаційно-комунікаційною інфраструктурою та прискореним розвитком високотехнологічних галузей економіки;
- широким доступом громадян до інформації, освіти, культурного надбання, можливостей роботи і спілкування;
- новими вимірами прав і свобод громадян;
- високими темпами економічного зростання.

Інформаційне суспільство суттєво змінює традиційні уявлення про працю, освіту, культуру, спілкування, соціально-політичне життя. Сьогодні якнайшвидше впровадження тих або інших рис інформаційного суспільства в теперішню суспільно-економічну систему – головне завдання політичних та професійних еліт найбільш розвинутих країн Європи, Америки, Азії.

У липні 2000 року під час зустрічі лідерів країн "великої вісімки" (G8) в місті Наго (префектура Окінава, Японія) було прийнято "Окінавську хартію глобального інформаційного суспільства". В ній розглянуто низку найважливіших питань, що мають визначити життя нашої планети в ХХІ ст. Це – використання можливостей цифрових технологій, подолання електронно-цифрового розриву, шляхи подальшого розвитку.

У грудні 2001 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію про проведення Всесвітнього Самміту з Інформаційного Суспільства (WSIS). Самміт було проведено у два етапи: перший – 10-12 грудня 2003 року в Женеві, другий – 16-18 листопада 2005 року в Тунісі. За підсумками роботи першого етапу самміту було прийнято Декларацію принципів та План дій, які визначили напрями подальшого розвитку інформаційного суспільства на всіх рівнях, а також визнали необхідність розробки і реалізації національних стратегій його розвитку в кожній конкретній країні. Другий етап самміту завершився прийняттям так званих Туніських зобов'язань і Програми для інформаційного суспільства. На самміті було визначено першочергові пріоритети формування інформаційного суспільства через створення систем електронного уряду (e-Government), е-здоров'я (e-Health), е-освіти (e-Learning) та інші пріори-

тети: електронна комерційна діяльність (e-Business), електронна зайнятість (e-Employment), електронна охорона навколишнього середовища (e-Environment), електронна наукова діяльність (e-Science), електронне сільське господарство (e-Agriculture).

Зважаючи на пріоритетність розвитку інформаційно-комунікативної сфери у загальнолюдському поступі, 27 березня 2006 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію, в якій проголосила 17 травня Всесвітнім Днем інформаційного суспільства.

У відповідь на європейські та міжнародні ініціативи у сфері формування глобального інформаційного суспільства та заохочення створення національних сегментів цього суспільства та на виконання завдань, декларованих Паризьким меморандумом щодо розвитку інформаційного суспільства у 2001 році в Україні був створений Інститут інформаційного суспільства. Головне завдання цього проекту – закладення основ для розвитку інформаційного суспільства, основних його елементів – електронного уряду, електронної комерції, електронних виборів.

В Україні відбувається формування правових засад побудови інформаційного суспільства. Прийнято закони "Про інформацію", "Про науково-технічну інформацію", "Про телекомунікації", "Про національну програму інформатизації", "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки"; Указ Президента України "Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій"; Постанову Кабінету міністрів України "Про затвердження Порядку формування та виконання регіональної програми і проекту інформатизації", "Про затвердження Державної програми "Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці" на 2006-2010 роки".

Базовим законом в сфері інформації є Закон України "Про інформацію". Ним встановлюються загальні правові засади одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Поширення дії закону на інформаційні відносини, які виникають у всіх сферах життя і діяльності суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації. Основними визначеними законодавчо принципами інформаційних відносин є гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свобода її обміну; об'єктивність, вірогідність інформації; повнота і точність інформації; законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

У законі України "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки" визначено завдання, цілі та напрями розвитку інформаційного суспільства в Україні. Основними стратегічними цілями є: розробка та впровадження новітніх конкурентоспроможних ІКТ в усі сфери суспільного життя; забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення; використання ІКТ для вдосконалення державного управління.

Створення єдиного інформаційного простору держави неможливе без підвищення середнього рівня інформатизації регіонів. Потреби оперативного одержання і обробки великих обсягів різнопланової інформації визначають об'єктивну необхідність застосування в управлінській діяльності сучасних інформаційних тех-

нологій, насамперед, створення комп'ютерних регіональних і локальних баз і банків даних (БД і БнД), телекомунікаційних мереж для передавання даних і систем інформаційно-аналітичної підтримки прийняття управлінських рішень на всіх рівнях регіонального управління.

Проблеми соціально-економічного розвитку регіону повинні вирішуватись на основі комплексного підходу до прогнозування та планування, з поєднанням галузевого та територіального принципів, з урахуванням багатоаспектної інформації. Це, у свою чергу, потребує вирішення цілої низки питань пов'язаних з особливостями інформаційного забезпечення управлінських процесів, зокрема з великими обсягами інформації, великою кількістю джерел інформації, складним та багаторазовим перехрещенням безлічі інформаційних потоків, часто зі слабкою їх взаємодією або взагалі її відсутністю через те, що управління регіонами у більшості випадків виконується не одним, а сукупністю територіальних, галузевих та багатогалузевих органів, відсутністю уніфікованих документів в багатьох інформаційних потоках, відсутністю єдиної регламентованої системи показників функціонування регіонів.

Нині економічно розвинуті країни світу усіляко сприяють подальшому розвитку елементів інформаційного суспільства, а проблемою решти країн тією чи іншою мірою стає так званий "цифровий розрив" (або "інформаційна нерівність") – відставання у даній галузі. Основна загроза цього відставання у сьогоdnішніх умовах полягає у неминучому відсуванні такої країни на периферію світових процесів, гальмування її розвитку і перетворення її на залежного "донора" розвинених держав. Для України цей ризик залишається актуальним.

Одним з основних заходів для недопущення "цифрового розриву" є впровадження інформаційних та комунікаційних технологій у сфері освіти і науки. Для забезпечення виконання даного заходу прийнято Державну програму "Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці" на 2006-2010 роки". Основними завданнями програми є:

- впровадження інформаційних та комунікаційних технологій у навчальний процес і проведення наукових досліджень, забезпечення доступу до національних і світових інформаційних ресурсів;
- підвищення загальної інформаційної грамотності населення;
- оснащення навчальних закладів сучасним комп'ютерним та телекомунікаційним обладнанням;
- розвиток технологій дистанційного навчання і використання їх для запровадження в Україні системи навчання протягом усього життя.

Висновки. Розвиток інформаційного суспільства можливий лише на основі комплексного підходу, який включає стратегічне бачення інформатизації суспільства, чіткі пріоритети цієї інформатизації, координується із наявними соціально-економічними, політичними та культурними умовами держави й міжнародною практикою та пов'язується із розвитком економіки й країни в цілому.

1. Шевчук О.Б., Голобуцький О.П. Е-Ukraine. Інформаційне суспільство: бути чи не бути. – К., 2001. 2. Шевчук О.Б., Голобуцький О.П. Електронний уряд. – К., 2002.

УДК 528.94:2:004.9(476)(047.31)

Г. Озем, викл., А. Шавель, студ.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОНФЕСІЙНОЇ СТРУКТУРИ ГРОДНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

У статті розглядаються особливості формування конфесійної структури Гродненської області. Розглянуто територіальну організацію релігійного простору області, виявлено основні закономірності у поширенні релігійних громад в регіоні.

The features of formation of religious structures of the Grodno area are considered in this article. The territorial organization of religious space of area is considered, the basic laws in distribution of religious communities in region are revealed.

Гродненська область відрізняється більшою, в порівнянні із загальнореспубліканською, релігійністю населення. Згідно даних соціологічного опитування, проведеного в 2003 р. під егідою Ради у справах релігій і національностей Гродненського обласного університету, з релігією себе співвідносить 89,9% опитаних (середнереспубліканський показник – близько 50%). До православних себе віднесли 50,8% респондентів, до католиків – 31%. Про релігійність населення області можна судити за кількістю зареєстрованих громад.

На 01.01.2005 р. в області було зареєстровано 445 релігійних громад (близько 16% від республіканської чисельності), з яких 364 (82%) – громади традиційних для Білорусі конфесій (православ'я, католицизму, ісламу, греко-католицизму, іудаїзму, лютеранства), тоді як в загальнореспубліканській структурі релігійних громад перераховані вище конфесії складають лише 66%. У області зосереджено близько 39% громад Римсько-католицької церкви (РКЦ), 33% мусульманських і всього 9% протестантських громад.

Протестантизм в Гродненській області поширений значно менше, ніж в інших областях Білорусі. Характерною особливістю тут є і майже рівна кількість православних та католицьких громад (181 і 170 відповідно). Проте їх поширення територією області є досить нерівномірним.

З розпадом СРСР почався новий етап в розвитку релігії в Білорусі. Швидкими темпами відроджувалися традиційні релігії – православ'я і католицизм. Так, якщо 1.06.1992 р. в Гродненській області налічувалося 119 православних і 136 католицьких громад, то через півтора роки (1.01.1994 р.) їх чисельність склала відповідно 143 і 145. Потім темпи зростання знизилися, і в 2000 році кількість православних громад склала 170, а католицьких – 164. За цей період православ'я перевершило католицизм за чисельністю приходів. А в 2005 р. співвідношення громад вказаних конфесій склало 181 на 170 відповідно.

Значні зміни відбулися і з протестантизмом. Чисельність його громад зросла з 28 в 1992 р. до 32 в 1994 р., 87 в 2000 р. і 94 в 2003 р. Потім зростання зупинилося (у 2004 р. стільки ж), а до 1.01.2005 р. їх кількість зменшилася до 82. У територіальному аспекті конфесійна ситуація в Гродненській області протягом 1990-х рр. також змінювалася. При розгляді динаміки розвитку католицизму і православ'я в районному розрізі можна виділити райони найбільш і найменш інтенсивного виникнення релігійних громад. За період з 1.06.1992 до 1.06.2005 р. у Білоруської православної церкви (БПЦ) більше всього громад з'явилися в Лідському (9), Слонимському (8), Гродненському (6), Новогрудському, Щучинському, Волковиському (по 5 в кожному), Сморгонському (4), Берестовицькому, Дятловському районах і м. Гродно (по 3 в кожному). У решті районів – один або два. У РКЦ за цей період нових громад більше всього з'явилося в Лідському (7), Гродненському (6), Щучинському (3) районах, м. Гродно (4). У решті районів – по 1

або по 2, або не з'явилися зовсім. Як відмічено, БПЦ у пострадянський період в регіоні веде себе значно активніше у плані створення нових приходів, ніж РКЦ. Це пояснюється меншою (по відношенню з католицизмом) насиченістю території – результат утисків православ'я у період знаходження Західної Білорусі у складі Польщі. Територія області на початку 1990-х рр. виявилася значно забезпеченою католицькими приходами, що, вірогідно, викликало меншу потребу РКЦ у створенні нових громад. Водночас при розгляді співвідношення кількості релігійних громад двох домінуючих конфесій з чисельністю культових споруд, можемо спостерігати, що культових об'єктів у обох церкв більше, ніж громад (у 2005 р. 206 на 181 відповідно у БПЦ та 216 на 170 відповідно у РКЦ). Це дозволяє припустити, що дані конфесії не у повній мірі реалізували свій потенціал у забезпеченні віруючих приходами, а менша активність РКЦ в цьому пов'язана, у тому числі, з кадровою проблемою (у 2000 р. понад 70 ксьондзів були громадянами інших держав, переважно Республіки Польща). На території регіону діє 3 православних монастирі (чоловічий – у с. Жировичі Слонимського району, жіночий – в м. Гродно і в с. Богуші Сморгонського району), та 4 католицькі жіночі чернечі громади (в с. Каменка Щучинського району, м. Новогрудку, м. Ліді й м. Гродно), а також православні духовна семінарія і академія (с. Жировичі), православне духовне училище (м. Слоним) та римсько-католицька духовна семінарія (м. Гродно).

Змінилось за пострадянський період і співвідношення православних та католицьких громад в адміністративних районах області. У 1992 р. кількість католицьких приходів перевершувала чисельність православних приходів в містах Ліді і Слоним, у Волковиському, Вороновському, Гродненському, Ів'євському, Лідському, Островецькому, Ошмянському, Сморгонському і Щучинському районах (у 9 з 17), в м. Гродно співвідношення приходів наведених конфесій було рівним. У багатьох із цих районів різниця була доволі незначною (Вороновському, Гродненському, Островецькому, Ошмянському і Сморгонському). У 2005 р. таких районів лишилось всього 6 (Вороновський, Гродненський, Ів'євський, Лідський, Островецький, Ошмянський), однак в м. Гродно громад РКЦ стало на 1 більше, ніж православних. В Сморгонському і Щучинському районах співвідношення приходів даних конфесій стало рівним, різниця збереглась лише в Вороновському, Гродненському, Островецькому і Ошмянському районах.

Греко-католицька церква в Гродненській області представлена 2 громадами – у містах Гродно і Ліді.

Мусульманство пов'язано з місцями проживання татарського етносу (Гродненський, Ів'євський, Лідський, Новогрудський, Ошмянський, Слонимський, Щучинський райони і м. Гродно). Іудейські громади розташовані, як правило, в містах (Гродно, Ліді). Традиційні для Білорусі лютеранські громади наявні в Гродно (2) і Ліді (1).

Розвиток протестантизму у Гродненській області є доволі специфічним. Сильний вплив на населення тра-

диційних для регіону православ'я і католицизму стримує поширення нових релігійних течій. Ця обставина, а також конкуренція між двома найкрупнішими конфесіями, стимулюючи активність їх місіонерської діяльності стають перепорою в області протестантських течій. Найбільшими з них є Християни віри Євангельської (ХВЕ) і Євангельські християни-баптисти (ЄХБ). Ці конфесії були наявні в області ще у радянський час. На 1.06.1992 р. чисельність цих громад тут складала відповідно 10 і 15. Через півтора роки їх співвідношення стало протилежним – 15 та 10 (частина ЄХБ приєдналась до ХВЕ). З цього часу кількість приходів ХВЕ стала перевищувати ЄХБ і протягом 1990-х рр. доволі швидко зростала. Однак на початку XXI ст. їх зростання, як і збільшення баптистів стало призупинятися, частина громад самоликвідувалась в ході перереєстрації, і в 2005 р їх чисельність складала 33 (ХВЕ) і 17 (ЄХБ). Серед інших протестантських течій у 1992 р. були Християни віри апостольської (ХВА) – 2 громади (у м. Гродно і м. Мости) та Адвентисти сьомого дня (АСД) – 1 громада (в м. Гродно). У 2005 р. чисельність цих громад стала складати відповідно 3 та 7. У пострадянський період на території області з'явилися і ряд нових протестантських напрямів. До них відносяться: Новоапостольська церква, Християни повного Євангелія, Свідки Єгови, Церква Христова, Йоганська Церква. Перші дві конфесії мають по 6 громад, Свідки Єгови – 5, а останні дві представлені лише по одній громаді кожна, розташованих у обласному центрі. Переважна більшість громад розташована в містах. Причому, як правило, чим більше місто, тим більше у ньому протестантських приходів. Лише деякі громади ЄХБ та ХВЕ розташовані у сільській місцевості. У даний час в області діє також одна громада старообрядницької церкви, і одна громада кришнаїтів. Обидві розташовані в м. Гродно.

У результаті за пострадянський період на території Гродненської області сформувалася своєрідна релігійна ситуація. Існують значні територіальні особливості поширення приходів конфесій. Можемо виділити практично католицькі райони, у яких частка католицьких громад у загальній структурі з православними (у даному випадку всіма іншими конфесіями можемо знехтувати через їх відносну малочисельність) складає понад 85% – це Островецький і Вороновський райони (2005 р).

До районів зі значною перевагою католицизму, на наш погляд, доречно віднести ті, у яких громад РКЦ складає 60–85% – це Гродненський і Ошмянський райони.

До православно-католицьких (у яких частка приходів обох конфесій варіює у межах 40–60%) – Щучинський, Лідський, Ів'євський, Сморгонський, Дятловський, Мостовський, Волковиський, Зельвенський райони і м. Гродно.

УДК 911.3

А. Кібка, асп.

ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСУВАННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Розглянуто регіональні відмінності фінансування розвитку малого підприємництва в Україні.

Some regional differences of small enterprise financing in Ukraine are revealed.

Фінансування малого підприємництва є одним з найважливіших факторів його розвитку. Воно значно диференційоване в регіональному розрізі. Саме тому є потреба в детальному аналізі різних складових фінансування малого підприємництва за регіонами України.

Окремі аспекти розвитку малого підприємництва досліджені в роботах З. Варналія, О. Барановського, М. Долішнього, М. Козоріза, А. Даниленка, Т. Говорушка, О. Тимченка. Але географічні аспекти кредитування,

До районів зі значним переважанням православ'я можемо віднести: Новогрудський, Кропечський, Слонимський, Свиспочський і Берестовицький, у яких частка православних приходів у загальній структурі з католицькими складає 60 – 85%. Таким чином, католицькі приходи мають найбільшу концентрацію у Білорусько-Литовському прикордонні, яка поступово зменшується у південно-східному напрямку.

Станом на 01.01.2007 р. у Гродненській області було зареєстровано 449 громад. Абсолютним лідерами є Лідський, Гродненський райони та м. Гродно, у яких налічувалось 46, 45 і 38 зареєстрованих громад відповідно, які репрезентували практично всі віровчення, що сповідаються у області. В цілому у Лідському районі сконцентровано 10,3%, в м. Гродно – 8,5%, у Гродненському районі – 10,2% всіх громад, зареєстрованих у області.

Показники ступеня концентрації релігійних громад підтверджують поляризацію конфесійного простору. У межах 8 адміністративних одиниць з сумарною часткою 48,6% від площі регіону і часткою у чисельності населення 71,4% зареєстровано 62,2% релігійних громад. На цій територіальній структурі зосереджено найбільші міські поселення області, що мають розвинуту соціально-економічну інфраструктуру – м. Гродно, м. Ліда, м. Слоним, географічне положення яких підтверджує західно-східні тренди зменшення релігійності. У зоні крайньої периферії регіонального конфесійного поля зареєстровано 17,6% релігійних громад, проживає 11,5% населення на 23,3% площі регіону (Берестовицький, Вороновський, Зельвенський, Островецький, Ошмянський та Свиспочський райони).

Очевидно, що в залежності від положення району у межах конфесійного простору від центру до крайньої периферії потенційна чисельність прихожан скорочується, а територіальний радіус обслуговування релігійних центрів зростає.

Найближчим часом, вірогідно, конфесійна ситуація Гродненської області значно не зміниться. У просторово-часовому відношенні прослідковується стійка динаміка відродження ролі громад УПЦ і протестантських конфесій. РКЦ не має такого кількісного вираження активної місіонерської діяльності у порівнянні з православ'ям та протестантизмом. Однак у обох конфесіях існує проблема сільських приходів, пов'язана з все більш зростаючою урбанізацією населення. Територіальні особливості конфесійної сфери значних змін, на наш погляд, не зазнають. Вочевидь, посиляться позиції православної церкви, у тому числі і в районах, де переважає католицизм.

Надійшла до редколегії 04.09.2007

надання інвестицій малому підприємству, приміщень, держзамовлень, консультаційних і організаційних послуг потребують детальнішого аналізу.

Метою даної роботи є виявлення регіональних відмін різних складових фінансування малого підприємництва в Україні.

Основними факторами розвитку малого підприємництва в Україні є організаційно-правові та соціально-економічні. Серед організаційно-правових факторів важ-

лива роль належить фінансуванню малого підприємництва. Фінансування малого підприємництва включає фінансову підтримку малого підприємництва, надходження державних та іноземних інвестицій, надання підприємцям приміщень в оренду та власність для організації ведення бізнесу, розміщення серед суб'єктів малого підприємництва державних замовлень, надання організаційної та консультативно-інформаційної допомоги державними та недержавними громадськими інституціями.

В усіх регіонах України розроблені та реалізуються регіональні програми розвитку малого підприємництва, в яких передбачені всі зазначені вище елементи фінансової підтримки малого бізнесу. Ефективність реалізації таких програм визначається, насамперед, їх фінансовим забезпеченням. Аналіз фінансового забезпечення заходів регіональних програм показує, що в усіх регіонах України в бюджетах передбачені видатки на заходи з підтримки малого підприємництва. Водночас, в регіональному розрізі спостерігається значна нерівномірність фінансування таких програм. Так, у 2005 році близько 70 % загального обсягу фінансування становили кошти бюджету м. Києва. Бюджетні кошти ще декількох регіонів – Одеської, Хмельницької, Вінницької областей та АР Крим – складали у сукупності 15-20 %. В той же час, відповідні асигнування інших 22 регіонів становили лише 10-15 % від загальних обсягів, хоча підприємницький потенціал більшості з цих регіонів значно вищий. Отже, в значній частині регіонів на заходи з підтримки малого підприємництва закладаються зовсім незначні видатки, а для окремих регіонів характерні тенденції до їх зниження. Так, у 2005 році зменшено обсяги видатків на фінансування регіональних програм розвитку малого підприємництва в 11 регіонах України.

Фінансово-кредитна підтримка малого підприємництва надається комерційними банками, кредитними спілками, спеціалізованими фондами та різними міжнародними фінансовими установами. Зокрема, в 2005 році банківськими та небанківськими фінансово-кредитними установами суб'єктам підприємницької діяльності, в тому числі представникам малого бізнесу, надано кредитів на загальну суму 1,4 млрд грн та 17,3 млн дол США. Ці цифри є дещо нижчими в порівнянні з попереднім роком, в якому обсяг кредитів, отриманих підприємцями структурами, становив 2,6 млрд грн та 19 млн дол США. Таке зменшення обсягів кредитування малого та середнього підприємництва спричинене, перш за все, зміною політичної ситуації в країні та, як наслідок, несвоєчасним затвердженням регіональних програм. У зв'язку з обставинами політичного характеру відбувся вплив коштів населення з банків, що змусило останніх підвищити ставки за депозитами і сприяло зростанню кредитних ставок для підприємців.

Однією з найважливіших складових системи фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва є доступність мікрокредитування. На сьогодні забезпечення малого бізнесу "недорогими" та невеликими за обсягами кредитами досягається переважно в рамках реалізації міжнародних фінансових програм. В переважній більшості регіонів в рамках міжнародних кредитних ліній малому підприємству мікрокредити надаються уповноваженими комерційними банками.

Важливим фактором зростання підприємницького потенціалу регіонів є надходження інвестиційних ресурсів до цієї сфери господарської діяльності. В рамках регіональних програм, для підвищення інвестиційної привабливості підприємництва, місцеві органи влади впроваджують заходи, які спрямовані на покращення інвестиційного клімату регіонів. В останній час спостері-

гається зменшення вітчизняних та значне зростання іноземних інвестицій у сферу малого підприємництва регіонів. Так, обсяги вітчизняних інвестиційних надходжень у 2005 році зменшилися від 8,6 млрд грн (у 2004 році) до 1,2 млрд грн, а обсяги іноземних інвестицій, які в 2004 році становили 559,2 млн дол США та 2,9 млн євро, зросли до 6,4 млрд дол США та 2,1 млн євро у 2005 році. Найбільша частка всіх інвестиційних надходжень належить м. Києву і становить приблизно 60 % від загальних обсягів, значний відсоток інвестицій надходить для розвитку малого підприємництва також до Донецької, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької, Львівської, Одеської областей (близько 30 %).

Реалізація регіональних програм передбачає забезпечення малого підприємництва на місцевому рівні комплексною ресурсною допомогою, яка в першу чергу включає надання підприємцям приміщень в оренду та власність для організації та ведення бізнесу. Воно, як правило, здійснюється у вигляді передачі місцевими органами влади представникам малого та середнього підприємництва в орендне користування та у власність площ вільних нежитлових приміщень, у тому числі й комунальної власності. Показник кількості наданих в оренду площ становить понад 2,2 млн м² і залишається протягом кількох останніх років суттєво незмінним. Показник щодо викуплених площ протягом останніх кількох років зростає, причому темпи його зростання також збільшуються. Якщо в 2004 році цей показник становив 343,5 тис. кв. м., то у 2005 році він збільшився на 150 тис. кв. м. За показником кількості площ, переданих підприємцям в оренду, до п'ятірки лідерів входять Донецька область, АР Крим, Київська область, місто Київ та Кіровоградська область. Найбільше площ, які перейшли у власність підприємців, у Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій областях та місті Київ. В усіх регіонах при місцевих органах виконавчої влади створено регіональні банки даних щодо незадіяних житлових приміщень, не використовуваних виробничих і адміністративних площ та обладнання, а також забезпечено вільний доступ до них. Система державної підтримки розвитку малого підприємництва передбачає використання стимулюючих механізмів, зокрема запровадження пільг при встановленні ставок оренди за приміщення і земельні ділянки для окремих категорій підприємців. Такі пільги запроваджені в переважній більшості регіонів України (крім Закарпатської, Івано-Франківської, Київської та Чернівецької областей).

Ще однією формою підтримки і підвищення ефективності діяльності малих підприємств є розміщення серед них державних і регіональних замовлень. Регіональні та державні замовлення розміщуються, як правило, шляхом проведення конкурсів серед підприємців. До переліку регіонів, де найбільше залучено суб'єкти малого підприємництва до виконання державних замовлень відносяться Одеська, Київська, Луганська та Черкаська області, мале підприємство яких отримало у 2005 році замовлень на 362 млн грн.

Спеціалізовану підтримку малому підприємству в регіонах надають різноманітні державні, недержавні та громадські інституції, які зорієнтовані на організаційну, консультативно-інформаційну, ресурсну та кадрову допомогу. Це так звані заклади інфраструктури малого бізнесу. Стан та ефективність інфраструктури підтримки малого підприємництва є одним з визначальних чинників підприємницького клімату в регіонах, а також наглядно характеризує відношення місцевої влади до розвитку цього сектору економіки. На сьогодні в Україні працюють 337 бізнес-центрів, 72 бізнес-інкубатори, 20 технопарків, 205 лізингових центрів, 1296 небанківських

фінансово-кредитних установ, 161 фонд підтримки підприємництва (серед яких 30 – створені за участю Українського фонду підтримки підприємництва). Всього налічується 1443 інформаційно-консультативні установи, що надають підтримку малому підприємству. Найбільша кількість регіональних фондів знаходиться у Полтавській (17) та Львівській (13) областях. Найбільша кількість кредитних спілок діє у м. Києві (356), Луганській (64), Донецькій (43), Львівській (42), Закарпатській (34), Дніпропетровській (32) областях. За кількістю лізингових центрів перші місця посідають м. Київ, Запорізька, Донецька, Дніпропетровська та Львівська області. Загальна кількість таких елементів інфраструктури під-

тримки підприємництва за останні кілька років зростає в середньому у 3 рази в порівнянні з 2000 роком.

Висновки. Отже, кредитування, інвестування, надання приміщень, розміщення державних замовлень, надання консультативно-інформаційної підтримки суб'єктам малого підприємництва значно диференціюється за регіонами України. В цілому, фінансування галузі малого підприємництва має чітку тенденцію до зростання у всіх регіонах України в і залежить від дії географічних, економічних і соціальних факторів.

1. Статистичний щорічник за 2006. – К., 2007.

Надійшла до редколегії 08.09.2007

ЮВІЛЕЇ

ДЕКАНОВІ ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 55!

У грудні виповнилося 55 років декану географічного факультету, завідувачу кафедри економічної та соціальної географії, доктору економічних наук, професору, члену-кореспонденту АПН України, Заслуженому діячу науки і техніки України Ярославу Богдановичу Олійнику.

Народився 14 грудня 1952 року на Тернопільщині у сім'ї селян. Після закінчення середньої школи із золотою медаллю, вступив на географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де отримав фах – економіко-географ, викладач географії. Свою трудову діяльність розпочав у 1975 році на посаді вчителя географії Катюжанської середньої школи Вишгородського району Київської області. Закінчив аспірантуру Інституту географії НАН України. Захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук на тему: "Тваринницько-промисловий комплекс в зоні впливу великого міста і вдосконалення його територіальної організації" зі спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія. У 1979 – 1988 рр. – молодший, науковий співробітник відділу теоретичних проблем економічної географії Інституту географії НАН України. З 1988 року – асистент, доцент (1989), професор (1998), завідувач кафедри економічної та соціальної географії (1998), декан географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1999). У 1997 році у Раді по вивченню продуктивних сил України НАН України захистив докторську дисертацію на тему: "Еколого-економічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування" зі спеціальністю 08.08.01 – економіка природних ресурсів і природокористування.

Я. Олійник – відомий вчений-географ, керівник національної школи економіко-географів, автор і співавтор понад 400 наукових праць, серед них 40 монографій, підручників і навчальних посібників з теоретико-методологічних проблем суспільної географії, економіко-екологічних проблем взаємодії суспільства і природи, територіальної і комплексно-пропорційної організації продовольчих комплексів, регіональної політики, геополітики, викладання географії у вищій школі.

Основні наукові праці (автор і співавтор): "Регіональна економіка", "Концепція стандарту вищої базової географічної освіти", "Адміністративно-територіальний устрій України: проблемні питання та можливі шляхи вирішення", "Загальне землезнавство", "Природні та етнокультурні феномени України", "Країни Європейського Союзу – енциклопедичний словник", "Теоретичні основи туризмології", "Суспільно-географічні основи регіонального природокористування", "Охорона навколишнього середовища", "Вступ до соціальної географії", "Економіко-географічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування", "Вступ до економічної і соціальної географії", "Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії", "Теорії розміщення продуктивних сил і регіональної економіки", "Київ як економічна система: природа – людина – екологія".

Ярослав Богданович цікавиться новими ідеями, схильний до широкого бачення будь-яких з проблем – і наукових, і суто людських. Він ініціатор створення спеціалізації із розміщення продуктивних сил та регіональної економіки, де вперше в Україні ведеться підготовка менеджерів цього профілю, організатор проблемної науково-дослідної лабораторії кафедри економічної та соціальної географії з регіональної економіки і політики. Поряд із науковою роботою важливе місце в його житті посідає педагогічна діяльність. У його характері поєднується спокійна вдача з цілеспрямованістю, невичерпною творчою енергією. З любов'ю і турботою ставиться до молоді: багато сил і часу приділяє підготовці молодих спеціалістів – аспірантів і докторантів. Під його керівництвом захищено 4 докторських та 12 кандидатських дисертацій.

Активною є громадська діяльність професора Я. Олійника: член міжвідомчої робочої групи з підготовки проекту Концепції удосконалення системи адміністративно-територіального устрою України, експерт проекту LARGIS "Сучасні підходи до місцевого і регіонального розвитку", голова експертної ради ВАК України з географічних наук, голова Координаційної ради комплексної програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка "Охорона навколишнього середовища", заступник голови спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, член навчально-методичної Ради СНД з класичної університетської освіти, голова Асоціації деканів географічних і природничих факультетів вищих навчальних закладів України; віце-президент Українського географічного товариства; відповідальний редактор збірника "Вісник Київського університету. Серія Географія", заступник редактора збірника "Економічна та соціальна географія", член редколегії наукових збірників – "Екологічна ліга", "Географія і сучасність", "Український географічний журнал", "Винахідник України", "Екологічний вісник", "Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія", "Регіон: стратегія та пріоритети".

Лауреат премій: імені Тараса Шевченка Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1999), імені В.І.Вернадського Української Екологічної Академії наук (2002), імені Ярослава Мудрого (2002).

Шановний ювіляре, хай Ваша натхненна праця й надалі сприяє розвитку географічної науки та слугує на благо нашому університетові, науці й усій Україні. Зичимо Вам здоров'я, родинного добробуту та творчої наснаги на довгі роки.

Колектив факультету.

ВАСИЛЮ ІЛАРІОНОВИЧУ ПЕЛЕШЕНКУ – 80

Василь Іларіонович Пелешенко народився 28 червня 1927 р. у с. Долина Обухівського району Київської обл. Закінчив у 1957 році геологічний факультет Київського державного університету за спеціальністю "інженер-гідрогеолог" та працював старшим інженером, старшим викладачем, доцентом кафедри гідрогеології геологічного факультету університету (1962-1968 рр.). У 1968-1971 рр. – завідувач сектора природничих та технічних наук ЦК КПУ. З 1971 р. – на кафедрі гідрології географічного факультету Київського державного університету: доцент, завідувач кафедри (1976-2000), професор (1976-200), провідний науковий співробітник (2002).

У 1967 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата геолого-мінералогічних наук на тему "Підземні води межириччя Сіверський Донець-Оскол". У 1981 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук на тему: "Оцінка взаємозв'язку хімічного складу різних типів природних вод території України" (за спеціальністю 11.00.10 – "гідрохімія").

В. Пелешенко – видатний вчений-гідрохімік, гідрогеолог, гідрогеолог, спеціаліст з проблем гідрохімічного балансу водних екосистем, гідрохімічного прогнозування в умовах техногенезу. Основоположник сучасної теорії і методології взаємозв'язку різних типів природних вод в біосфері. Один з фундаторів нового наукового напрямку – меліоративної гідрохімії. Організатор та понад 25 років науковий керівник проблемної науково-дослідної лабораторії гідрохімії та гідрогеології. Ініціатор перейменування кафедри гідрології суші на кафедру гідрології і гідрохімії (1976 р.), створення Богуславського гідролого-гідрохімічного стаціонару на річці Рось (1981 р.). Голова спеціалізованої вченої ради по захисту докторських і кандидатських дисертацій за спеціальностями (1993-2003 рр.).

В. Пелешенко підготував 5 кандидатів та консультував 4 докторів наук.

Автор понад 200 наукових праць, з яких 25 книг, зокрема, одноосібна монографія "Оцінка взаємозв'язку хімічного складу різних типів природних вод", у співавторстві – "Методика оптимізації природного середовища існування", 4 підручники ("Основи меліоративної гідрохімії", "Гідрохімія України", "Загальна гідрохімія", "Загальна гідрологія", навчальні посібники "Меліоративна гідрохімія", "Методика гідрохімічних досліджень", "Регіональна гідрохімія", "Радіоактивність природних вод". Розробив три нових спецкурси для студентів кафедри.

Нагороджений орденами "Знак пошани" (1970) та "За заслуги" III ступеня (1997), II ступеня (2002). Заслужений діяч науки і техніки України (1991), академік Української екологічної академії наук (УЕАН) (1992), академік Академії наук вищої школи України (1997), лауреат премії ім. В.І.Вернадського УЕАН (1998), почесний працівник Гідрометслужби України (1999). Почесний член Українського географічного товариства (2000), заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2002).

Учасник Великої вітчизняної війни, ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС (1986 р.).

Учні, колеги щиро вітають Василя Іларіоновича Пелешенка з 80-річчям та бажають міцного здоров'я, натхнення та сімейного благополуччя.

СТЕПАНУ ІВАНОВИЧУ ІЩУКУ – 70

Доктор географічних наук, професор Степан Іванович Іщук народився в с. Івча Літинського району Вінницької області 13 грудня 1937 року. У 1959 р. закінчив географічний факультет Львівського університету за спеціальністю економічна географія. У 1959-1965 роках – старший лаборант, завідувач кабінету, асистент кафедри політичної економії Львівського університету. У 1965-1968 рр. – аспірант Сектору географії АН України. У 1968 р. захистив кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук на тему: "Територіальна спеціалізація і виробничі зв'язки промисловості" за спеціальністю "економічна географія СРСР". Після захисту працював у Секторі географії, а з 1970 року подальший трудовий і творчий шлях пов'язаний із Київським університетом. Степан Іванович працює старшим викладачем (з 1970), доцентом (з 1978), професором (з 1997) кафедри економічної та соціальної географії. У 1996 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук на тему "Виробничі комплекси: територіальна і комплексно-пропорційна організація" зі спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія. Опублікував

Степан Іванович є знаним фахівцем з проблем територіальної організації виробництва, промислових комплексів, розміщення продуктивних сил. Він є автором понад 200 наукових праць, у тому числі 11 навчальних посібників, 7 монографій. Степан Іванович багато років є вченим секретарем спеціалізованої вченої ради, членом редакційних колегій багатьох фахових видань. Серед учнів вченого багато докторів та кандидатів наук у багатьох вузах України.

Степан Іванович Іщук – наполегливий вчений та викладач, добрий наставник та вихователь для студентів, вчитель та порадник для колег, відповідальна та працелюбна людина.

Колектив географічного факультету вітає Степана Івановича з ювілеєм, бажає міцного здоров'я та багато років плідної праці на географічних нивах!

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЯ

Випуски 55

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію засобів масової інформації КІ № 251 від 31.10.97. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", директор Г.Л.Новікова. Адреса ВПЦ: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 43. ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

Підписано до друку 25.12.08. Формат 60x84^{1/8}. Вид. № 81. Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Наклад 500. Ум. друк. арк. 8,0. Обл.-вид. арк. 10,0. Зам. № 28-1397.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43,
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; (38044) 239 31 58; факс (38044) 239 31 28